

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
PSZICHOLÓGIA DOKTORI ISKOLA
ELMÉLETI PSZICHOANALÍZIS ALPROGRAM

**A DASEINANALITIKAI PSZICHOTERÁPIA
ELMÉLETI HÁTTERE ÉS SZORONGÁS -
FELFOGÁSA**

PhD értekezés

PROF. DR. ERŐS FERENC
Témavezető

LUBINSZKI MÁRIA
PTE BTK Doktori Iskola

2006. szeptember

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	4
1. A DASEINANALÍZIS.....	7
1.1. A DASEINANALÍZIS HELYE AZ EGZISZTENCIÁLIS PSZICHOTERÁPIÁK KÖZÖTT, ÉS NAPJAINKBAN	9
1.1.1. Az egzisztencia szó jelentéstartományára az egzisztenciális pszichoterápiáktól a daseinanalízisig	10
1.1.2. A daseinanalízis és a fenomenológiai-antropológiai szemlélet.....	12
1.1.3. A daseinanalízis és a logoterápia.....	13
1.2. A DASEINANALÍZIS TÖRTÉNETE.....	15
1.2.1. A Binswanger-dinasztia	15
1.2.2. Ludwig Binswanger, Sigmund Freud és Ferenczi Sándor.....	17
1.2.2.2. Konfliktus a svájci pszichoanalitikus életben.....	21
1.2.2.4. A „kreuzlingeni gesztus”	24
1.2.2.5. További konfliktusok a pszichoanalitikus életben és az első világháború.....	26
1.2.3. Az 1920-as és 1930-as évek: útban az antropológiai szemlélet felé.....	28
1.2.4. Az 1940-es évektől napjainkig: Binswanger, Boss és Condrau.....	30
1.2.4.1. Binswanger és Medard Boss.....	32
1.2.4.2. A Zürichi Iskola: Boss és Condrau.....	33
2. A DASEINANALITIKAI PSZICHOTERÁPIA ELMÉLETI ALAPJAI	36
2.1. A DASEINANALITIKAI PSZICHOTERÁPIA FILOZÓFIAI ALAPJAI	37
2.1.1. Heidegger elképzelése a jelenvalólét struktúrájáról.....	39
2.1.2. A dasein egésze, mint létlehetőség.....	40
2.1.3. Tulajdonképpeniség és nem tulajdonképpeniség.....	41
2.1.4. Fenomenológiai és hermeneutikai alapok.....	42
2.2. A DASEINANALITIKAI PSZICHOTERÁPIA PSZICHOANALÍZISHEZ VALÓ VISZONYA	45
2.2.1. A tudattalan és elfojtás.....	46
2.3. A DASEINANALITIKAI SZEMÉLYISÉGELMÉLET	47
2.3.1. Az egzisztenciálék.....	48
2.4. PATOGENEZIS ÉS BETEGSÉGFOGALOM	58
2.5. A DASEINANALÍZIS LEGFONTOSABB IRÁNYVONALAI	59
2.5.1. Antropológiai pszichiátria – Ludwig Binswanger.....	59
1.5.1.1. A fenomenológiai antropológia Binswanger olvasatában.....	60
2.5.1.2. Binswanger félreértései Heidegger filozófiáját illetően.....	64
2.5.2. Fenomenológiai patológia - Medard Boss	66
2.5.2.1. Közös munka Heideggerrel: a Zollikoni Szemináriumok.....	66
2.5.2.2. Etiológia és patogenezis, a betegségek osztályozása	68
2.5.2.3. A testi- lét akadályozottsága	70
2.5.2.4. Az idő-és térbeliség akadályozottsága.....	71
2.5.2.5. A hangolt-lét zavarai.....	71
2.5.2.6. A nyílt-lét és szabad-lét akadályozottsága	72
2.5.2.7. Az együtt-lét akadályozottsága.....	72

2.5.3. Gion Condrau - neurózistan	73
2.5.3.1. A depresszió által meghatározott világban-benne-lét.....	74
2.5.3.2. A hisztéria által meghatározott világban-benne-lét	76
2.5.3.3. A nárcisztikus világban-benne-lét	77
2.5.3.4. Az anankasztikus világban-benne-lét.....	79
2.5.4. Hermeneutikus patológia – Holzhey-Kunz	81
2.5.4.1. A klasszikus daseinanalitikai betegségfogalom bírálata.....	81
2.5.4.2. A hermeneutikus patológia kritikai szemszögből.....	83
2.6. A DASEINANALITIKAI PSZICHOTERÁPIA.....	86
2.6.1. Hatékony gyógyító faktorok	88
3. A SZORONGÁS A DASEINANALÍZIS ÉS PSZICHOANALÍZIS KERESZTMETSZETÉBEN ... 90	
3.1. EGZISZTENCIÁLIS SZORONGÁS A HUSZADIK SZÁZADI FILOZÓFIÁBAN ÉS TEOLÓGIÁBAN	92
3.1.1. Kierkegaard	93
3.1.2. Paul Tillich – az egzisztenciális szorongás dimenziói.....	96
3.2. HEIDEGGER SZORONGÁS –KONCEPCIÓJA	97
3.2.1. A szorongás mint a struktúraegész kézzelfoghatóvá tétele.....	97
3.2.2. Menekülés önmaga elől.....	98
3.2.3. Az otthontalanság fenomenológiája.....	100
3.2.4. A szorongás a semmi tükrében.....	102
3.2.5. A szorongás elhatárolása a félelemtől	106
3.2.6. A lelkiismeret hívása	107
3.2.7. A bűn és a lelkiismeret	109
3.3. A DASEINANALITIKAI SZORONGÁS-KONCEPCIÓ: SZORONGÁS, BŰN, LELKIISMERET	113
3.3.1. Az egzisztenciális szorongás összefüggése az egzisztenciális bűnnel.....	113
3.3.2. A lelkiismeret hívása és a lelkiismerettel-bírni-akarás	116
3.3.3. Egzisztenciális szorongás és a halálhoz-való-lét	117
3.3.4. False Dasein	119
3.3.5. A szorongás a különböző kórképekben	119
3.4. A PSZICHOANALITIKUS SZORONGÁS-KONCEPCIÓ.....	121
3.4.1. A Freudi szorongás koncepció alakulása; első és második szorongáselmélet.....	121
3.4.2. A haláltól és büntől való szorongás	127
3.4.2.1. Elszakadás és otthontalanság	128
3.4.3. Az én szerepe a szorongásban és az elhárítások.....	130
3.5. A HALÁLTÓL VALÓ SZORONGÁS	132
3.5.1. Heidegger és a Daseinanalitika helye a filozófiai thanatológiában	132
3.5.2. Daseinanalízis - a halálhoz-való-lét.....	134
3.5.3. A pszichoanalitikus halálkoncepció.....	135
3.5.4. A pszichoanalitikai és daseinanalitikai halál-felfogás összevetése	137
3.6. A SZORONGÁS ÖSSZEHASONLÍTÁSA - PSZICHOANALÍZIS ÉS DASEINANALÍZIS	139
3.7. ÉSZREVÉTELEK A SZORONGÁS DASEINANALITIKAI PSZICHOTERÁPIÁJÁHOZ	143
ÖSSZEGZÉS, KÖVETKEZTETÉSEK	145
IRODALOM.....	152
1. SZ. MELLÉKLET – DASEINANALITIKAI ALAPFOGALMAK –.....	162

Bevezetés

Az élet úgy telik majd el, hogy benne marad az időben; nyomot hagy megfoghatatlan, küzdelmes varázsa, kibékítve múltat, jelent, jövőt. Most van ez az élet. Ebben a pillanatban éppúgy, mint a következőben. Hogy lehet visszatalálni az ember végtelen nyitottságához, álmiaihoz, lehetőségeihez, és elsősorban önmaga létének lényegéhez? A létezés teljessége, amely az emberhez tartozik, a megkülönböztetett léte által határozódik meg. Megkülönböztetett, mert a létét megérintheti; a létezés legmélyére ásott kitüntetett pillanatokban, amilyen a szorongás. Ezek a kérdések bevallatlanul is megválaszolásra várnak, nem törődve a tudományterületek határaival, módszertanával, elméleteivel. A költészet, művészet, és filozófia ott lehet a lelki problémákkal foglalkozó szakemberek eszköztárában. A huszadik században elsősorban a fenomenológia, hermeneutika és antropológia volt hatással a pszichológiára, orvostudományra, pszichiátriára és pszichoanalízisre. A pszichoanalízis számos irányzata ismert; vannak iskolák, amelyek közvetve ugyan, de megalapozásképp fogadják el és használják a freudi elméletet. Ilyen a daseinanalízis is. Kutatásom kezdetén olyan irányból és fogalomrendszerből indultam, amely messzinek tűnt a pszichoanalízistől. Martin Heidegger filozófiáját tanulmányozva, több mint tíz évvel ezelőtt kezdtem el azt kutatni, hogy az emberi problémák megértésében és gyógyításában mely pontokon, milyen mértékben segíthet a filozófia. A daseinanalízis áll kutatásom fókuszában, amely a heideggeri gondolatokat a pszichoanalízissel ötvözi és használja.

Disszertációmban elsősorban három témakörre helyeztem a hangsúlyt: történetére, elméletére és egy olyan, konkrét 'fenoménre', amely bemutatja és visszatükrözi a daseinanalitikai felfogást: a szorongásra. A daseinanalízis történetére az emberi kapcsolatok szemszögéből fókuszáltam. A daseinanalízis elméletéről szóló rész nem vállalkozhatott a teljességre; azokat a legfontosabb elméleti meghatározásokat emeltem ki, amelyek a segítenek megérteni a daseinanalízis emberképét és a patológia-felfogásának lényegét. Röviden bemutatom a filozófiai alapokat, kitérve Heidegger tulajdonképpeniség és nem tulajdonképpeniség fogalmára, és a fenomenológiai és hermeneutikai meghatározottságra. Az elméleti fejezet tárgyalja a daseinanalízis és pszichoanalízis viszonyát, majd a daseinanalitikai személyiségelméletet képező egzisztenciálékat. A daseinanalitikai betegségfogalom után szükségesnek tartottam a legmeghatározóbb irányzatok összegző bemutatását, kiemelten fókuszálva a betegség fogalmára és a patológiák rendszerezésére, felfogására. Mindez olyan kontextust alkot, amely

megalapozza értekezésem harmadik nagy témakörét, melyben a szorongás egzisztenciál-ontológiai dimenziói kerülnek előtérbe, ami a daseinanalitikai pszichopatológiát nagymértékben meghatározza. A szorongás daseinanalitikai értelmezése, összevetve a freudi szorongás-koncepcióval, fontos támpontokat ad e 'betegség' értelmezéséhez és kezeléséhez. A három fő témakör feldolgozásában három különböző munkamódot követtem: a történeti részben a daseinanalízis történetének tényleges adatai mögött a levelezéseket kutattam; Freud, Binswanger, Ferenczi, Boss és Heidegger levelei az emberi és szakmai kapcsolódásokon keresztül mutatták meg, hogyan alakult a Daseinanalízis kezdetektől napjainkig. A daseinanalízis elméletét bemutató fejezetek határait a beteg-lét fogalmának, létmódjainak daseinanalitikai felfogása jelölte ki. Olyan témaköröket emeltem ki, amely bemutatja a sérült, akadályozott létezés megértéséhez szükséges legfontosabb pontokat. A betegségek osztályozása, csoportosítása széles értelmezési horizontot nyújt a szorongás elemzéséhez. Értekezésem harmadik részében a szorongás fenomenjét választva célom annak bemutatása volt, hogy a szorongás ontológiai felfogásával, a pszichoanalízisre való külön reflexiókkal, mely pontokon bővíthető a mai, „klasszikus” szorongásfelfogás. Három ilyen irányt találtam; a bűnt, a lelkiismeretet és a halált. Disszertációmban a pszichoanalízist a szükséges pontokon együtt elemzem, értelmezem a daseinanalízissel, közelebb kerülve e két terápiás irányzat komplex összefüggésrendszeréhez.

Értekezésem legfontosabb tézisei:

1. A daseinanalízis története összefüggésben áll a pszichoanalitikus, az antropológiai, a humanisztikus és egzisztenciális irányzatokkal.
2. A daseinanalitikai szemléletmód jelentős mértékben lefedi az emberi problémák széles skáláját, ontológiai dimenziót nyitva a betegségek értelmezésének.
3. A szorongás fundamentálontológiai megalapozottsága eddig elfedett kérdéseket nyit az emberi problémák gyógyításában: az egész-lét kérdését, a betegségek mögött meghúzódó időbeliséget, és a szorongás egészséges és beteg voltának határvonalait illetően.
4. Az egzisztenciális szorongás elméleti vonalon komplex összefüggésrendszert alkot a bűn, a lelkiismeret és a halál fenoménjeivel, mely rámutat a szorongás belső dinamikájára, működésmódjára.
5. A Freud által felvázolt szorongás koncepció az idői dimenzióban más, ellentétes irányú mozgásokat feltételez; szemben az ontológiai felfogással.

További megállapítások, melyek a téma konkrét, empirikus vizsgálatát igénylik:

6. A szorongás, mint alaphangoltság különleges helyet foglal el az ember életében. Egzisztenciális szorongásként értelmezve kiegészítheti más tudományterületek - pszichoanalízis, pszichológia, orvostudomány – elképzeléseit.
7. Az egzisztenciális szorongás, bűn, lelkiismeret és halál mély összefüggései minden patogén kórképben megtalálhatók. A szorongás az egyetlen, amely meg tudja nyitni az ember legsajátabb lehetőségeit, így mint gyógyító potenciál kihasználható a pszichoterápiás szituációban.

1. A daseinanalízis

A freudi pszichoanalízisből és a heideggeri filozófiából született daseinanalízis különösen, és idegenül csengő név a Magyarországon gyakorlatban jelen lévő pszichoterápiás irányzatok között, hiszen jelenleg még nem rendelkezik hazai kiképzőbázissal. Külföldön már 1942-től jegyzik; ekkor jelent meg Ludwig Binswanger fő műve, a *Grundformen und Erkenntnis menschlichen Daseins*. (BINSWANGER, 1942) Aki a daseinanalízisről képet szeretne alkotni, két irányzatot talál: Ludwig Binswanger munkásságát tekintjük az első iránylynak; a másik, ún. Zürichi iskola a II. világháború után különült el, mely Medard Boss és Gion Condrau által vált nemzetközivé. Közös a két irányzatban, hogy a heideggeri filozófia¹ bázisát radikálisan új kiindulópontnak tartották a pszichológia és a pszichopatológia értelmezésében. (HOLZHEY-KUNZ 2001, 11. o.)

Boss és Condrau alapította 1970-ben a Svájci Daseinanalitikai Társaságot, majd 1971-ben a Daseinanalitikai Pszichoterápia és Pszichoszomatika Intézetét Zürichben. 1990-ben alapult meg a Nemzetközi Daseinanalitikai Szövetség, melyhez jelenleg 10 ország egyesülete és intézete² tartozik. (CONDRAU, 2000) Módszerspecifikus kiképzést Ausztriában és Svájcban lehet elvégezni.

A német *Dasein*³ kifejezés a heideggeri filozófia kulcsfogalma, Heidegger specifikus értelemben érti: jelentése a „da” - jelen lenni, itt lenni, szóból származik, mely a létező jelenlétének nyitottság-területére utal. Ha valaki jelen van, akkor már valahogy viszonyul a létezéshez. A „*Sein*” – lét szó a dasein egzisztenciájára utal: a létezés mellett magában hordozza a legmélyebb dimenziót is, a létet. A dasein a daseinanalízis alapszava. Lényegi jelentése, hogy „az ember az, aki a lét jelenvalóságterületét a létnek létezve nyitva tartja” (HELTING, 1999, 59. o.). Árnyalatnyi jelentéskülönbségeivel fontos tisztában lenni; mindezt egyszerre jelenti: „kéznél lenni, rendelkezésre állni, létezni, életben lenni, valakivel és valakiért létezni, ébernek és tudatosnak lenni, jelenlévőnek és

¹ Martin Heidegger filozófiáját fő művében, a *Lét és időben* a *Daseinanalitik* szóval illette; innen származik a *Daseinsanalyse* azaz daseinanalízis fogalma. Érdekesség, hogy magát az elnevezést Binswanger ihlette, de nem ő használta először: 1942. október 23-án egy berni előadása utáni diszkusszióban Jakob Wyrsch pszichiáter használta a *Daseinsanalyse* szót Binswanger eljárására. (FICHTNER, G. 1992 XXIII. o.) Az analízis nem a pszichoanalízisre utal, hanem arra a módszertanra, amellyel Heidegger, és a daseinanalízis is dolgozik: a fenomenológiára. Később a dolgozatban még visszatérünk az elnevezésekre.

² Az *Internationale Vereinigung für Daseinsanalyse* (IVDA) tagjai: Brazília, Kanada, Belgium, Anglia, Franciaország, Ausztria, Svájc, Csehország, Magyarország. A tagok háromévente rendszeresen részt vesznek a Daseinanalízis Nemzetközi Fórumán, évkönyvük *Daseinsanalyse* címen jelenik meg.

³ A szó magyar fordítását a filozófiai szakirodalom kétféleképpen használja: ittlét, (Fehér M. István - féle fordítás, lásd pl. HEIDEGGER 1992) illetve jelenvalólét (Vajda Mihály-féle fordítás, lásd pl. HEIDEGGER 1989, 1995) Jelen tanulmányban megmaradok az eredeti német kifejezésnél, ha a szövegkörnyezet megkívánja, a jelenvalólét kifejezést használom.

megközelíthetőnek lenni, és megtörténni”. (WUCHERER-HULDENFELD, FOERSTER 2001, 45. o.)

A *dasein* az emberi egzisztencia természetére utal, amely nyitott módon „jelen” van a világban, „itt” van. Ahogy benne tartózkodunk, ami megérint belőle és igénybe vesz, ami a mi módunkon hozzáférhető. Nem magát az embert értjük alatta, hanem azokat a minőségeket és létmódokat, ahogyan a világban betölti helyét, ahogy éli az életét, ahogy viszonyul önmagához, a többi emberhez és a világhoz. Az „egészet”. A *dasein* alatt a létezőt értjük tehát, ami mindenkor mi magunk vagyunk. A *dasein* kitüntetettsége az önmagunkkal bánni tudás, és az önmagunkat megérteni tudás. (HÄCKER, STAPF 2004, 182. o.) E viszony jellegzetessége a nyitottság; nyitottság a lehetőségekre, és mindarra, ami önmagától megmutatkozik a hétköznapi életben.

Nehéz érvényes és átfogó definíciót találni a *dasein*analízisre. A *dasein*analízis mélylélektani megalapozottságú pszichoterápiás eljárás, mely a lelki zavarokat, a pszichopatológiát ontológiai, azaz lételméleti alapon értelmezi. Középpontjában a nyitott és felelősségteljes világban-benne-lét áll, a változás közvetítője a párbeszéd, mely által mélyebben megközelíthetők az egyéni létmódok. Fontos a teljes ön-tapasztalás, egzisztenciális értelemben: az ember világhoz-való hozzáférési módjainak megértése. Ehhez az ön-tapasztaláshoz a szorongás, bűn és lelkiismeret megélésében közel kerülhet a páciens. (*Lexikon der Psychologie* 2000, 290. o. 1995, 60. o.) A *dasein*analízis története szorosan összekapcsolódott a pszichoanalízis történetével.

Érdemes röviden elidőzni magánál az elnevezésnél, hiszen a heideggeri vonatkozások miatt könnyen összekeverhetőek a különböző fogalmak. A *Daseinsanalytik* és *Daseinsanalyse* kifejezéseket különböző szerzők, mint Heidegger, Boss és Binswanger, különböző jelentéssel használták. Heidegger jóval a *Lét és idő* megjelenése után, a *Zollikoni szemináriumokon* 1965. november 26-án maga definiálta pontosan mindkét fogalmat: „A *dasein*analitika (*Daseinsanalytik*) az ember-lét, mint *dasein* meghatározott ontológiai értelmezése, méghozzá a létkérdés előkészítésének szolgálatában” (HEIDEGGER, 1987, 162. o.) Ez azt jelenti, hogy nem egy antropológiáról van szó, hanem az ember-lét lényegének megvilágításáról. Heidegger értelmezésében a *dasein*analízis (*Daseinsanalyse*) ontikus antropológia, mely Boss munkásságának alapja. (PAULAT, 2001, 27. o.) Már itt megjelenik a heideggeri filozófia egyik leglényegesebb pontja, mely a pszichopatológiára is döntő hatással bírt; az ontológiai differencia. Lényege a lét és létező, az ontologikus és ontikus megkülönböztetése, melyre később még visszatérünk. Összegezve, a filozófiai *dasein*analitika a *dasein*analízis számára mérvadó. Binswanger számára a *dasein*analízis

„egy fenomenológiai lényeg-tapasztalaton nyugvó fenomenológiai tapasztalati mód” (BINSWANGER, 1960, 252. o.). Fenomenológiai abban az értelemben, hogy a dolgokat önmagukból, elméleti konstrukciók nélkül akarja megmutatni; daseinanalitikai abban az értelemben, hogy a dolog, amelyről szó van, már maga egy történés, melyben a dasein létének lényegéről van szó. Boss a daseinanalízist empirikus kutatási módszernek és szemléletmódnak érti, amely sem nem filozófia, sem nem egy pszichoterápiás eljárás. (CONDRAU, 1989, 13. o.)

1.1. A daseinanalízis helye az egzisztenciális pszichoterápiák között, és napjainkban

Az elmúlt egy-két évtizedben a daseinanalízist általában az egzisztenciális pszichoterápiás irányzatokkal és az antropológiai iskolákkal kötötték össze szakmai körökben. Annyiban tartozik ide, amennyiben egyik sem redukálja le az emberi lét komplexitását. (MAY, 1995) A daseinanalízist mégis fontos megkülönböztetni az egzisztenciális, interperszonális és humanisztikus terápiáktól. Az egzisztenciális pszichoterápia „a terápia egy olyan dinamikus megközelítése, ami az egyén létében gyökerező félelmekre fókuszál.” (YALOM, I. D. 2003, 8. o.) Olyan megközelítés, amely nem empirikus, hanem mélyen lételméleti, ontológiai alapokon áll, az egzisztencialista filozófiára épülve. Középpontjában az emberi létezés léthez közeli, legmélyebb gyökerei állnak. Elsősorban egy paradigmát nyújt, olyan értelmezési keretet, amely fenomenológiai természetéből adódóan nem empirikus jellegű, így komoly támadási felületet hagy a pszichoanalízis és a klinikai pszichológia tradíciói részéről. Az egzisztenciális irányzat más típusú alapkonfliktusokra hívta fel a figyelmet: az abból fakadó konfliktusra, hogy az egyén szembesül létének adottságaival, bizonyos végső, megoldandó problémákkal. (YALOM, I. D. 2003 10. o.) Eltérő szemlélettel közelít az egyénben működő erőkhöz, motívumokhoz és szorongásokhoz, folyamatosan reflektálva a létet alapjaiban meghatározó problémákra; a halálra, a szabadságra, az elszigeteltségre és jelentésnélküliségre. Az egzisztenciális terápiában az emberi találkozás kiemelt jelentőségű; a terapeuta és páciens között születő kapcsolat az egyik gyógyító faktor, éppúgy mint a daseinanalízisben. Különbség azonban, hogy míg az egzisztenciális terápiák egyéni formáiban a szemkontaktus, a térben való egyenlő elhelyezkedés fontos, addig a daseinanalízisben a kapcsolatot a közös nyitottság, és hangoltság határozza meg.

Nincs szó egységes ideológiai iskoláról, képviselői is egzisztenciális irányultságú, de különböző iskolák hívei: Ludwig Binswanger, Viktor von Weizsäcker, Viktor von

Gebsattel, Eugene Minkowski, Erwin Straus, Rollo May, Viktor Frankl, Irvin D. Yalom. Az egzisztenciális pszichoterápiát elsősorban az különbözteti meg más, az egzisztencialista filozófiából merítő terápiáktól, hogy az ember korlátaira, a lét tragikus dimenzióira fókuszál, a bizonytalanságtól és a nemléttől való félelemre, és nem a csúcstéményre, önmegvalósításra (YALOM 2003, 19. o.)

A daseinanalízis jelenlegi helyzetét nagyban meghatározza, hogy kialakulása elsősorban orvosi-pszichiátriai körökből indult; Binswanger, Boss és Condrau egyaránt orvosok voltak. Így elsődleges cél a daseinanalízis pszichiátriai berkekben való meghonosítása volt. Lassan önálló pszichoterápiás praxissá nőtte ki magát, azonban döntő befolyással nem volt a mai meghatározó iskolákra nézve. Ennek több oka lehetséges: Paulat szerint ártott a daseinanalízis népszerűségének, hogy Heideggert a második világháborúban összefüggésbe hozták a náci uralommal. (PAULAT, 2001, 107. o.) Problematikus a terminológiája is, hiszen az orvosok és pszichológusok nem rendelkeznek kellő filozófiai előképzettséggel. Érdeemes lenne egy daseinanalitikai szótár létrehozása, mely a legfontosabb fogalmakat megmagyarázva szélesebb közönség számára tehetővé hozzáférhetővé a daseinanalízist.

1.1.1. Az egzisztencia szó jelentéstartománya az egzisztenciális pszichoterápiáktól a daseinanalízisig

„Magát a létet, amelyhez a jelenvalólét így vagy úgy viszonyulhat és mindig viszonyul is, egzisztenciának nevezzük.” (HEIDEGGER, 2001, 28. o.) Az emberi lét ontológiai értelmezése az emberi fenomének saját adottságaiból indult ki; a konkrét, életteli ek-zisztenciából (*ek-sistenz*). Heidegger kései írásaiban el akarja kerülni az egzisztencia szót, hogy ne keverjük össze a Sartre-féle egzisztencializmussal és a Jaspers féle egzisztencia-filozófiával. Épp ezért hozta létre az ek-zisztencia műszót, mely még finomabban világítja meg, hogy az ember lényegét tekintve a lét teljes nyitottsága előtt áll. Ugyanennek megjelölésére használja Heidegger az *Inständigkeit*⁴ műszót. (HELTING, 1999) Az ek-zisztencia ontológiai fogalom, a legmélyebb emberi lehetőségek alapjait jelenti; ebből fejlődnek ki gyakorlati lehetőségeink, ahogyan ezzel vagy azzal a létezővel viselkedünk, vagy ahogyan önmagunkkal bánunk. Ek-zisztálni azonban nem ezen gyakorlati lehetőségek megélését jelenti a daseinanalízisben. Sokkal inkább önmaga

⁴ Inständigkeit: a szó jelentését kifejezések árnyalataiban tudjuk érzékeltetni: érintve lenni, kint állni a dolgoknál, kiállni a létbe.

megélését, azt a személyes, igaz valót, ami önmagává teszi az embert: felelősséget, kiállást, kitartást. Az ek-zisztencia alapvetően sokféle dimenzióban határozódik meg, mely mind lényegileg tartozik a létezőhöz. Ezek a dimenziók az emberi lét lényegét jelentik, Heidegger egzisztenciáléknak nevezi. (HEIDEGGER, 2001, 62. o.) A daseinanalitikai neurózistan az egzisztenciálékon alapul, melyet mind Boss, mind Condrau a *Lét és idő* értelmében használ. Fontos, hogy a Heidegger gondolkodásában bekövetkezett fordulat után az egzisztenciálék jelentése a neurózistan szempontjából nem változott⁵. Dolgozatomban később bővebben foglalkozom az egzisztenciálékkal. Ek-zisztálni közvetlen kapcsolatot jelent saját létünkkel, legmélyebb lényegünkkel; nyitottan a létünk adta lehetőségekre és a többi emberre. „Az emberi lényeg a lét elrejtetlenségébe való belevetettségen nyugszik” (WUCHERER-HULDENFELD, FOERSTER 2001, 46. o.) A hétköznapokban a léthez való viszonyunk többnyire elfedett, rejtve marad. A létezés ilyenkor más szinten megy végbe, a belevetettséget mint a hétköznapok rendjébe vetett történet éljük. Ezen a ponton két másik melléknevet is meg kell különböztetnünk, melyek a magyar szóhasználatban könnyen egybemosódhatnak: egzisztens (*existenziell*) és egzisztenciális (*existenzial*). Az **egzisztens** szó az egzisztenciára vonatkozik; minden létező, amely önmagáért felelősséget vállalva dönteni tud: megragadja vagy elmulasztja önmagát. Ezen önmegeértés a létezés folyamán alakul, értelmeződik, „ehhez nem szükséges az egzisztencia ontologikus struktúráját teoretikusan átlátni.” (HEIDEGGER, 2001, 28. o.) Az **egzisztenciális** szó önnön létünk mélyebb megértésére utal, az ek-zisztenciális mivoltunkra. „A jelenvalólét „lényege” egzisztenciájában rejlik” (HEIDEGGER, 2001, 59. o.) A *Lét és idő* lényegében egzisztenciális analízis. Itt szükséges kiemelni, hogy a daseinanalízis nem egzisztenciaanalízis. Nem pusztán az ember faktikus döntési és választási lehetőségeiről szól, mint az egzisztenciafilozófiában. Sok pszichoterápiás iskolának sajátja ez az egzisztenciális orientáció, a daseinanalízis azonban a döntési és választási lehetőségek mögött húzódó lehetőség feltételekre fókuszál, a gyakorlati lehetőségek mély, ontológiai alapjára, ahogyan az ember önmagához és a többi létezőhöz viszonyul.

⁵ Heidegger gondolkodásának „fordulata” után írásaiban nem a dasein, hanem a lét áll a középpontban. „Feladta a létmegeértő dasein elsőbbségét, hogy a létet magát saját jelenlétében tegye elsőlegessé” (CONDRAU, 1992, 99.o.) Ennek következményei részletesen ábrázolja a szakirodalom.

1.1.2. A daseinanalízis és a fenomenológiai-antropológiai szemlélet

Az antropológia kutatási témája az „emberi „tény”, amennyiben „tény” alatt nem a természeti univerzum valamely objektív szeletét értjük, hanem egy egzisztencia valós tartalmát, aki él és érez, eligazodik vagy eltéved a világban, amely egyszerre alkotja tervezgetésének teljességét és szituáltságának „közegét”. (FOUCAULT, 2000, 14. o.) Az antropológia feladata Foucault szerint a világban való jelenlét egzisztenciális tartalmának felfedése. Az antropológiai szemléletmód felé Ludwig Binswanger az 1930-as évek táján fordult; az emberi realitás érdekelte, túl a filozófia és a pszichológia, az ontológia és antropológia szétválasztásán.

Az antropológiai orientáció képviselője volt Viktor von Weizsäcker, aki megpróbálta a pszichoanalitikus elméletet az emberi léthez jobban illeszkedő antropológiai szemléletté fejleszteni. Kiindulási pontja nem az elmélet vagy törvény volt, hanem a beteg ember. (CONDRAU, 1992, 48. o.) Weizsäcker antropológiájára Schopenhauer hatott, majd 1908-tól Freud hatása alá került. Gondolatai Sartre-ra is hatottak. Betegségtanára az ember egészének, és önmaga megvalósításának hangsúlya jellemző. „Az egészségnek minden esetben a valósággal, a betegségnek a valótlannal van dolga.” (Uo. 49. o.) Ezzel a felfogással a daseinanalitikai betegségkoncepció közelébe kerül: beteg az, aki elmulasztja lehetőségeinek kibontakoztatását. Weizsäcker bevezette a szubjektum fogalmát, amely azonban megmagyarázatlan maradt; maga Heidegger is említi ennek problematikuságát Bossnak írott levelében.

A fenomenológiai-antropológiailag orientált pszichiátriában francia vonalon komoly hagyományt teremtett Eugen Minkowski. Hatott rá Scheler és Bergson, a bergsoni életfilozófia képezi Minkowski fenomenológiájának francia akcentusát. Schelertől pszichológiai és fenomenológiai adottságokban különbözik: „Fenomenológiája más célt követ: az örület lényegére kérdez, a lényegi „hol”-ra. Ezzel kikerüli a betegség és kórkép megnevezését.” (LANG, 1977, 966. o.) Az antropológiai pszichológia mai jelentését, és olyan szerzőket, mint Hartmann, Gadamer, Buber, von Uslar fejt ki bővebben, aki az antropológiai pszichológiát elsősorban a pedagógiához és a felsőoktatáshoz köti. (von USLAR, 1996)

1.1.3. A daseinanalízis és a logoterápia

Alfried Längle írja Viktor E. Frankl-ról (1905-1997): két példaképe volt egész életében, Freud és Heidegger. (CONDRAU, 2005, 87. o.) Mellettük Jaspers és Binswanger is hatott rá, leginkább azonban Heidegger, többször találkoztak személyesen is. Heidegger Franklban inkább a freudi és adleri hatás keverékét látta, míg Bossban saját gondolatiságának képviselőjét. Condrau rámutatott arra a különbségre, hogy a heideggeri filozófia bázisa a létmegértés, Franklé pedig a létezés értelmének keresése. „...az értelemnek, amelyről itt szó van, helyzetről helyzetre, személyről személyre változnia kell. De mindenütt jelen van. Nincs olyan helyzet, amelyben az élet megszűnne lehetőségeket felkínálni számunkra, s nem létezik személy, akinek az élet ne tartogatna feladatokat. A lehetőség, hogy kiteljesítsünk egy értelmet, mindig egyszeri...” (FRANKL, 1996, 159. o.) Mindketten, Frankl és Heidegger is mérvadóak voltak egy-egy olyan pszichoterápiás irányzat megalkotásához, amely kivezetett a természettudományos gondolkodásmódból (CONDRAU, 2005). Frankl egzisztenciális beállítottságú pszichiáterként tehát az élet értelmére irányuló kérdést helyezte a terápia középpontjába, melyet 1926-tól már logoterápiának nevezett. A logoterápia valójában 1945-től teljesedett ki, amikor Frankl visszatért Bécsbe a koncentrációs táborból. Freuddal is kapcsolatban állt, ám Adler nagyobb hatást tett rá; egészen 1927-ig: ekkor annyira megromlott a viszonyuk, hogy Franklt kizárták az individuálpszichológiai szövetségből.

Az egzisztencia-analízist, logoterápiát és pszichoanalízist Frankl így különböztette meg egymástól: „A pszichoterápia pszichoanalízisként azt akarja tudatossá tenni, ami a lélekben van, ezzel szemben a logoterápia azt, ami szellemi; ezen belül egzisztencia-analízisként elsősorban a felelős-létet- mint az emberi egzisztencia lényegének egyik alapját – igyekszik az emberben tudatosítani.” (FRANKL, 1997, 51. o.) Ez a szellemi megközelítés arra utal, hogy az egzisztencia-analízis érzékeny minden olyan emberi problémára, amely klinikai értelemben nem tekinthető betegségnek. Ebben megegyezik a daseinanalízissel, amely a beteg-létet mint világban-benne-létet értelmezi, és a dasein hangoltsága fedi fel, hogy hányadán áll önmagával, a világgal és a többi emberrel. A különbség az, hogy Frankl az értelem és cél megtalálására helyezte a hangsúlyt, míg a daseinanalízis az ontológiai dimenzióon keresztül létezés egészének, és benne a saját lehetőségek megértésének megragadására. Értelem és cél nem fogalmazható meg addig, amíg a kitüntetett alaphangoltságokon keresztül nem tárult fel a jelenvalólét lét-egésze. Ez az egzisztenciális horizont adja a jelenvalólét lehetőség-feltételét. Frankl is hasonlóan mond

a célokkal kapcsolatban, azonban ontikus szinten marad: „...amikor a logoterápiában a célról beszélünk, akkor a konkrét helyzetben rejlő konkrét célról van szó, mellyel az adott konkrét személy szembesül. Ez a cél potenciális, ami azt jelenti, hogy mindig attól az embertől várja a megvalósítást, akinek 'köze van' hozzá, akit 'igénybe vesz', aki a belőle származó 'kihívást' meghallja.” (FRANKL, 1988, 108. o.) Erősen a felelősség felvállalását hangsúlyozza, míg a Daseinanalízis a tulajdonképpeni, optimálisan nyitott létmódok elérését. Frankl a logoterápiát az egzisztencia-analízis speciális, az értelemkeresésre fókuszáló területének nevezi, Laing és Sartre is használták ezt a fogalmat. (CONDRAU, 1995, 90. o.) Érdekes megvizsgálni az egzisztencia-analízis elméleti alapjait; mely némileg eltérő, mint a Daseinanalízisé. Az egzisztencialista filozófián és fenomenológián túl Max Scheler filozófiai antropológiája és értéktana alapozta meg; célja az embert képessé tenni a szabad megéléshez és felelősségteljes állásfoglaláshoz. Ezen túl megpróbálja az ember szellemi dimenzióját megérteni és a terápiás kapcsolatba bevinni. (Uo.) A logoterápia alapterminususa a logosz (értelem, érték) Max Scheler értékfogalmához és antropológiai megfontolásaihoz kapcsolódik, akinek főművét, a *Formalizmus az etikában és a materiális étiketika*-t Frankl kiemelkedően fontosnak tartotta. Frankl egyenesen úgy fogalmaz, hogy a logoterápia nem más mint Max Scheler filozófiai belátásainak alkalmazása a pszichoterápiára⁶ (SÁRKÁNY, 2003). Az értelem és értékfogalmakon túl figyelemreméltó Scheler személy - fogalma, mely szintén Frankl gondolatainak központi elemévé vált. (SCHELER, 1979) A daseinanalízis nem értelmezi külön a szellemi, testi, lelki dimenziót, sem az etikai alapú érték-horizontot. A dasein struktúrája magába foglalja a fenti dimenziókat; a scheleri etikát pedig ontológiai értelmezésű etikával váltja fel. A logoterápia az értelemlehetőségeket keresi a konkrét élethelyzetekben, míg a daseinanalízis a létre, és a jelenvalólét legsajátabb lehetőségeinek megtalálására.

Alfried Längle szintén hangsúlyozza, hogy a legfőbb különbség az, hogy a daseinanalízis a lét megvilágítására törekszik, míg az egzisztencia-analízis az értelem megvilágítására. (LÄNGLE, 2004) A logoterápia mai felfogásában az egzisztencia-analízis részterülete, amely az értelem kérdésre specializálódott. Az egzisztencia-analízist az elmúlt két évtizedben továbbfejlesztették, és 1992-ben önálló pszichoterápiás irányzatként ismerték el Ausztriában. A daseinanalízis központi fogalma a dasein, míg az egzisztencia-analízisé az egzisztencia, amely elsősorban *személyfogalom*. Az egzisztencia-analízis

⁶ A logoterápia és a scheleri étiketika összefüggéseiről lásd bővebben Sárkány, P. (2003) *A logosz terápiája. A logoterápia filozófiai nézőpontja és horizontja*. Thalassa,

meghagyja a személy és világ dichotómiáját, és „a dialógus dialektikájában fejleszti tovább.” (LÄNGLE, 2004, 213. o.) A létezés alapstruktúráiban azonban közelít a két irányzat álláspontja: az egzisztencia-analízis struktúramodellje a világra-, életre-, önmagára-, és a kontextusra vonatkozás. A daseinanalízis egzisztencialitás, fakticitás, és hanyatlás struktúra-egésze ezt részben lefedti.

A logoterápia elsősorban szorongásnál, kényszerpatológiáknál, neurózisban és depresszióban nyitott új perspektívákat; központi fogalmai: az értelem akarása, egzisztenciális frusztráció, noogén neurózis, egzisztenciális vákuum, melyekre jelen értekezésben nem térek ki bővebben. Frankl igyekezett irányzatát mind elméleti, mind gyakorlati vonatkozásban megkülönböztetni Ludwig Binswangerétől. Binswanger volt a daseinanalitikai pszichiátia kezdeményezője, a pszichoanalízis és Husserl fenomenológiájának, valamint Heidegger intenzív tanulmányozásának hatására kutatási irányát a 30-as években „fenomenológiai antropológiának” nevezte. (CONDRAU, G. 2003) Vajon hogyan keletkezhetett a daseinanalízis a pszichoanalízis és Husserl, Heidegger, Buber gondolatainak szintéziséből? A kérdés megválaszolásához vissza kell menni egészen a Binswanger családhoz, valamint Ludwig Binswanger és Sigmund Freud élethosszig tartó barátságához.

1.2. A daseinanalízis története

A daseinanalízis története szorosan összefonódott a pszichoanalízis történetével; barátságokkal, viszályokkal, a történelemmel. Többen írtak róla összefoglaló tanulmányt, különböző megközelítésekből az utóbbi években is. (CONDRAU, 2000, SCHOPF, 2002) Értekezésemben az emberi kapcsolatok szemszögéből mutatom be a daseinanalízis történetét; külön kitérve a magyar vonatkozásokra. Levelezéseket, megemlékezéseket kutatva állt össze a jelenlegi kép az irányzatról; elsősorban a Freud-Binswanger barátság tükrében bontakozik ki valódi arculata, majd Boss és Binswanger, és Condrau kapcsolatai által.

1.2.1 A Binswanger-dinasztia

Ludwig Binswanger 1881. április 13-án született a svájci Kreuzlingenben. A családban már komoly orvosi és pszichiáteri tradíciók uralkodtak: nagyapja, Ludwig

Binswanger⁷(1820-1880) alapította a Bellevue szanatóriumot, ideg - és elmegyógyintézetet Kreuzlingenben 1857-ben, és komoly szakmai hozzájárulást nyújtott az Alzheimer kórral kapcsolatban. Nagybátyja, Otto Binswanger (1825-1929) a jénai egyetem pszichiátriai klinikájának vezetője és professzora volt, Friedrich Nietzsche is ő kezelte⁸. A nagyapa zsidó családból származott, és részt vett az 1848-as forradalomban is, beszédet mondott a müncheni városháza előtt. Gondolkodása a pszichiátriai kezelést illetően is forradalmi volt: az akkor még széles körben elterjedt kényszerítő eszközöket teljesen kizárta, helyette az intézményi kezelés és a családi ápolás kombinációjának megvalósításán fáradozott. Robert Binswanger (1850-1910), a legidősebb fia így ír édesapjáról: „Egész élete a betegek szolgálatából állt, a legnagyobb áldozatkészséggel szentelte magát nekik, és ezt teljes mértékben megkívánta a családjától és mindazoktól, akik a páciensek kezelésében és ápolásában részt vettek.” (Robert BINSWANGER, 1890 id. FICHTNER, 1992) A Bellevue klinika 15 pácienssel kezdett, 1879-re ez a szám 40-re nőtt. Robert Binswanger, Ludwig édesapja Bellevue-t 1880-1910 között igazgatta, energikus volt és körültekintő, az apja koncepcióját következetesen folytatta. A családi légkör továbbra is a legfontosabb terápiás eszköz maradt, a Bellevue klinika egy otthonos svájci panzió képét nyújtotta. 1881-ben Freud apai jóbarátja, Josef Breuer felfigyelt a szanatóriumra, és tavasszal ide küldte Anna O.-t (Bertha Pappenheim) morfiumentelvonó kúrára. 1893-ban Freud és Breuer ismét Bellevue-be küldték közös páciensnőjüket. (FICHTNER, G. 1992, XIV) A Bellevue a Binswangerek három generációja alatt az európai szellemi élet központja lett, vendégkönyvében olyan nevek szerepeltek, mint Sigmund Freud, Edmund Husserl, Max Scheler, Martin Heidegger, Karl Löwith, Martin Buber, Kurt Goldstein, Rudolf Alexander Schröder, .(HERZOG, 1991, 13. o.) A klinika működéséről, és három fő korszakáról lásd Max Herzog munkáját (1991).

Ludwig Binswanger ebben a világban nőtt fel. Orvosi tanulmányait 1900 és 1906 között Lausanne-ban, Zürichben és Heidelbergben végezte. Már ezekben az években

⁷ Ludwig Binswanger (1820. 06. 26. *Osterberg* – 1880. 08.05. *Kreuzlingen*) gimnáziumi éveit Augsburgban töltötte 1835-40 között, majd 1840-45 között filozófiát és orvostudományt tanult Erlangenben, Münchenben és Heidelbergben. 1848-49 között a tübingeni orvosi klinikán volt asszisztens, 1850-57 között a münsterlingeni Irrenanstaltot vezette. 1857-ben megalapította a Bellevue magánszanatóriumot, ahol családjával, a betegekkel együtt „terápiás közösségben élt”. További irodalom: A. O. Kappeler (1880) *Zur Erinnerung an Dr. Ludwig B.* In: Correspondenz-Bl. für Schweizer Aerzte 10, 1880 Gerhard Fichtner

⁸ Friedrich Nietzsche (1844-1900) 1888-ban még befejezte az *Ecce homo* című könyvét, melyet a patetikus hangvétel, és önmaga túlbecsülése jellemez. A nagyási hóbort egy év múlva idegösszeomlássá fajult, ekkor éppen Torinóban tartózkodott. 1889. január közepén ment érte édesanyja, aki Jénába vitte Binswanger professzor klinikájára. (FRENZEL, I. 1993, 119.)

intenzíven tanulmányozta a pszichoanalízist. 1906 júniusától a zürichi Burghölzli⁹ pszichiátriai klinikán vállalt asszisztensi teendőket¹⁰, itt C. G. Jung tanítványaként írta disszertációját¹¹. Jung 1900 decemberétől dolgozott Burghölzliben, először gyakorló orvosként, később főorvosként. 1906-ban itt végezte híres szóasszociációs kísérleteit, melyben Binswanger is részt vett. Ebben az időszakban Eugen Bleulerrel is kapcsolatban állt, aki Auguste Forellel vezette a Burghölzli klinikát. Jung 1907-ben mutatta be Binswangert Freudnak, akivel az első találkozástól kezdve egy lassan kibontakozó, életfogytig tartó barátság fűzte össze, a pszichoanalízisről vallott eltérő nézeteik ellenére.

1.2.2. Ludwig Binswanger, Sigmund Freud és Ferenczi Sándor

A pszichoanalízis története bővelkedik levelezésekben¹², Sigmund Freud maga is több emberrel tartott fenn ily módon kapcsolatot, azonban csak kevesekkel sikerült ezt élethosszig megőrizni. Ezen kevesek közé tartozik Ferenczi Sándor¹³ és Ludwig Binswanger. A velük folytatott levelezés azon túl, hogy talán a legmélyebb betekintést nyújtja a pszichoanalízis magyarországi, svájci és ausztriai történetébe, egyben hiteles krónikája két olyan barátság történetének, mely példaértékű lehet napjainkban is. Sigmund Freud Ludwig Binswangerrel 1907 februárjában, Ferenczi Sándorral 1908 februárjában találkozott, és változó intenzitással, de töretlen hittel íródtak leveleik. Mindegyikük másvalamiben hitt; épp ez adja meg a levelek különös hangulatát, az ellentétek kimondott-kimondatlan feszültségét¹⁴.

⁹ A Burghölzli a zürichi kanton elmegyógyintézete, valamint a zürichi egyetem pszichiátriai klinikája. Jung 1908-ban főorvosként dolgozott itt. Sok híres személyiség vendégeskedett és dolgozott itt, ezidőtájt: Karl Abraham, Assagioli, Ludwig Binswanger, Décsi Imre, Max Eitington, Ferenczi Sándor, Ernest Jones, Rorschach, Sabine Spielrein. (FREUD-FERENCZI levelezés, I/1., 2F) Valamint Franz Riklin, Hermann Nunberg (FICHTNER, 1992. XVI.)

¹⁰ Ebben az asszisztensi pozícióban, a férfirészlegen elődje Karl Abraham volt, aki „személyesen visszafogott volt, de nagyon intelligens” Binswanger (1956) 9-13. Herzog, M. (1991)

¹¹ Binswanger disszertációjának témáját Jung javasolta: „A pszichogalvanikus reflexjelenségek az asszociációs kísérletekben” címmel. Binswanger (1956) 9-13.

¹² Gondoljunk többek között Freud és Fliess, Freud és Jung, Freud és Bleuler, Ferenczi és Groddeck levelezéseire. .

¹³ Ferenczi Sándor (1873-1933) pszichoanalitikus Miskolcon született. Orvosi tanulmányait Bécsben folytatta. 1897-től élt Budapesten, ahol a kulturális élet meghatározó személyiségeivel került kapcsolatba. Neki köszönhetően Budapesten a pszichoanalízis összefonódott a haladó szellemi áramlatokkal és kulturális mozgalmakkal. (HARMAT, 1994)

¹⁴ Alig több mint egy évtizeddel ezelőtt, 1992-ben látott nyomtatásban napvilágot e két levelezésgyűjtemény. A Freud - Ferenczi levelezés megjelenése hosszabb huzavona után, 1992-től vette kezdetét először francia nyelven, összesen három kötetben (ERŐS, 2000, 11. o. in: Freud/Ferenczi, 2000). A levelezés magyar nyelven 2000-től jelenik meg kötetenként folyamatosan. A francia kiadás (1992) a levelezést három kötetre tagolta: I. kötet: 1908-1914, II. kötet 1914-1924, III. kötet: 1924-1933. Az egy évvel később, 1993-ban megjelenő német kiadás további fél kötetekre osztotta a levelezést, amely így összesen hat kötetet tesz ki, ez szolgál a

Első találkozásukkor Freud 51 éves volt, 25 évvel idősebb Binswangernél, és nagy reményeket fűzött a fiatalhoz: azt remélte, ő majd összekötő kapocs lehet a pszichoanalízis és az akadémiai, intézményes pszichiátria között. Binswanger azonban kezdettől fogva nem tudott otthonra lelteni a pszichoanalízisben, bár az első években még kiemelkedő jelentőséggel bírt számára. (LOWENFELD, 1967, 459. o., CONDRAU, 2000) Elsősorban a pszichés „apparátus” természettudományos megközelítését tartotta problematikusnak, determinisztikusnak. (HEINER, 1993, 25. o. EDELHEIT, 1967, 85.o.) A neurózisok keletkezésének freudi elméletével sem értett egyet, amely az infantilis komponenst hangsúlyozta; lassan elkezdte saját gondolati útját járni. (LARSSON, 1995, 771. o.) Mégis, az első pillanattól kezdve mély emberi kötelék fűzte őket egymáshoz, Binswanger Freudot egész életében apa-figuraként tisztelte. Barátságuk túlélte a munka és az élet összes megpróbáltatását, noha Binswanger egyre távolabb került a pszichoanalízistől. (LOWENFELD, 1967, 459. o.) A freudi teória mégis élete végéig ösztönző erő maradt számára, és hiába próbált távol maradni, egész életét áthatották a pszichoanalízissel kapcsolatos konfliktusok. (LOWENFELD, 1957, 418. o.) Freud és Binswanger az első látogatást követően személyes céllal még hatszor találkozott, ezen kívül a nemzetközi pszichoanalitikus kongresszusokon is viszontlátták egymást. Ferenczi Sándor 17 évvel volt fiatalabb Freudnál, és találkozásukkor már széles látókörű, kiforrott személyiségként, nagy terápiás és orvosi tapasztalattal rendelkezett. Binswangerhez hasonlóan, Freud nála is apa-szerepet töltött be, apját idealizálta benne. (NEMES, L. 151. o.) Freud és Ferenczi kapcsolata sokkal intenzívebben fejlődött, számtalanszor találkoztak, és töltöttek együtt szünidőt.

A Freud – Ferenczi kapcsolatot 1236 levél őrzi, míg a Freud – Binswanger kapcsolatot 195. Binswanger eredeti levelei Bécsben maradtak, amikor Freud 1938-ban Londonba emigrált, végül elvesztek a háború alatt. (LARSSON, 1995, 770. o.) Levelezésük bizonyíték arra, hogy az eltérő nézetek ellenére is meg lehet őrizni egy barátságot, kellő tisztelettel és elfogadással¹⁵. Freud élete vége felé ezt írta Binswangernek: „Egészen

magyar kiadás alapjául. (ERŐS, 1993, 20. o.) A Freud - Binswanger levelezés szintén 1992-ben jelent meg, egy kötetet tesz ki, a tudományos előszó és lábjegyzetek megkönnyítik a tájékozódást (LARSSON, 1995, 769.o.). A két levelezés külön - külön más - más jelentőséggel bír. A Freud - Ferenczi levelezés személyes és szakmai konfliktusoktól sem mentes, de igen mély és szoros barátság krónikája, míg a Freud - Binswanger levelezés egészen más típusú emberi kapcsolatot tár fel: egy lassan kibontakozó, tiszteletteljes, őszinte barátság példája annak ellenére, hogy két, korban, személyiségben, intellektuális stílusban és alapvető meggyőződésben ennyire különböző emberről volt szó.

¹⁵ Mint ismeretes, Freudnak felbomlott a kapcsolata Breuerrel, Fliessel, Adlerrel, Stekelvel és Junggal. A Binswangerrel folytatott levelezése megcáfolja azt az újra és újra felmerülő kritikát, miszerint ő intoleráns és zsarnoki lett volna. (FREUD / BINSWANGER 1992)

eltérően sokan másoktól ön nem engedte, hogy az intellektuális fejlődése, ami egyre inkább eltávolodott az én befolyásomtól, a személyes kapcsolatunkat megzavarja, és nem is tudja, hogy az ilyen finomság milyen jól esik az embernek.” (FREUD / BINSWANGER (1992) 2. o.) Az első látogatás mély nyomot hagyott Binswangerben is: csaknem 50 évvel később is dicsérte a könnyed, barátságos atmoszférát, Freud egyszerűségét, nyitottságát és jóságát. (BINSWANGER, 1956, 9-13. o.)

1.2.2.1. Az első Freud-Binswanger találkozások

Binswanger 1907 márciusában Junggal és felségével érkezett Bécsbe, ahol közel két hetet töltött. Részt vett a Szerdai Társaság ülésein és különböző előadásokon, a legnagyobb hatást azonban az esti együttlétekkor tette rá Freud, amikor a dolgozószobájában beszélgettek. Mindez fesztelen, barátságos légkörben zajlott, melyen átsütött Freud személyisége: kimondhatatlan, mélyreható és nagymértékben ösztönző módon válaszolta meg a fiatalok kérdéseit. Freud szívesen fogadta Binswangert: ismerve családját - Otto Binswangerrel 1894-ben személyesen is találkozott (FICHTNER, 1992, XI.) - mindenekelőtt azt várta, hogy összekötő kapocs lesz a pszichoanalízis és az intézményes pszichiátria között. Noha Binswanger a pszichoanalitikus kezelési technikát alkalmazta, sohasem lett a pszichoanalitikus mozgalom híve. Ismeretelméleti és filozófiai - antropológiai nézőpontból számára a freudi tan több ponton is kiegészítésre szorult.

Az első találkozás után Binswanger 1907 áprilisától 1908 júniusáig Otto Binswanger nagybácsijánál dolgozott Jénában, a pszichiátriai egyetemi klinikán, aki már 1907. május 29-én megbízta egy komoly hisztériás esettel. Binswanger a páciensnőt pszichoanalízissel kezelte, mint későbbi betegeit is; ebben az időben még azt gondolta, csaknem minden pácienszt analizálni kell (FICHTNER, 1992, XVIII.). Később, tíz év kemény munka és csalódás árán látta be: a pácienseinek csak egy meghatározott része analizálható. Itt ismerkedett meg leendő feleségével, Hertha Buchenbergerrel, aki ápolónőként dolgozott ugyanazon a klinikán. 1908 júliusától apja intézetének munkatársa lett, és már 1910-ben át kellett vennie a Bellevue vezetését apja korai halála miatt. Freudot másodszer 1910. január 15-25 között látogatta meg feleségével, Herthával Bécsben, melynek emlékét a Freud – Ferenczi levelezés is őrzi.

Freud már 1910. január 1-én kelt levelében meghívta Ferenczit, aki véletlenül félreolvasta a Binswanger nevet, és Abrahamra gondolt. Válaszolt is másnap Freudnak, melyben bizonytalanságát fejezte ki az Abrahammal való találkozás végett; fontosnak érezte, de nehéz volt döntenie. Be is vallotta Freudnak: „úgy viselkedem, mint egy kényszerneurotikus” (FREUD-FERENCZI levelezés, 2000, I/1. 97 Fer.). Még szerencse, hogy újraolvasta levelét, és korigálhatott: „Az átkozott testvérkomplexus még mindig bolondot űz belőlem. Nyilvánvalóan szorongtam tőle, hogy Abraham lesz a vendég.” (Uo.) Érdekes, hogy innentől fogva Freud minden levelében, melyben Binswangerről szó esik, zárójelben odateszi: „az Ön Abrahamja”. Ferenczi Binswangerről ebben a levelében még úgy nyilatkozik, hogy nagyon szívesen utazik vele egy időben Bécsbe. Freud 1910. január 10-i

levelében pontosítja Ferenczinek Binswangerék érkezésének időpontját, és javasolja, hogy a hétvégén látogasson el. „Nagy felüdülést fog jelenteni a hölgyeknek (Ferenczi érkezése), akikből nem vált ki akkora rokonszenvet (Binswangerék érkezése), mint vendégeink egyébként szoktak.” (FREUD-FERENCZI, 2000, I/1. 99F) Nincs pontos adat arra nézve, hogy ez alatt mit is értett Freud. Feltételezhetően a túl hosszú ott tartózkodásra utalhatott. „Január 15-én szombaton reggel érkeznek Bécsbe Binswangerék („Abraham”). A fő feladatot a rákövetkező vasárnap jelenti majd.” (FREUD-FERENCZI levelezés, 2000, I/1.100F) Ferenczi 1910. január 14-én ezt írja: „Szívélyes üdvözetem az egész családnak valamint Binswanger kollégának és feleségének.” (FREUD-FERENCZI, 2000, I/1. 102Fer). Négy nappal később viszont már vegyes érzelmekkel nyilatkozott a Bécsbe utazásról. Valójában ő csak Freuddal szeretett volna találkozni, Binswangerék személye, a találkozás lehetősége egyáltalán nem lelkesítette. Két dologtól tartott; egyrészt, hogy a svájci vendégek hosszas otléte miatt ő már nem tűnne kívánatosnak, másrészt, „hogy a végén mégiscsak összetalálkozom Binswangerékkal, és Önnel nem tudok négyszemközt beszélni” (FREUD-FERENCZI, 2000, I/1. 104.Fer). Freud biztatására - „Binswangerék nem fárasztóak” (FREUD-FERENCZI, 2000, I/1. 105.F). - Ferenczi rászánta magát, hogy segítsen szórakoztatni Binswangeréket, ám indulása napján visszamondta az utazást. Depresszióba esett, így sem Freuddal, sem Binswangerékkal nem tudott találkozni. Talán magának sem vallotta be, hogy nem lehetett véletlen az Abraham-félreolvasat: Binswangerrel szemben hasonlóan ambivalens érzelmekkel viseltethetett, ám míg Abrahammal kapcsolatban szakmai féltékenység volt az ok elsősorban, Binswangerrel szemben e mellé még személyes féltékenység is járult. Utólag nyíltan bevallotta: „Talán jó, hogy Binswangerék jelenléte visszatartott a bécsi látogatástól...” (FREUD-FERENCZI, 2000, I/1. 107.Fer) Freud Binswangerék elutazása után megnyugtatta Ferenczit: „Jól tette, hogy a múlt hétvégén nem jött, Binswangerék csak tegnap utaztak el. Egyetlen szót sem tudunk volna beszélni egymással.”(FREUD-FERENCZI, 2000, I/1. 108.F)

1.2.2.2. Konfliktus a svájci pszichoanalitikus életben

Az 1909-es időszaktól kezdődően Freudnak különösen fontos volt, hogy a pszichoanalízis az intézményes pszichiátrián belül is előrelépjen, és továbbra is nagy reményeket fűzött Binswangerhez (Freud/Binswanger, 1992, 19F 31.). Binswanger 1910 elején meglátogatta Freudot, és még ugyanezen év júniusában sor került a Zürichi

Pszichoanalitikus Szövetség megalapítására, mely 1907-től működött Freudi Kutatói Társaság néven Eugen Bleuler¹⁶ vezetésével. Nem mindenki akart azonban automatikusan a nemzetközi pszichoanalitikus társaság tagja lenni, többek között Eugen Bleuler sem. Freudban felmerült a kétely: változott-e a pszichoanalízisről vallott meggyőződése azoknak, akik a belépést Bleulerrel együtt megtagadták. (FREUD/BINSWANGER, 1992, 33F 48.) Binswanger is meglepte Bleuler ellenállása, de nem szeretett volna beavatkozni. Ezért ő maga sosem kérdezte Bleulert, és Freud szándékaival sem volt egészen tisztában: „A közöttünk meglévő nyíltságra alapozva hálás lennék, kedves professzor úr, ha megmondaná nekem a véleményét nyíltan, hogy meg tudjuk érteni egymást.” (FREUD/BINSWANGER, 1992, 34B 50.) Freud közvetítő szerepet szánt ebben a helyzetben Binswangernek; informálódjon, próbálja meg kideríteni az okokat, azonban Binswanger távolságtartással reagált. Októberben Freud maga írt Bleulernek, magyarázatot kérve arra, miért zárta ki magát a szövetségből. Nem titkolt célja volt, hogy elérje Bleuler csatlakozását a svájci szövetséghez. Innentől Freud és Bleuler élénk, terjedelmes levelezést folytatott, mely a mai napig kiadatlan maradt. 1910. december 25-én találkoztak Münchenben, másnap Jung is csatlakozott Freudhoz, aki így számolt be Ferenczinek a Bleulerrel való találkozásról: „Teljes egyetértésre és jó személyes kapcsolatra jutottam vele, ő is ugyanolyan szegény ördög, mint mi, s azt szeretné, ha kicsit szeretnénk, amit a számára fontos személyektől talán kevésbé kapott meg. Aligha kétséges, hogy be fog lépni a zürichi egyesületbe. S ezzel az ottani szakadás megszűnne.”(FREUD/FERENCZI, 2000, 190F 365.o.) A beszélgetések eredményeképpen Bleuler végül 1911. január 13-án a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület zürichi csoportjának tagja lett, és az elnöki tisztelet vehette át Binswangertől. Ez volt az első olyan eset a kapcsolatukban, ahol Binswanger eltávolodásának kezdeti mozzanatai tetten érhetőek, hiszen Binswanger őszinte távolságtartással reagált, és még Freud kérésére sem akart beavatkozni az eseményekbe. Bleuler végül 1911. november 28-án közölte Freuddal, hogy kilépett a pszichoanalitikus egyesületből.

¹⁶ Eugen Bleuler (1857-1939) svájci elmeorvos, a zürichi Burghölzli elmeorvosintézet és pszichiátriai klinika igazgatója 1898-tól, mely ekkor Európa egyik legfontosabb és legprogresszívebb intézményének számított. Az a tény, hogy vonakodott elkötelezni magát a pszichoanalitikus „mozgalom” mellett, feszültséget okozott a Junggal és Freuddal való kapcsolatában. (FREUD/FERENCZI, 2002, 2F, 18F, 63. o., 84.o.) Freuddal való levelezése 1904-ben kezdődött, ekkor már néhány éve szorgalmasan foglalkozott a pszichoanalízissel. (FICHTNER, 1992 X.) Binswanger 1906 júniusától 1907 áprilisáig szintén Burghölzliben dolgozott doktorandusként, Bleuler és Jung tanítványaként.

1.2.2.3. A Bellevue klinika és a pszichoanalízis teoretikus megalapozása

Binswanger életében az 1910-es év komoly fordulópontot jelentett. Édesapja, Robert Binswanger váratlan halálának következtében 1911. január 1-én hivatalosan is átvette a Bellevue magánszanatórium vezetését, alig 29 évesen, melynek ekkor már 80 páciense volt, és 5-6 orvos dolgozott folyamatosan az intézetben. (HERZOG, 1991) Freud ekkor ismét kifejezte reményeit Binswangerrel kapcsolatban; szeretné, ha utat tudna nyitni a pszichoanalízisnek a pszichiátriai praxisban. Nem sokkal ezután Freud tiltakozott az ellen, hogy ő utalt volna erre. (FREUD/BINSWANGER, 1992, 49F 70. o.). Ellenben bízta Binswangerrel, hogy a pszichoanalitikus technikát tudatosan formálja át az intézményi kezelésre. Binswanger ebben az időben még azt gondolta: csaknem minden pácienszt analizálni kell. Tíz év kemény munka és csalódás árán kellett rájönnie, hogy a páciensek csak egy bizonyos, meghatározott része analizálható (BINSWANGER, 1956). 1911-ben egy prospektusban számolt be a Bellevue klinikáról: a betegek kezelése az édesapja és nagyapja alapelveit követi, fő feladat az egyénre szabott pszichoterápia. A gyakorlat és kutatás alapjának a pszichoanalízist tartja, mint a hisztéria, kényszerneurozisz, fóbia és hasonló betegségek pszichoterápiás módszerét (FREUD/BINSWANGER, 1992, 51F 73.o.). Freud továbbra is a pszichoanalízist „erőltette” Binswangerre. Azt javasolta neki, hogy a két, már meglévő komplexusa mellé, mint az intézményi munka és a tudományos munka, rosszul teszi, ha nem vesz fel egy harmadikat is, a pszichoanalitikus komplexust. Binswanger rengeteget dolgozott ebben az időben, és már régen nem analizált senkit. Freud így próbálta ösztönözni: „Tudassa velem, mikor van újra ideje analizist átvenni.” Búcsúzásképp pedig: „Az összes komplexusának erős gyógyulást kívánok!” (FREUD/BINSWANGER, 1992, 53F 76. o.)

Freud már érezte Binswanger pszichoanalízissel kapcsolatos ellenállását, és finoman bár, de egyre inkább próbálta meggyőzni: „Mint minden apa, gyenge vagyok és elvakult, és ezért büszke egy ilyen fiúra, nehezen is szánom rá magam, hogy figyelmeztessen. Az Ön pszichoanalitikus komplexusában biztos vagyok, csak azt gondolom, ha ön meg akarja fontolni, a nehézségeinek melyik oldalát részesítse tudatosan előnyben: - úgy a pszichoanalitikust válassza az intézményivel szemben, mivel utóbbi a tudattalanban olyan jól be van biztosítva, hogy nem igényel megerősítést.” (FREUD/BINSWANGER, 1992, 55F 79. o.) Ezen a ponton Binswanger tovább távolodott Freudtól. Freud megérezte Binswanger tudattalan ellenállását, aki számára elsősorban ismeretelméleti és antropológiai - filozófiai nézőpontból szorult kiegészítésre a

pszichoanalízis. 1911 áprilisában hallott egy előadást Hugo Liepmantól „Wernicke befolyása a klinikai pszichiátriára” (LIEPMAN, (1911) id. FICHTNER, 1992, XX.) címmel, amely nagy hatást tett rá: elhatározta, megírja, Freud milyen befolyással bírt a klinikai pszichiátriára. Hamar rájött azonban: a pszichoanalízis tudományos-teoretikus értékeléséhez hiányoznak bizonyos előfeltételei, ekkor kezdte intenzíven tanulmányozni Bergsont és Husserlt. Freud meglepve, de örömmel fogadta Binswanger kezdeményezését: „Hogy mégis a munka mellett döntött, nagyon örvendetes. (...) Úgy látom: az ön számára értékes, számunkra pedig megnyugtató, hogy ilyesmit ír.” (FREUD/BINSWANGER, 1992, 60F 88.o.) Ez a munka hosszú-hosszú évek kutatásai során, 1922-ben¹⁷ készült el és akkor is csak részben, azonban Binswanger gondolati fejlődésének kiemelten fontos állomása volt. Az eredetileg két kötetesre tervezett mű második kötete már nem készült el.¹⁸ Letért a pszichoanalízis útjáról, noha épp azon dolgozott, hogy közös nevezőre hozza a klinikai pszichiátriával, és teoretikusan megalapozza. Nehezen haladt, és folyamatos kétely gyötörte, hogy egyáltalán lehetséges-e amire vállalkozott. Személyes kapcsolatuk változatlanul őszinte és tiszteletteljes maradt. Binswanger csodálattal nézett Freudra; „Mint ahogy már írtam, nem tudom Önt öregnek elképzelni.” (FREUD/BINSWANGER, 1992, 57B 82. o.) Apjához hasonlította Freudot. Mindig Freud töretlen szellemi frissessége lebegett a szeme előtt, ilyenek látta, amikor először találkoztak. Binswanger rengeteget olvasott tervezett munkájához, és szinte mindenről beszámolt barátjának.

1.2.2.4. A „kreuzlingeni gesztus”

1912 tavasza Binswanger életében és Freuddal való kapcsolatában is fontos események színtere volt. Kiderült, hogy Binswangert egy különösen rosszindulatú tumorról kellett megoperálni, és attól félt, már csak rövid ideje van hátra. Szerencsére a műtét sikerült, és meggyógyult. Freud pünkösdkor meglátogatta Kreuzlingenben, és bár személyes látogatásnak indult, óriási következményekkel járt a pszichoanalitikus mozgalomra nézve (HAESLER, 1993, 1078. o.). A látogatásra Binswanger így emlékszik: „...látom Freudot St. Margrethenből érkezve, nagyon frissen és fiatalosan leszállni a vonatról. Örültem jövetelének, csak az az érzés aggasztott, hogy nem tudom majd viszonzni áldozatát, hogy időt és fáradságot nem kímélve eljött” (BINSWANGER, 1956, 9-13. o.) Freud kreuzlingeni látogatása töréspontot jelentett a Jung-hoz fűződő kapcsolatában.

¹⁷ Binswanger, L. (1922) *Einführung in die Probleme der allgemeinen Psychologie* Berlin: Springer-Verlag

¹⁸ A második kötet tervezett címe ez lett volna: *Die Psychologie Freuds und der Aufbau der Person*

Jungnak rosszul esett, hogy Freud nem értesítette idejében a látogatásáról, így nem is tudtak találkozni. 1912. június vége felé érlelődött meg Freudban a Junggal való szakítás gondolata. Ez év novemberében Jung már ellenségének nevezte Binswanger és Häberlint¹⁹, akik Freudhoz ekkor már igen közel álltak. Noha Binswanger Jung tanítványa volt, személyes vonzódás sohasem fűzte hozzá. Freud még a híres kreuzlingeni látogatás után így írt Ferenczinek: „Már régóta megígértem Binswangernek, hogy meglátogatom, úgy fogadott mint az atyaúristent. (...) Binswangerrel Ön is tudja, hogy rendkívül tisztességes, komoly és becsületes, nem nagyon tehetséges, de ezt tudja is, ezért ilyen szerény.” (FREUD-FERENCZI, 2002, I/2. 302.F) Freud szerencsére sohasem érezte Binswangerrel, hogy ez a véleménye róla. A Binswangernél tett látogatás után Freud kivételesen jól tudta olvasni Binswanger egyébként „borzalmas” kézírását, mely Binswanger szerint azt jelenthette, hogy Freudnak sikerült néhány ellenállását vele szemben feladnia. Binswanger is sokkal bátrabban nyilvánította ki véleményét: „Ön egy született uralkodó, és ezt az ösztönét az emberek pszichés uralására használja.” (FREUD/BINSWANGER, 1992, 69B 101.) Binswanger szerint Freud egész művében valamely ösztön uralkodása nyilvánul meg, ez Freud apakomplexusával függ össze, mely az álmofejtésből könnyen belátható. Binswanger nem volt túl kíméletes, meglehetősen merészen írt. Freud így válaszolt erre: „Nagyon meglepett vagyok önanalízisemhez való hozzájárulása miatt. Nem akarok Önnek ellentmondani a hatalmi akaratról, de semmit nem tudok erről.” (FREUD/BINSWANGER, 1992, 70F 104.o.) Mindenesetre komolyan fontolóra veszi, majd megköszöni: „Köszönöm tehát önnek, hogy engem olyan érdekesnek talál.” (Uo.)

Egy évvel később, 1913. május 17-18-án Binswanger Häberlinnel együtt meglátogatta Freudot Bécsben, amit Freud nagyon örvendetesnek tartott. Bár Ferenczinek jó előre jelezte, mikor érkeznek vendégei és őt is meghívta, Ferenczi ismét nem utazott el. Freud 1914. október 14-én kelt levelében Ferenczinek dicséri Binswanger munkáját.

¹⁹ Paul Häberlin (1878-1960) svájci filozófus, pedagógus és pszichológus, Jung szülővárosában, Kesswilben született. Filozófiaprofesszori posztot töltött be Bernben 1914-22 között, majd Baselben (1922-44). Akadémikusként olyan szellemi miliőt hozott létre maga körül, melyben e három tudományterület egymást kölcsönösen egészítette ki. Így ír: „Filozófus az, aki meg akarja érteni az életet. Méghozzá alaposan, nem felszínesen vagy körülbelül. Ez meghatározza az elmélet kifejezését, ez belátás. Az életet érteni azt jelenti: vezetése alatt valódi belátásra tenni szert.” Häberlin legfontosabb levelezőpartnere volt Binswanger, akivel több, mint fél évszázadon át (1908-1960) levelezett. Levelezésük fontos kiegészítője a Freud-Binswanger levelezésnek, ez által a mélylélektan történetének egy ez idáig kevésbé ismert oldalába nyerhető bepillantás. Freud 1910. március 3.-án írt neki először. A Häberlin-Binswanger levelezés először 1997-ben jelent meg, újabb kiadása egy évvel később, melyben 41, korábbiakban még nem publikált levél található Freudtól, Jungtól, Jasperstől, Heideggertől, Ludwig Franktól és Eugen Bleulertől. (HÄBERLIN / BINSWANGER, 1997)

A Freud-Binswanger barátságának kétségkívül ez volt az egyik legszorosabb időszaka. Freud és Jung egyre növekvő eltávolodásában ez a találkozás különös szerepet játszott, hiszen Jung rossz néven vette, hogy Freudnak nem állt szándékában meglátogatnia őt. Jung Freud viselkedését később „kreuzlingeni gesztus”-ként emlegette, és csak fél évvel később, Münchenben sikerült tisztázniuk a félreértést: Jung elismerte, hogy a látogatás hétvégéjén egyáltalán nem is volt Zürichben, hanem vitorláskiránduláson vett részt. Erről a müncheni beszélgetésről Freud Ferenczinek is beszámolt. Az ülés előtt, 11 óra körül mentek el sétálni, és Freud rákérdezett, mit jelent célzása a „kreuzlingeni gesztusra”. Freud szerint Jungon vele szemben az apa-komplexus lett úrrá. Így ír Jungról Ferenczinek: „A lényében azonban van valami őszintétlenség, ami lehetővé teszi számára, hogy kimossa magából a kapott benyomásokat” (FREUD/FERENCZI, 2002, 349F 159.o.). A Junggal kapcsolatos nézeteltérések végül 1913-ban szakításhoz vezettek.

1.2.2.5. További konfliktusok a pszichoanalitikus életben és az első világháború

Freud kapcsolata Binswangerrel végigkísérte azokat a konfliktusokat, amit a pszichoanalízistől eltávolodó személyek váltottak ki. Egy-egy szakember végleges leválása a mindig meglehetősen megterhelte Freudot. Adler, Bleuler és Jung után a Stekellel²⁰ való huzavona is szakításhoz vezetett, melynek mélyebb okaiba nem megyünk bele: „Közlöm önnel, hogy Stekellel összevesztem.” (FREUD/BINSWANGER, 1992, 78F 115.o.) Freud új folyóiratot²¹ alapított, melynek szerkesztését Ferenczinek akarta átadni. Binswanger Ferenczivel kapcsolatos gondolatait ennek kapcsán fejtette ki a legbővebben: „Mindazok alapján, amiket Öntől Ferencziről hallottam, meg vagyok győződve, hogy Önnek mint ember és tanítvány nagy jelentőséggel bír, és ezt meg is érdemli. (...) Amennyire a tudományos munkáját nagyra becsülöm, annyira nincs hajlama a tudományos és kritikai rálátásra, ami egy szerkesztőtől elvárható lenne. (...) Pontosán tudom, épp most, amikor olyan intenzíven kutatom az Ön műveit, hogy Önt mindenhova követni tudom, miközben

²⁰ Wilhelm Stekel (1868) bécsi ideg orvos, Freud egyik első tanítványa. Számos népszerűsítő cikket és könyvet írt a pszichoanalízisről. Freudtól való eltávolodásának elsősorban eltérő temperamentuma volt az oka, valamint a rövidterápiás módszer kifejlesztésére irányuló törekvései. (FREUD/FERENCZI, 2000, 12F 78. o.)

²¹ A pszichoanalitikus „mozgalmon” belüli változásokat leginkább a pszichoanalitikus folyóiratokkal történt változások tükrözték. A *Jahrbuch*ot Eugen Bleuler és Freud adta ki, Jung szerkesztette. A *Zentralblatt*ot Freud adta ki és Wilhelm Stekel szerkesztette. Mindkettő megszűnt, ezzel Jung, Adler és Stekel elvesztették befolyásukat a pszichoanalitikus publikációkra. Két új folyóirat született: az *Imago. Zeitschrift für Anwendung der Psychoanalyse auf die Geisteswissenschaften* (1912) és az *Internationale Zeitschrift für ärztliche Psychoanalyse* (1913) (FREUD/FERENCZI, 2002, 21. o.)

Ferenczi munkáiból számomra egy nagy adag komolyság hiányzik, ami az Ön egész tevékenységét a részletekig ábrázolja. (...) „De nyugodtan mondhatom, hogy nem csak Ferenczi, hanem senki közülünk Ön mellett nem tudna állni” (FREUD/BINSWANGER, 1992, 80B 117. o.)

Binswanger vállalkozása, hogy összegezze Freud hozzájárulását a klinikai pszichiátriához, 1922-ig komoly próbatétel elé állította. Többször váltott levelet Freuddal a munkával kapcsolatos nehézségeiről. Közben kitört az első világháború, és a levélváltások megritkultak; több hónapos szünetekkel írtak egymásnak. A pszichoanalízis életében azonban a háború ellenére ismét feszültséget keltő események történtek. 1914 nyarán a zürichi csoport 15:1 ellenében úgy döntött, kilép a Nemzetközi Pszichoanalitikus Szövetségből. Binswanger nem tudta a kilépés sem latens, sem manifeszt okait elismerni, és az új, független szövetségbe²² nem kívánt belépni. „De szívesen kész vagyok arra, hogy a bécsi vagy berlini csoportba belépjek, ha Ön azt tanácsolja” (FREUD/BINSWANGER, 1992, 100B 141. o.) A belépést azonban a háború megakadályozta, és később sem került rá sor.

A levelezések főszereplőjévé egy időre a történelem vált, mely „drasztikusan beleszólt a levelezőpartnerek életébe” (ERŐS, 1996, 292. o.). A háború megviselte Freudot, sokszor elkedvetlenítette: „A háború nyolc hónapja olyan, mint egy rossz álom. A feleségem és sógornőm nélkülözök az 1914-ben elmaradt nyári szünidőt, én magam sem lehetek fiatalabb és frissebb az egyharmadára redukálódott munkateljesítménytől. (...) A valóságban egyik napról a másikra élünk, minden más pusztán fantázia.” (FREUD/BINSWANGER, 1992, 105F 147.o.) Freud ezt a helyzetet látványos teljesítményrobbanással kompenzálta: 1912-1913 folyamán elkészült a *Totem és tabu*, befejezte módszertani írásait, és 1915 márciusától tizenkét metapszichológiai írást készített. A levelezése Ferenczivel a háború éveiben a legterjedelmesebb, ekkor voltak a legszorosabb kapcsolatban. Binswangerék Svájcban egészen másképp élték meg a háborút: „Mi itt békében élünk, amit Ön már elképzelni sem tudhat.” (FREUD/BINSWANGER, 1992, 108B 150. o.) Freud 1919-ben megkérte Binswangert, hogy hitelezzen neki és küldjön pénzt Martin fiának Genovába, Bécsben ekkor nem volt sem líra, sem frank. „Csak a pszichoanalitikus dolgok állnak jól” (FREUD/BINSWANGER, 1992, 119F 163. o.) A háború éveit Binswanger is kemény munkával töltötte; egyre inkább belátta, hogy a pszichoanalízist nem magából a pszichoanalízisből, hanem csak a pszichológia fő problémáinak perspektívájából kiindulva tudja ábrázolni. Az 1920-as években találkozott

²² A svájci analitikusok többsége ezek után Jung csoportjához csatlakozott, és csak 1919-ben került sor a máig fennálló Svájci Pszichoanalitikus Egyesület megalapítására. (FREUD/FERENCZI, II/1, 488F 59. o.)

Husserl, Buberrel és Heideggerrel, ennek hatására még inkább eltávolodott a pszichoanalízistől, és a fenomenológiai antropológia felé fordult.

1.2.3. Az 1920-as és 1930-as évek: útban az antropológiai szemlélet felé

Az 1920-as évekre nyilvánvalóvá vált, hogy Binswanger nem tud tenni semmit a pszichoanalízis külső fejlődéséért, a belsőért a tervezett munkájával próbált volna, de ez is befejezetlen maradt. Ebben az időben Dilthey, Hegel, Buber, Schleiermacher és Kant írásai érintették meg. E mellett az 1920-as években pszichiátriai körökben is érezhető volt egy mozgás, egy nyugtalanság, melyet az ember létezés megértésének igénye keltett. Ennek oka részben a freudi pszichoanalízis volt, részben a rendszerelvű klinikai pszichiátria tudományos elégtelensége.” (CONDRAU, 2005, 93. o.)

Binswanger megértette, hogy a filozófiai gondolkodás Freud számára „idegennek és antipatikusnak tűnik” (FREUD/BINSWANGER, 1992, 132B 180. o.). 1922-ben, könyve²³ megjelenése kapcsán írta Freudnak: „Elég jól ismer ahhoz, hogy tudja; az én személyes barátságomat Önnel a legkevésbé sem érinti, hogy vajon tud-e valamit kezdeni a könyvemmel vagy nem.” (Uo.) Ezek után közölte Freud: „Nagyon imponált nekem a könyv - mindenekelőtt csalódtam is benne, mert ez nem az, amire Ön többszöri tájékoztatásával felkészített. Elvártam, hogy Ön hidat épít a klinikai pszichiátria és a pszichoanalízis közé...” (FREUD/BINSWANGER, 1992, 133F 183.o.) Binswangert nem lepte meg a kritika, erre számított. Személyes kapcsolatuk azonban Freud szerint is töretlen maradt: „...a kapcsolatunk másfajta, erős, szilárd motívumokon nyugszik, és ilyesmi fordulatoktól független.” (FREUD/BINSWANGER, 1992, 140F 190.o.). Binswanger ennek ellenére sosem tagadta, mekkora hatással volt rá a pszichoanalízis: „Akit egyszer magával ragadott a pszichoanalízis, azt nem engedi már el; az egyiket gyakorlatban, a másikat elméletben, hajlamtól függően, és senki sem mondhatja, hogy az életfeladatának ezzel semmi dolga nincs.” (FREUD/BINSWANGER, 1992, 143B 194.o.)

Binswanger 1923. augusztus 10-én személyesen találkozott Husserlrel, aki 15-én meglátogatta Kreuzlingenben is és előadást tartott a fenomenológia lényegéről. A 20-as években Binswanger a fenomenológia, a hermeneutika és Martin Buber iránt érdeklődött, fokozatosan tovább távolodva a freudi perspektívától. (BOEREE, 1997) 1923-ben jelent meg Martin Buber *Én és Te* című könyve, (BUBER, 1994) amelyre Binswanger hosszú évek

²³ Binswanger, L. (1922) *Einführung in die Probleme der allgemeinen Psychologie* Berlin: Springer-Verlag

múltán is támaszkodott. Buber döntően befolyásolta és ösztönözte az emberi kapcsolati formák kidolgozására, mely az 1942-es fő művében fogalmazódott meg. Buber szerint a találkozás a létben adatik meg²⁴. „Vagy pedig az ember a léttel és az alakulással, mint átellenben állóval találkozik, mindig csak *egy* lényel, és minden dologgal, mint lényel; ami ott van, történésben tárul föl neki, s ami ott történik, létként esik meg vele; (...)” (BUBER, 1994, 40-41. o.) A létet mint dialogikus létet értette; Binswanger is dialogikus szemléletmódban gondolkodott. (VETTER, 1990, 42. o.) Bubert és Binswangert személyes barátság kötötte össze, többször találkoztak. Mindezt levelezésük öröközte meg²⁵. (Uo.)

Freud 1926 végén ezt írta Binswangernek: „Ön még elég fiatal ahhoz, hogy legyőzze a veszteséget, én már nem.” (FREUD/BINSWANGER, 1992, 154F 208. o.) Freud mégsem tört meg, és tovább dolgozott a pszichoanalízisért. Binswanger 1929-ben ezt írta neki: „...azt hiszem, az élet mégiscsak tartogat még valamit. És azt hiszem, hogy az a tudat, hogy a barátainak a szükséghelyzetekben és a sötétségben támaszt és vigaszt tudott nyújtani, nem az egyetlen érték, amelyet létezésével létrehozott.” (FREUD/BINSWANGER, 1992, 169B 223. o.)

Mindeközben újabb fordulatot jelentett gondolkodásában Heidegger *Lét és idő* című művének megjelenése 1927-ben. Binswanger Heideggerrel 1929 januárjában személyesen is megismerkedett, ez a találkozás a tiszta fenomenológiától egy fenomenológiai ontológia felé fordította (FICHTNER, 1992, XXIII.). Ekkor a módszertani szemléletről az antropológiára helyezte a hangsúlyt. Megpróbálta, hogyan lehet összeegyeztetni a pszichoanalitikus álomanalízist a jelenvalóléttel, mint világban-benne-léttel és a husserli fenomenológiával. Ebből a próbálkozásból született az *Álom és egzisztencia* című írása 1930-ban, melyhez a bevezetőt Foucault írta (FOUCAULT, 2000). Erre az írására a Binswangerről szóló fejezetben még visszatérünk. Az antropológiai szemléletének megerősödéséhez időközben még egy kiemelkedő gondolkodó járult hozzá: Theodor Haering, akivel 1923 óta volt baráti kapcsolatban.

Binswanger 1932. április 22-23-án ötödik alkalommal látogatta meg feleségével Freudot Bécsben. Így emlékszik rá Binswanger: „... Szellemileg nagyon friss volt, és egész fellépésében semmit sem változott.” (BINSWANGER, 1956, 9-13. o.) A rövid látogatás alatt sokat beszélgettek könyvekről, gyermekeikről, a sorsról, Freud dedikált egy

²⁴ Martin Buber egészségről és gyógyulásról vallott elképzeléseit daseinanalitikai szemszögből T. Reichert világította meg. (REICHERT, 2000)

²⁵ Buber, M. „*Briefwechsel aus sieben Jahrzehnten*” Bd. II. u. III. 1973/75. Id: Vetter, 1990, 42. o.

könyvet Hilda Binswangernek. A találkozás inkább formálisnak volt nevezhető, mint tartalmasnak.

Binswanger 1936. május 7-én Bécsben, Freud 80. születésnapjára írt előadásában már határozottan állást foglalt a fenomenológiától az antropológia felé fordulása mellett. (BINSWANGER, 1947, BINSWANGER, 1956) Az előadás címe: *Freuds Auffassung des Menschen im Lichte der Anthropologie*. Az antropológiai szemléletet nem a hagyományos értelemben használja: nem az emberi jelenvalólét értelemadása, nem az ember helyének megtalálása a kozmoszban, hanem mint az emberi valóság, az emberi lét megértése és eredendő alapirányultságainak feltárása. (FICHTNER, 1992, XXIII-XXIV.) Ez az antropológiai megközelítés akarva-akaratlanul is a biológiai – természettudományos módszertan kritikája. Az esszében Binswanger rámutat: Freud alakja és munkássága kitűnően példázza determinisztikus elméletének korlátait. (YALOM, 2003, 209. o.) Binswanger arról beszélt, hogy Freud szerint az ember legmélyebb lényege az ösztönökben rejlik. Mindenütt, ahol Freud tapasztalatról, kutatásról és értelemről beszél, ezt természettudományos módon teszi. (BINSWANGER, 1947, 166-167. o.) A Freud-kritikán túl a személyes felelősség fontosságára hívta fel a figyelmet: „Az, hogy életünket az élet erői határozzák meg, csak egyik fele az igazságnak; a másik fele az, hogy mi határozzuk meg ezeket az erőket, sorsunkként.” (YALOM, 2003, 209. o.) Binswanger ekkor találkozott hatodszor, egyben utoljára Freuddal. Az 1936-os előadása más okból is nevezetes maradt: Medard Boss ezt az előadást olvasva nemcsak egy Freud-kritikával szembesült, hanem felkeltette figyelmét Heidegger munkásságára is.

Freud haláláról így írt Anna Freudhoz és Martha Freudhoz írott levelében: „Éppoly sokat veszítek, mintha saját hozzátartozóm lenne.” Binswanger számára Freudék Berggasse-i háza egy „darabka otthon volt”. Élete végéig csodálta Freud „személyiségének rendíthetetlen szellemi erejét”. (BINSWANGER, 1956, 118. o.) 1946-ban még meglátogatta Freud özvegyét Londonban. Ekkor írta naplójába: „Freud mégiscsak az én legnagyobb emberi tapasztalatom, - tapasztalatom a legnagyobb emberrel, akivel talákoztam.” (Tagebuch VIII (FAB), S. 126. Id: FICHTNER, 1992, XXVII.)

1.2.4. Az 1940-es évektől napjainkig: Binswanger, Boss és Condrau

Freud sajnos már nem érthette meg Binswanger fő művének megjelenését 1942-ben, a *Grundformen und Erkenntnis menschlichen Daseins* címmel. A mű főként a Freuddal és a kortárs filozófusokkal való elmélyült foglalkozás eredményeként született, és az első

olyan publikáció, mely „hivatalosan” is a Daseinanalízis témakörében született. Hiszen az 1930-as írása már magán viseli a heideggeri gondolatok hatását. 1942-es művében a szeretetet a gonddal állította vonatkozásba, egyben félreértve a heideggeri gond fogalmát. Ez vezetett végül a végleges szakításhoz Heideggerrel és a Daseinanalízis Zürichi Iskolájával. Ezt számtalan írás követte a nyelvről, skizofréniáról, melankóliáról és mániáról. Írásaiból egyértelművé válik, hogy elsősorban az a tudományos impulzus ösztönözte Binswanger, hogy a pszichopatológiát ismeretelméletileg megalapozza. A pszichoterápiához való viszonya mindvégig ellentmondásos maradt. Egy barátjának címzett, 1963-as levelében azt hangsúlyozta, hogy „a Daseinanalízis nem pszichoterápia.” (CONDRAU, 2000, 9. o.) Soha nem akarta, hogy pszichoterápiás iskola legyen; a pszichiátria filozófiai-antropológiai megalapozásának szánta. Épp ezért munkásságát antropológiai pszichiátriának nevezik.

Binswanger 1956-ban, 45 év után lemondott a Bellevue klinika főorvosi pozíciójáról, de a tanítást és írást egészen haláláig folytatta. (BOEREE, 1997) A klinika vezetését Wolfgang Binswanger vette át, azonban 1980-ban ökonómiai okokból be kellett zárni. 1986-ban az egész épületkomplexumot eladták (HERZOG, 1991). Binswanger élete utolsó két évtizedében új filozófus baráttra lelt Wilhelm Szilasi²⁶ személyében, aki korábban Heidegger tanítványa és Husserl munkatársa volt. 1947 májusától csaknem évente találkoztak; Szilasi arra ösztönözte, hogy foglalkozzon Husserl kései műveivel. 1954-ben, Freud 100. születésnapjának emlékére írta meg Freudra való visszaemlékezéseit. (BINSWANGER, 1956)

Binswangernek tulajdonképpen nem volt mély pszichoanalitikus tapasztalata, 1909 és 1942 között összesen 28 pácienszt analizált (LARSSON, 1995, 771. o.). Esetismertetései szokatlan megfigyelési módot közvetítettek, elméleti munkáiban sokszor nem könnyű követni gondolkodását (LOWENFELD, 1967, 459. o.), mely a filozófiai szemléletéből adódhat. Freuddal való kapcsolatának harminc éve alatt, egészen haláláig azon dolgozott, hogy szintézist találjon a freudi pszichoanalízis és Husserl, Heidegger filozófiája között. Az A. Grinstein által összeállított pszichoanalitikus írások indexe alapján Binswanger összesen 71 könyvet és cikket jelentetett meg (SCHMIDL, 1959, 40. o.). Ludwig Binswanger 1941-ben a baseli egyetem filozófia díszdoktorává avatták, 1959-ben a freiburgi egyetem orvosi karán kapta ugyanezt az elismerést. Tudósként, kutatóként,

²⁶ Wilhelm Szilasi (1889. 12. 19. - 1966. 11. 01.) magyar származású filozófus, 1918-ban professzor Budapesten, 1947-től professzor Freiburgban. Heidegger és Husserl képviselője. Magyarul 1909-ben még a Nyugatban publikált. (HERZOG, 1991)

terapeutaként számtalan tudományos szövetség tagja volt. Személyének tisztességét, őszinteségét a Freuddal való kapcsolata hűen példázza; mindazoktól, akiktől tanult, valójában független tudott maradni és volt bátorsága a saját gondolati útját járni. Heideggeriánus éppoly kevésbé lett, mint Freudiánus. Hitte és tudta: a világ egy megértési horizont, melyen keresztül az ember meghatározza önmagát, hogy a fájdalom az önmeghatározás szerves része, és ebben a folyamatban elengedhetetlenül szükség van a filozófia gyógyító erejére. 1966. február 5-én halt meg Kreuzlingenben. Hagyatékát ma a Binswanger-Archivum őrzi a tübingeni egyetemen.

Binswanger felkeltette Medard Boss svájci orvos érdeklődését Heidegger *Lét és idő* című műve iránt; a második Világháborúban katonai orvosként volt ideje ezt tanulmányozni. Ekkortól folyamatos kapcsolatban állt Binswangerrel, akivel levelezésbe kezdett. A háború alatt találkozott Medard Boss és Gion Condrau, pontosan 1939. szeptember 2-án. Condrau így emlékszik erre: markáns jelenség volt, fiatal, 20-as éveiben járt, és nagy hatást tett rá az, ahogyan a sebesültekkel megtalálta a hangot, az emberi dimenziót. (CONDRAU, 2000)

1.2.4.1. Binswanger és Medard Boss

Binswanger és Boss levelezése és szakmai kapcsolata nem tartott sokáig. 1944-ben Boss még Binswanger tanítványának nevezte magát, és elküldte neki írásait. Még 1947-es könyve, a *Sinn und Gehalt der sexuellen Perversionen* (BOSS, 1966) Binswanger hatása alatt íródott, levelezésükben egyre kritikusabb kérdések merültek fel. (CONDRAU, 2000) Binswanger többször is kijelentette, hogy a daseinanalízis sohasem lehet a gyakorlat számára mérvadó, nem látta gyakorlati hasznát. Ennek kapcsán egy 1950-es konferencián konfliktusba került Bossal. (Uo.) A végső törést, és a baráti levelek befejezését Boss 1957-ben megjelent *Psychoanalyse und Daseinsanalytik* című könyve jelentette, melyben elhatárolódott Binswangertől, kijelentve, hogy Heideggert félreértette. Ugyanez a könyv jelentette a Junggal való kapcsolatának megszakadását is. Boss Binswanger szemére vetette hiányos Heidegger- megértését; Binswanger Boss hiányos tudománymegértését nehezményezte. (Uo, 20.o .) A „szakítás” ellenére Boss hangsúlyozta leveleiben, hogy Binswanger nélkül nem kaphatott volna olyan impulzusokat, amelyek a daseinanalízishez és Heidegger barátságához vezettek. 1961. április 12-i levelében így írt Boss Binswanger 80. születésnapjára: „Jól tudom, és fájó számomra, hogy nem tudtam sok örömet nyújtani magának, mert gondolati utamban messze eltávolodtam. Sohasem fogok felhagyni azzal,

hogy kifejezzem köszönetemet, amiért elsőként vezetett Heidegger közelébe” (CONDRAU, 2000, 21. o.) Medard Boss élete szintén különös példája annak, hogyan távolodott el a pszichoanalízistől, és hogyan fejlesztette ki a daseinanalízis második iskoláját.

1.2.4.2. A Zürichi Iskola: Boss és Condrau

Medard Boss (1903-1990) a daseinanalízis második irányvonalának, a zürichi iskolának a megalapítója, munkássága nagyban hozzájárult a mai elméleti és gyakorlati-terápiás ismeretekhez. Életében meghatározó volt az orvostudomány, a pszichoanalízis és a heideggeri filozófia, majd a daseinanalízis. Két éves korában orvos édesapját a zürichi gyermekklinikára helyezték, ennek kertjében töltötte gyermekkorát, mely az orvosi hivatás iránti vágyat ébresztette fel benne. Középiskolás korában hirtelen megingott e vágya, és festőművész szeretett volna lenni; 1922-ben mégis beiratkozott a zürichi egyetem orvosi karára. Eleinte a fiziológia kötötte le érdeklődését, majd a pszichiátia kurzuson megismerte Eugen Bleulert, és érdeklődése ez irányba fordult. Boss szerint életében négy emberrel kellett találkoznia, akik életére mély hatással voltak: közülük első Bleuler, majd Freud, Heidegger, és egy indiai szellemi vezető. (PAULAT, 2001, 12. o.)

Boss az 1920-as évek elején találkozott Freud írásával, *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, mely felébresztette szellemi kíváncsiságát az emberi lélek iránt. 1925-ben egy nyári szemesztert töltött Bécsben, ahol Freud kiképző analízisbe vette; heti hat órában hat hónapon keresztül. Boss számára meglepő volt Freud embersége és elfogadása, szemben determinisztikus ösztöntanával. A fiatal Boss pszichoanalitikus kiképzését édesapja egyetlen fillérrel sem támogatta, így az étkezésre szánt pénzt fordította az óradíjakra. Zürichbe való visszatérése után a kiképző analízist Hans Behn-Eschenburgnál (1893-1935) folytatta. Boss kiképző analízise, és Freuddal való találkozása saját véleménye szerint döntő ösztönzést nyújtott emberi fejlődésében, és a Daseinanalízis továbbfejlesztésében. 1928-ban fejezte be orvosi tanulmányait, majd 1932-ig a Burghölzli egyetemi pszichiátriai klinikán vállalt asszisztens orvosi teendőket. Ez alatt hat hónapot töltött Londonban, ahol Ernest Jonesal is kapcsolatba került. Később Berlinben folytatta pszichoanalitikus kiképzését, ahol szupervízora volt többek között Karen Horney és Otto Fenichel. Ezen kívül látogatta Hans Sachs és Wilhelm Reich szemináriumait.

1934-39 között a Schloss Knonau magán idegszanatórium vezetője lett. Itt intenzíven tudott foglalkozni a skizofréniával, egyidejűleg 1935-től pszichoanalitikus magánpraxist vezetett Zürichben. Ez idő tájt keletkezett alapvető kételye a freudi

álmértelmezést és metapszichológiát illetően. Sorsa, mint láttuk, 1936-ban találkozott Binswangerével, akinek hallotta Freud 80. születésnapja alkalmából tartott beszédjét. Binswanger hatására Boss jelentősen eltávolodott Freudtól. E zavaros helyzet megoldását Jungnál kereste, aki 1938-tól kezdődően rendszeresen meghívta őt öt másik terapeutával együtt a magánházába. Csaknem tíz évig dolgoztak együtt, azonban ennek a munkakapcsolatnak 1947-ben vége lett, amikor megjelent Boss habilitációs írása „*A szexuális perverziók értelme és tartalma*” címmel. Ez az írás nem csak a freudi metapszichológiát kritizálta fenomenológiai szempontból, hanem a jungi archetipusokat is. Jung élete végéig nem bocsátott meg Bossnak. A habilitációs írásában képviselt fenomenológiai szemléletmód ekkor még Binswanger szellemi közelségében maradt. Boss Freudtól való eltávolodásában radikálisan bírálta a metapszichológiát, igyekezett elhatárolódni tőle. „Kevésbé figyelt a freudi művek filozófiai dimenziójára, nem vizsgálta meg, mit értett Freud filozófia alatt”. Wucherer-Huldenfeld, rámutatva erre, öt lépésben tanulmányozta a freudi létmegértést. (WUCHERER-HULDENFELD, 2004, 342. o.)

A fordulatot a második világháború hozta meg: Boss katonai orvosként szabadidejében rengeteget olvasott. Kezébe került Heidegger *Lét és idő* című könyve, melyről így nyilatkozik: „Egyetlen mondatot sem értettem belőle, ugyanakkor nem hagyott többé nyugodni. Valahol sejtettem, hogy fontos lehet.” (BOSS, 1973, 92. o.) Sorra olyan kérdéseket vetett fel a *Lét és idő*, melyekkel orvosi - természettudományos szempontból még nem foglalkozott Boss: az emberi egzisztenciával és a világgal. Azonban nem hagyta nyugodni e mű, újra és újra elolvasta, majd 1947-ben levelében mint orvos fordult a filozófushoz 'gondolati segítségért'. Legnagyobb meglepetésére postafordultáival válaszolt Heidegger: minden lehetséges segítséget megad. Évekkel később derült ki ennek a gyors válasznak a motivációja: Heidegger régóta szeretne volna, hogy gondolatai ne csak a filozófusoknak, hanem a lelki segítségre szoruló embereknek is segítséget nyújtsanak. 1947 nemcsak az intenzív szakmai kapcsolat kezdetét jelentette, hanem egy mély barátságét is, mely egészen Heidegger haláláig, 1976-ig tartott. Heidegger 1958-1969-ig tartott szemináriumokat Boss zollikoni házában.

Boss 1953-ban a Zürichi Egyetem orvosi karának professzora lett, ahol egészen 1971-ig dolgozott. Élete további részében a világ számtalan tájára utazott vendégprofesszorként; többek között Indiába²⁷, Észak-Amerikába, Dél-Amerikába. 1970-ben jelent meg Boss fő műve, a *Grundriss der Medizin*, mely közel hatszáz oldal, nyolc

²⁷ Indiai tapasztalatait Boss könyvben foglalta össze, mely angolul is olvasható: Boss, M (1965) *A Psychiatrist Discovers India* (H.A.Frey, Trans.) London, Oswald Wolff

évig dolgozott rajta, és csaknem teljes egészében Heidegger kommentálta. Boss aktív, dinamikus életet élt, hét nyelven beszélt, és röviddel az 1990. december 21-i halála előtt még aktív tudományos és terápiás munkát végzett.

A második daseinanalitikai iskolának, az úgynevezett Zürichi Iskolának célja nem kizárólag a pszichiátria tudományos megalapozása volt, mint Binswangernek, hanem a heideggeri filozófia gyakorlatban való kamatoztatása. Az emberi egzisztencia lényegi vonatkozásai, az egzisztenciálék nagyon jó alapot nyújtottak a daseinanalitikus patológia és terápia számára. Condrau és Boss kapcsolata a háború után több évre megszakadt, csak később, Condrau pszichiátriai kiképzése után találkoztak újra. Miután Condrau olvasta Boss 1947-es könyvét, lemondott arról hogy daseinanalitikus legyen. „A daseinanalitikus nyelv nekem zagyvaságnak tűnt, ahogy ezzel sokan vannak napjainkban is.” (CONDRAU, 2000, 6.o.) Condraut tehát nem az első daseinanalitikai írások, és nem is a heideggeri gondolatok motiválták arra, hogy Bossnál végezze terápiás kiképző analízisét, hanem Boss fantasztikus személyisége. „Így személyesen élhettem át a daseinanalízis fejlődését.”

Zürichben 1955-ben alapult meg az Orvosi Pszichoterápia Intézete, melynek alapítói Gustav Bally, Manfred Bleuler és Medard Boss voltak. Ugyanezzel a névvel egy alapítványt is létrehozta az orvosok pszichoterápiás kiképzésének támogatására. Ebből a körből alapult később, 1971-ben a Daseinanalízis Zürichi Intézete, melynek vezetője Condrau lett. 1990-ben jött létre a nemzetközi szövetség, melynek jelenleg Gion Fidel Condrau az elnöke.

A daseinanalízis szakmai fóruma a *Daseinsanalyse* című újság, melyet 1998-ig évi négy számban a zürichi Daseinanalitikai Intézet adott ki. Ugyanezen a címen 1998-tól jelenleg is, évkönyvet ad ki a Nemzetközi Daseinanalitikai Szövetség.

2. A daseinanalitikai pszichoterápia elméleti alapjai

A daseinanalízis több, és más, mint a pszichoanalitikus tudás újraértelmezése a heideggeri fogalomkészleten. A daseinanalízisnek nincs saját elmélete; alapvető meggyőződése, hogy az emberi fenomén minden elmélete szükségszerűen redukált. A fenomének „lényeglátását” jelenti. „Egy történés, amelyben a dasein létében lényegében önmagává válik. Nem élmény, hanem lényeglátás.” (HÄCKER, STAPF, 2004) Elméleti alapjaival fontos tisztában lenni. A daseinanalitikai pszichoterápia elméleti alapjai Binswanger után Medard Boss svájci pszichiáter munkásságával bővültek, akinek zollikoni házában Heidegger 1959-1969-ig rendszeresen tartott szemináriumokat orvosoknak, pszichiátereknek. Ennek anyagát később Boss megjelentette. (HEIDEGGER, 1987)

A daseinanalízis nem használja az ego, psziché, vagy pszichikus apparátus szavakat, mindezt a dasein kifejezés foglalja magában, mely egy másfajta tapasztalati dimenzióra, szemléletre utal. Arra, hogy az ember milyen módon van „jelen” a világban, milyen létmódokban találja meg legsajátabb lehetőségeit, hogyan érinti meg a körülötte létező többi ember. A daseinanalízis arra kíváncsi, mit jelent neki az élet, hogyan válaszol a világ kihívásaira, kísértéseire. „Az emberi létet egyszerű jelenlétként értelmezi; ahogy mi a világban benne vagyunk.” (WUCHERER-HULDENFELD, FOERSTER 2001, 5. o.) Ezt fejezi ki a *világban-benne-lét* kifejezés. A daseinanalízis számára a világban-benne-lét a pszichopatológiai kutatás fő fogalma. (HOLZHEY-KUNZ 2001, 21. o.) A világban lenni annyi, mint belebonyolódni, érezni, hogy közünk van hozzá, szerves részévé válni. A világban-benne-létben benne van minden, ami fontos nekem, az élet maga. Azt közvetíti, hogy nekünk lenni szabad, és nem lenni muszáj. A kérdés, hogy meghalljuk-e a világból legsajátabb lényünket; ez a hallás nem a fülünkkel történik, hanem az egész emberi mivoltunkkal.

Mindehhez a szemlélethez olyan nyitottságra van szükség, mely visszahozza az embert a különböző fogalmi rendszerekből, elméletekből. Ez az ember kitüntetett nyitottsága a saját maga és a többiek léteire, hiszen az ember alapvetően filozofáló lény, aki tud saját és mások létéről, megtapasztalja annak könnyű és nehéz voltát. „Különbözőképpen szólítanak meg az emberek és a dolgok, és különbözőképpen válaszolunk rá.” (WUCHERER-HULDENFELD, FOERSTER 2001, 44. o.) Épp ezt jelenti a fenomenológia a gyakorlatban: „a közvetlen megtapasztalását annak, ami egy másik

emberben megérint”. (BLANKENBURG 1977, 448. o.) Ez az egyik legfontosabb hozadéka a daseinanalízisnek: a tapasztalat érzékennyé és élettellivé tétele.

A daseinanalízis megértéséhez fontos a „lét” szót részletesebben megvizsgálni. A „lét” (*Sein*) szót Heidegger igeiként érti, németül ugyanezen szó alatt a létet és a létezni igét egyaránt jelenti. Ebben az értelemben a „lenni” nem absztrakt fogalom, nem feltételezés, hanem saját magunk megtapasztalása az időben, ahogyan jelen vagyunk az eseménydús pillanatainkban. A lét szó nem ugyanaz, mint a dasein: a daseinban a lét mellett a világ és a többi ember is jelen van, és mindenkor az enyém. Terápiás szemszögből három lényeges jellemzője van. Először is, hogy belülről, lényegét tekintve nem lehet objektívan meghatározni, sokkal inkább az egyéni létezés szempontjából érezni, érteni az értelmét. Másodsor, a szóbeli tartalma mindig történetet jelent; egy történetet, egy daseint, amelyben az ember jelen van. Így tehát a dasein egyidejűleg önmaga és a világ is. Harmadik jellemzője, hogy jelen idejű: az önmaga-megtörténik értelmében. Ez a jelen nem a kronológiai idő, nem a pusztán itt és most értelmében, hanem fenomenológiai: nem zárja ki a múltat és a jövőt, a dasein folyamata, térben és időben, ahogy kibontakoztatja magát. „Egy ember itt és mostja: múlt és jövő a jelenben.” (BLANKENBURG 1977, 949. o.) Ez rajzolja ki a terápia pszichodinamikáját: az ember múltjához való visszatérés, és elvitele a jövőbe. A dasein az időbeliségben találja meg értelmét, és a történetiségén keresztül érthető meg. (WUCHERER-HULDENFELD, FOERSTER 2001) A pszichoanalitikus alapfogalmak, mint tárgykapcsolat, realitáselv, felettes én, a történeti lét nyitott horizontján értelmeződnek, egy specifikus világban-benne-létben.

2.1. A daseinanalitikai pszichoterápia filozófiai alapjai

A daseinanalízis kialakulása során számtalan filozófiából merített, számtalan filozófus hatott rá. A legfontosabbakat kiemelve, Husserl, Dilthey, Buber, Heidegger. E fejezetben elsősorban a heideggeri fundamentálonológiára, valamint a fenomenológiai és hermeneutikai meghatározottságra fókuszálunk.

Heidegger alapgondolatának és legfontosabb fogalmainak tisztázásához át kell tekinteni, hogy milyen célkitűzéssel és milyen módszerrel közelítette meg az emberi lét horizontját, és ebbe a megközelítésbe milyen emberkép fér, illetve illik bele. Az egész heideggeri gondolatmenetnek a lét és létező (*Sein und Seiendes*) közötti különbségtétel adja meg az alapot. Ezen ontológiai differencia lényege, hogy a létet nem tekinthetjük egyfajta magasabb rendű létezőnek, hanem egy egészen más dimenzióban kell azt

elképzelünk²⁸. „A létet és a létezőtől való különbségét csak akkor rögzíthetjük, ha a létnek mint olyannak a megértését megragadjuk. A létmegértést megragadni azonban azt jelenti, hogy mindenekelőtt azt a létezőt értjük meg, amelynek létszerkezetéhez hozzátartozik a létmegértés, vagyis az ittlétet” (HEIDEGGER, 2001, 282-283. o.) A létezőket illetően a filozófia részéről a teoretikus megközelítés vált megszokottá, a törekvés arra, hogy az emberről minél rendezettebb, strukturáltabb és átláthatóbb elméleti kép alakulhasson ki. A struktúra azonban nem kívül van, ráerőszakolva az elvonatkoztatott fogalmakra, hanem az ember belsejében. Akképp, ahogyan a világ rendje, mint egy világban-benne-lét (*In-der-Welt-sein*²⁹) a mi saját struktúránkban és létmódjainkban tükröződik. A világ annyi, amennyik mi magunk vagyunk, és egyben sokkalta több is, ha ezt felismerjük. A mindennapjaiban jól - rosszul működő, tulajdonképpen vagy nem tulajdonképpen életét élő embert állítja Heidegger a középpontba, és nem pedig egy tökéletes ideált. Heidegger írásaiból kiderül, hogy az ember, aki rákérdez saját létére, előbb - utóbb eljuthat odáig, hogy lét - lehetőségeit átlátva a maga legsajátabb lenni tudását választja.

Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy Heidegger nem az embert, vagy valamiféle szubjektumot állít filozófiája középpontjába, hanem a létet. A *Lét és idő* alapvetően a létkérdés kidolgozását tűzte ki célul, a lét értelme fundamentális kérdésként merült fel. A lét a filozófia legalapvetőbb, fundamentumként szolgáló témája, és egyben az ontológiák számára is megalapozó jelleggel bír. Innen ered a fundamentálonológia elnevezés, melyet az egzisztenciális analitikában igyekszik feltárni Heidegger. A husserli irányt elhagyva a kérdésfeltevés középpontját akarta a létre, a létező létére irányítani. Az egzisztenciális analitika az emberről szól, de nem a világ létezői felől elgondolva, hanem arról a létezőről, mely felteszi a létre irányuló kérdést. Heidegger mellőzi az olyan megnevezéseket, mint ember, élet, mert ezek túlságosan szubjektivistikusak, és ő épp ezt a régi, karteziánus hagyományt akarja meghaladni a metafizikában. Heidegger szerint a gond az, hogy a metafizika az embert test és lélek viszonyaként értelmezi, és ennél nem megy tovább. (VAJDA, 1993, 27. o.) Az **ontológiai** szemléletmód, mint egzisztenciális analitika a jelenvalólét létéről szól tehát, mellőzve nemcsak az ember szót, hanem a vele kapcsolatos kifejezéseket is, mint érezni, viselkedni, cselekedni. Az **ontikus** meghatározás a létezők

²⁸ A létkérdés, valamint a lét és létező közötti különbségtétel a teológiát is alapjaiban érinti: „A lét, az eredet kérdésének felvetése és megválaszolása mind a három monoteista vallás alapját alkotja” (VAJDA, 2004, 5. o.) A különböző vallások ontológiai differenciára adott válaszai, viszonyulásai is nagyban különböznek.

²⁹ Az *In-der-Welt-sein* kétféle fordítása ismeretes, Vajda Mihály a *Lét és időben világban-benne-létet*, Fehér M. István több helyen *világban-való-létet* fordít. Az előbbit fogom használni.

rendjére vonatkozik, ami mindig a legközelebbi, hiszen a létezők egyike mi magunk vagyunk, de ez az ontikus közelség ontológiailag, a létet tekintve egyúttal a legtávolabbi is. (FEHÉR M, 1989, 31. o) Ez az ontikus - ontologikus³⁰ különbségtétel világít rá arra, hogy az ontikusan elfedett jelenvalólétben feltárulhat az ontologikusan meghatározott lét.

A daseinanalitikai terápiában az ontikus-ontologikus dimenziók meghatározó szerepet kapnak: a lelki problémák elsősorban ontikusan mutatkoznak meg, a létezés szintjén. A dasein a saját létlehetőségeit ontikusan, vagy ontologikusan teljesítheti be. Ontologikus szinten a lét mélyebb rétegeivel, és egyben legsajátabb önmagával létesít kapcsolatot a jelenvalólét. A daseinanalitikai pszichoterápiáról szóló fejezetben erre a kérdéskörre még visszatérünk.

2.1.1. Heidegger elképzelése a jelenvalólét struktúrájáról

A heideggeri koncepció alapelveinek áttekintése után konkrétan és közelebbről szemügyre vehető néhány alapfogalom, különösen melyek később vonatkozásba kerülnek majd a szorongás és halál fenoménjével is, illetve meghatározóak a pszichopatológia szempontjából is. A világgal való kapcsolat módozatai, a hangoltság, megértés és a beszéd rajzolják ki a jelenvalólét alapstruktúráit, melynek egységes megragadását majd a gond (*Sorge*) fenoménje teszi lehetővé. A gond az egzisztencialitás (*Existenzialität*), fakticitás (*Faktizität*) és hanyatlás (*Verfallen*) struktúra egésze, a szorongás és halál témájához először ez utóbbi, a hanyatlás analízise fog elvezetni. A *Lét és idő* gondolatmenetét követve: a jelenvalólét létét mint gondot értelmezve megadta Heidegger annak struktúráját, s e struktúra tárgyalását meg is kezdte az átlagos mindennapiság (*Alltäglichkeit*³¹) analízisével. (VAJDA, 1993, 81. o.)

Már korábban utaltunk arra, hogy az ember a saját lehetőségeiből csak annyit tud meglátni, amennyi a látókörébe esik, amennyire nyitott, és ez a nyitottság tükrözi a világhoz való viszonyát és beállítódását. A világgal háromféle módon lehetünk kapcsolatban, a hangoltság, a megértés és a beszéd által, ezek azok a szálak, melyek, bármilyen viszonyban is vagyunk a világgal, támpontot és kapaszkodót nyújtanak

³⁰ Rorty pejoratív jelzővel illeti az ontikus - ontologikus *Lét és idő*beli megkülönböztetést, amit Heidegger kései írásaiban a nem eredeti és az eredeti megkülönböztetés vált fel. Az ontológia fogalma is eltűnik, és az eredetiség (*Ursprünglichkeit*) váltja fel, bár Rorty szerint mindkettőt ugyanaz a homály övezi. (RORTY, *Heideggerről és másokról*, Jelenkor, 1997, 60. o.) Azért kell ezt megemlítenünk, mert az eredetiség kifejezés értelmezése ez által bővült, és így annak lényegére mutat rá, ami még hiányzott a *Lét és idő* megírásakor: az ősi görög eredethez való visszanyúlásra. Az ontológia a *Lét és idő*ben még nem köthető eredethez.

³¹ Az *Alltäglichkeit* Vajda-féle fordításban mindennapiság, Fehér M. – féle fordításban hétköznapiság. A mindennapiságot fogjuk használni.

hogylétünkről. A világgal való kapcsolatunk három módja és a jelenvalólét, mint struktúraegész jellemzése adja azt a fogalmi keretet, amelybe belehelyezve a gond, a gondoskodás, a halál és a szorongás összefüggésrendszere értelmet nyer.

2.1.2. A dasein egésze, mint létlehetőség

A létezés egésznek megtapasztalása, megélése a lét közelségének, és a létező nyitottságának függvénye. A teljes egész, mint a dasein egésze megfoghatatlan messzeségben van; sokkal inkább érezzük, nem megfogalmazzuk. Mit jelent a dasein egészét megtapasztalni, és lehet-e egyáltalán? A dasein Heidegger szerint eredendően az egészre nyitott; nyitott számtalan lét-lehetőségre, melyek közül azonban csak keveset tud beteljesíteni. Ebben az értelemben a dasein sosem foglalhatja magába az egészet, sosem teljesítheti be összes lét-lehetőségét. Heidegger kiemeli azonban, hogy lényegi különbség van a létezés egészének felfogása és a között, ahogyan önmagunkat találjuk a létezés egészében. (HELTING, 1999, 59. o.) Magunkba nem foglalhatjuk, de benne találhatjuk magunkat. E látszólagos ellentmondás értelmet nyer, ha az alaphangoltságokra gondolunk.

A hangoltság a világban-benne-lét lényegi momentuma, „bepillantást enged abba a hangulattal teli módba, ahogyan az ember mint a lét nyitottsága, feltárultsága, fénye létezik” (HELTING, 1999, 59. o.). Később, az egzisztenciáléknál részletesen megismerjük. Heidegger a Lét és időben a szorongást, mint alaphangoltságot emeli ki, korábbi és későbbi írásaiban az unalmat és a csodálkozást is az alaphangoltságok közé sorolja³². Az alaphangoltságok a daseint kifejezetten az egészlegesség messzeségének nyitják meg. Bennük minden feltárul, ami jelentéssel bírhat és lehetőséget jelenthet az emberi életben. Az alaphangoltság olyan megélési mód, amely megnyit egy tapasztalatot, mely által a szabadság és lehetőségek sora megtapasztalhatóvá válik. Heidegger a mély unalom analízisével a metafizika felfogásának konkretizálását hajtotta végre. (SCHWENDTNER, 2005, 70. o.) Schwendtner rámutat az unalom és a szorongás hasonlóságaira és különbségeire. A szorongás radikálisan kirántja a jelenvalólétet a megszokott összefüggésekből, és épp oda veti vissza, amitől szorongott: a világban-benne-léthez. Az egész-lét ebből a pozícióból tárul fel a jelenvalólét számára. A mély unalom nem hozza ennyire radikális szituációba a jelenvalólétet. A mély unalomban nem a semmi tárul fel,

³² Heidegger a mély unalmat a 20-as évek végén egy előadásban vizsgálta, a csodálkozást pedig a kései 30-as években tematizálta.

hanem az üresség, amelynek lényege, hogy a lehetőségeket nem tudja beteljesíteni. A lehetőségek sokfélesége azonban megjelenik. (SCHWENDTNER, 2005)

Nézzük a szorongást, mint alaphangoltságot - későbbi vizsgálódásunk középpontját. A szorongásnak, mint alaphangoltságnak fontos jelentése van a pszichopatológia számára, hiszen benne feltárulhat a létezés egésze, az így benne rejlő gyógyító potenciál kihasználható. Az az út, amit a daseinnak meg kell tennie, a hanyatlás létmódjain keresztül vezet el a hátborzongató idegenség (*Unheimlichkeit*) és otthontalanság (*Un-zuhause*), majd a semmi (*Nichts*) érzéséhez. Az otthontalanság megélése az a pont, ahol a dasein a szorongást a legmélyebben tapasztalja: a semmit, ami visszavon a világból, ahová végtelen tevés-vevésünkkel menekültünk. A semmi és az otthontalanság nem enged több lehetőséget a szétszórtságára, arra, hogy a világ dolgaiba és az utunkban kerülő létezőkbe kapaszkodjunk, önmagunk helyett. A szorongás fenoménje lesz majd az, amely kiindulópontul szolgálhat a jelenvalólét eredendő lét-egészének megragadásához, így a szorongás központi helyet tölt be az emberi tulajdonképpeniség (*Eigentlichkeit*)³³ vállalásában is. Ezt az utat disszertációm harmadik fejezetében végig fogjuk járni.

2.1.3. Tulajdonképpeniség és nem tulajdonképpeniség

A dasein a létét elsődlegesen a saját, legősibb létmódjából érti meg. Ha megértette létét, múltjának, jelenének, jövőjének összefüggéseiben, akkor tudja majd legsajátabb lehetőségeit kiteljesíteni. A tulajdonképpeniség azt jelenti: beteljesíteni létünket, rátalálni azokra a létmódokra, melyek időben, térben, testileg, lelkileg, múltban, jelenben, jövőben sajátunknak vallunk. Tulajdonképpenien módon élni korántsem jelent tökéletességet, könnyedséget, gondtalanságot, a „puszta” önmegvalósítás diadalát. Sokkal inkább küzdelem, nehézség, gond, mely önmagunkhoz hív, és önmagunkban tart. A tulajdonképpeniség a halálhoz való előrefutással az egész idői dimenziót felöleli: a lelkiismeret hívása által állásfoglalásra készítet. A terápiában elsődlegesen nem az a cél, hogy kizárólag tulajdonképpenien életet élő emberré váljon a páciens, hanem hogy megtalálja a saját jelenvalólétének nyitottságát, legsajátabb lehetőségeinek kibontakoztatását. Amint a nyílt léte többé nem az elrejtettség és elfedtettség móduszaiban tárul el, hanem választ tud adni az útjába kerülő dolgokra, emberekre, élethelyzetekre, nyitottan tud létezni a világban,

³³ Az *Eigentlichkeit*, és párja, az *Uneigentlichkeit* szintén kétféle fordításban használatos, Vajda tulajdonképpeniség / nem tulajdonképpeniség – nek fordítja, Fehér M. inkább az autenticitás / inautenticitás mellett dönt. Ez utóbbi fordítást használjuk, mert noha kevésbé magyaros, a téma szempontjából talán kifejezőbb.

akkor már saját útját fogja tudni járni. Saját értelmezésében a tulajdonképpenség az „egyedül menni tudás” egyszerűségében rejlik. Ha tudom a honnan-t és hová-t, akkor tudni fogom, mi az ami számít és mi az ami nem.

A nem tulajdonképpeni *dasein* a létét elsődlegesen azokból a létmódokból érti meg, amiket más létezőktől átvett. „Ha egy ember elveszíti az időiesült lényegét, elfelejti jelenét, akkor a létet csak a létezőkhöz való aktuális hozzáféréseiből ismeri. Ez az, amikor nem tulajdonképpeni módon tölti be lényegét. (HELTING, 1999, 74. o.) Amikor nem tud otthon lenni a világban, az emberekben, önmagában. Amikor nem találja gyökereit. A gyökerek a világ százezer, legegyszerűbb csodájában jelentkeznek, melyek megérintenek, melyek egyszerre jelentik az elmúlást és a pillanatnyi, léttel átítatott létezést. Amikor kinyílik az első tulipán édesanyám kertjében. „A jelenvalólét nem-tulajdonképpensége azonban nem jelent valami „csekélyebb” létet vagy „alacsonyabb” létfokot. A nem-tulajdonképpenség éppen ellenkezőleg, teljes konkrétságában határozhatja meg a jelenvalólétet a maga ügyködésében, ösztönzöttségében, érdekeltségében...” (HEIDEGGER, 2001, 60. o.)

A *dasein*analízis e fogalompárt illetően nem tekinthető normatív; hiszen a tulajdonképpenség és nem tulajdonképpenség nem kategorizálható, nem írható le néhány teoretikus szempont alapján. Az önmagáság egyedisége minden jelenvalólét saját lehetősége, mely által egyedien kitüntetett léte életre kel. A terápiában a tulajdonképpeni és nem tulajdonképpeni létmódok értelmezésével tehát óvatosan kell bánni: nem feleltethetők meg az egészség/betegség fogalom párnak egyértelműen. Később, a beteg-lét értelmezésénél még visszatérünk e problematikára.

2.1.4. Fenomenológiai és hermeneutikai alapok

Heidegger a *Lét és idő* 7. §-ában maga fogalmazta meg a fenomenológiai módszer lényegét, és pontosítja a fenomén, a logosz, és a fenomenológia fogalmakat. (HEIDEGGER, 2001, 44-56. o.) A fenomén szóban Heidegger csupán a terminológiailag pozitív oldalára utal, mint „az önmagán megmutatkozó, a megnyilvánuló”. (Uo., 45. o.) Nem tévesztendő össze a látszattal. A fenomén mint a megmutatkozó és a fenomén mint látszat összefüggéseibe nem megyünk bele, a lényeg a fenomenológia meghatározásán van: „valaminek a kitüntetett utunkba kerülési módját jelenti”. (Uo., 48. o.) Ez az utunkba kerülés a fenomén természete, és hozzánk való viszonya, története által válik kitüntetetté, és kétszeresen karakterizálódik: **lényegét** illetően, ami önmagán megmutatkozik, és egyidejűleg ennek a lényegnek az **elrejtettségében**, elfedésében. A *dasein*analízis

szempontjából, különösen a beteg-lét értelmezésében lehet hasznos, ha tisztán látjuk a fenomén megmutatkozásának „dinamikáját”. A *Phänomen* szó mint önmagát megmutató, (*sichzeigendes*) igényli az aktív, kristálytisza odafigyelést a fenoménre. Akkor mutatkozik meg, ha a neki szánt pillanatok százszázalékosan, valóban vele éljük meg. Az *Erscheinung* szó jelentése szintén jelenség, azonban az önmagát bejelentő (*sichmelden*) értelmében. Utunkba kerülve hívja fel a figyelmet magára, nem lehet nem észrevenni. Korábban már volt szó az ontológiai differenciáról; a fenomének két módját különböztetjük meg: az érzékelhetően létező, ontikus fenomének, és a nem közvetlenül felfogható, ontológiai fenomének. Heidegger *A fenomenológia alapproblémái* című munkájában a fenomenológiát az ontológia módszerének tekinti, és az apriori megismeréshez tartozó három alapmozzanatot kapcsolja hozzá: a fenomenológiai redukciót, konstrukciót és destrukciót. (HEIDEGGER, 2001b, 33-35. o.) E három mozzanatot röviden, terápiás szemszögből megvizsgálva: a fenomenológiai redukcióban a létező létének megértéséről van szó, mely a ’léthez vezető’ szemléletet követel a terapeutától. Ez az egzisztenciálék tulajdonképpeni és nem tulajdonképpeni létmódjainak megfigyelésével tehető meg, az élettörténet feltárultságának-elrejtettségének dinamikájában. A fenomenológiai konstrukcióban a létet „egy szabad kivetésben a tekintetünk elé kell hoznunk” (HEIDEGGER, 2001b, 53. o.). Terápiás szemszögből ez azt jelenti, hogy a páciens létére a terapeuta nem egyszerűen rátalál, hanem a meghallás, és megértés által kerül „fénybe”. A destrukció „az átöröklött és szükségszerűen alkalmazandó fogalmak kritikai leépítése azokra a forrásokra, amelyekből e forrásokat merítették.” (Uo.) A pszichoterápiában elsősorban a létmegértésen van a hangsúly, élettörténeti keretben, és nem a fogalmakon; a destrukció magára a beteg-lét jelenségeire vonatkozva a fenomének gyökereit keresi. Heidegger a *Zollikoni szemináriumokban* is igyekezett a hermeneutikus fenomenológiát megvilágítani: a fenoméneket egyszerűen úgy kell hagyni, ahogy megpillantjuk őket, anélkül, hogy megpróbálnánk visszavezetni, mire utalhatnak. Beengedni magunkat a létmódba. (HEIDEGGER, 1997, von HERMANN, 2004) Beengedni magunkat, és vele menni.

E két fogalom az elméletben és a pszichoterápiás munkában szervesen összekapcsolódik: a fenomenológia az elfedett emberi lényeg, és az önmagától megmutató jelenségek feltárásának művészete, a hermeneutika ennek értelmét keresi, tárja fel. (JENEWEIN 2002, 106. o.) Így elméletben és gyakorlatban is szorosan összetartoznak, egymást segítve a gyógyítás folyamatában.

A husserli fenomenológia lehetővé tette Heidegger számára, hogy közvetlenül a létre kérdezzen rá, ahogyan az önmagában, minden elvárástól mentesen megmutatkozik. Az emberi élet és a külvilág fenomenológiailag nem válik szét: a lét a világból érthető meg, mert köze van hozzá, mindenkor viszonyul hozzá, és nem kerülheti ki. Ezt a szoros viszonyt tükrözi a világban-benne-lét fogalma, mely mellőzi az én mint szubjektum és a világ mint objektum megkülönböztetését. A Goethe-i maxima, miszerint „semmit sem keresünk a fenomének mögött, ők maguk a tanok” (BLANKENBURG 1977, 946. o.) – utal a fenomenológiai kutatás szemléletére, mely a daseinanalitikai pszichoterápia alapja: az ember és a világ fenoménjeinek nyitott észrevétele. Binswanger és Boss a fenomenológiáról vallott eltérő nézeteik miatt a különbözően különítették el a Daseinanalízist más pszichoterápiás irányzatoktól. (HOLZHEY-KUNZ 2001, 14. o.)

Heidegger a *Lét és idő*ben a lét értelmének megválaszolását elsősorban a létmegértésen keresztül próbálta megtalálni; a megértés az egzisztenciális analitikában a hangoltság és beszéd mellett fontos helyet foglal el. „Hermeneutikai fenomenológiája hidat keresett Dilthey munkájával, aki a filozófiát a történelem értelmezésével kötötte össze.” (PÖGGELER, 2004, 369. o.) Heidegger így a filozofálást mint értelmezést gondolta el; Pöggeler számításai szerint a *Lét és idő*ben 360-szor fordul elő az értelmezés szó. (PÖGGELER, 2004. 369. o.) A lét kérdésével az idő problematikája is összekapcsolódott, mely hermeneutika nélkül nem kaphat jelentést. A szorongás fenoménjében lényegében a halálhoz való előrefutás által visszakapott lét súlya adja a létmegértés alapját. A dasein megmutatja, felfedi önmagát a halál által, ezért válhat a létmegértés csak az időből kiindulva világossá. A hermeneutikának az ontológia talaján „dolga” van az összes egzisztenciáléval, és a jelenvalólét teljes struktúraegészével; az ontológia a hermeneutika határait is próbára teszi. Az idő, a tér, a halál, a gond, a hanyatlás és a tulajdonképpeniség megértése mélyen fenomenológiai-hermeneutikai folyamat, az ember önmaga számára. A fenomenológia és hermeneutika így amellet, hogy tudományos módszer, mely a dasein vizsgálatára hivatott, éppúgy élő, velünk élő működésmódok is. A pszichoterápiás szakembernek először saját magán kell tudni megérteni a fenomenológia és hermeneutika lehetőfinom összefüggését³⁴.

Amennyiben fenomenológiai, annyiban hermeneutikai is ez a folyamat: a daseinanalízist mint az élettörténet hermeneutikáját is felfoghatjuk. Az élettörténet daseinanalitikai felfogása nem természettudományosan, ok-okozati összefüggések mentén

³⁴ A fenomenológia és hermeneutika további pszichológiai vonatkozásairól: Pléh, 1992.

elgondolt eseménysor az időben, és nem is a Dilthey-féle, szellemtudományosan felfogott történetiség. Sokkal inkább a páciens megélt történetének „ki”-jét keresi, és lényegét. „A pszichoanalízisnek és a daseinanalízisnek kétféle hermeneutikája van” (BLANKENBURG 1977, 951. o.) Freudnak mégis nagy érdeme volt, hogy a hermeneutikus pszichopatológiát megalapozta: a patológikus megéléshez, viselkedéshez tartozó elrejtett értelem-összefüggést kereste. A Bevezetés a pszichoanalízisbe 5. előadásában mutatott rá arra, hogy a szenvedéstüneteknek van értelme. (HOLZHEY-KUNZ 1997, 147. o.) A freudi hermeneutika azonban az elhangzott szöveg mentén értelmez, alapja az ösztönton, míg a daseinanalízis hermeneutikája fenomenológiai: alapja a saját létünkhöz való viszony. (Uo. 151. o.) A pszichoanalitikus terápia fenomenológiai-hermeneutikus eljárása azonban a fenomén ontikus felfogásán alapul; és maga a fenomenológia is mást jelent. (CALEK, 2004, 131. o.) Ahogyan az ember a saját létéhez viszonyul, amilyen módon létezik a világban, annak értelmezése mutatja meg a betegség jelentését, „értelmét”. A daseinanalízisben a hermeneutikus pszichopatológiát Alice Holzhey-Kunz körvonalazta először; számára a *Lét és idő* a hermeneutikus pszichopatológia alapja; a dasein önelrejtő tendenciája a „hanyatlás” különböző létmódjait rajzolja ki. A pszichoterápia lényegének kérdése egyben a hermeneutika lényegének kérdése is. A hermeneutikus megközelítés számtalan kritikát kapott, és számtalan fontos problémát vet fel, például a daseinanalitikai betegségfelfogás kapcsán. Minderre egy későbbi fejezetben visszatérünk. Fontos azonban kiemelni, hogy önmagában a *Lét és idő*nek, illetve a daseinanalízisnek mennyi féle olvasata, értelmezése lehet, melyek gazdag belső dinamikát hoznak létre az irányzatban, és folyamatos fejlődést. Egy kritikai megállapításnak is helyt kell adni: „A jelenvalólét létmegértése és a léttörténet a *Lét is időben* még nincs konkrétan kidolgozva.” (PÖGGELER, 2004, 381.o.) A pszichológia és filozófiai hermeneutika összekapcsolását Ricoeur, Gadamer és Heidegger hermeneutikájának elemzésével von Uslar foglalta össze, melyet bővebben itt nem tárgyalunk. (von USLAR, 1996)

2.2. A daseinanalitikai pszichoterápia pszichoanalízishez való viszonya

Mind Binswanger, mind Boss orvosi hivatásuk kezdetén szoros kapcsolatban álltak Freuddal, és a pszichoanalízissel. (CONDRAU, 2000, SCHOPF, 2002) Binswanger élethosszig tartó barátságot kötött Freuddal, Boss kiképző analízisét nála kezdte. A daseinanalízis pszichoanalitikus alapjait náluk kell keresni: Binswanger és Boss lehetetlennek tartotta, hogy a filozófiát és pszichoanalízist együtt gondolják át, Boss radikálisan és kritikátlanul

visszautasította a freudi tudattalan fogalmát, Heideggerrel egyetértésben. (JENEWEIN, 2002, 113. o.) Azt nem tudhatjuk, hogy viszonyult valójában Heidegger Freudhoz, a fennmaradt, és a *Zollikoni szemináriumok*ban megjelent beszélgetéseiken túl. Kétségtárgyul vitatott e két diszciplína viszonya, azonban tény, hogy a daseinanalízis sok mindent átvett a pszichoanalízistől, elsősorban a terápiás gyakorlat területén. Módszertanában különbözik e két diszciplína; a fenomenológiai-hermeneutikai módszer nem fogadja el például az áttétel fogalmát. Az álomértelmezés és a pszichoszomatikus betegsége-szimp-tómák értelmezése szintén alapjaiban különbözik a daseinanalízistől. Elméleti vonalon sem a pszichoanalízis emberképét, sem betegségfelfogását nem fogadja el a daseinanalízis, azonban több ponton is van „dolguk” egymással. Ha a pszichoanalízis alaptudományként értelmeződik, akkor Heidegger után nem maradhat változatlanul. Ezt ismerte fel Gion Condrau, aki önálló gondolati útját járva rámutatott arra, hogy a daseinanalízist nem lehet a pszichoanalízis elleni „harcként” felfogni, - ahogy még Boss gondolta, - hanem sokkal inkább a freudi tanok daseinanalitikai újraértelmezéséről van szó, a létről való gondolkodás létjogosultságának megtalálásával. Condrau egyik fő műve, a *Sigmund Freud und Martin Heidegger* (CONDRAU, 1992) épp a közös pontokat keresve mutatja be a daseinanalitikai neurózistan és betegségfelfogás kialakulását. Condrau a *Daseinsanalyse* című könyvében (CONDRAU, 1989) szintén intenzíven foglalkozott a freudi fogalmisággal. Hogy maga Heidegger hogyan vélekedett a legfontosabb freudi meghatározásokról; egy 1963. április 24-május 5. közötti, Bossal folytatott beszélgetéséből fény derül. (HEIDEGGER, 1987, 207-226. o.) A fogalmak közül az alábbiakban a két, Daseinanalízis által legvitatottabbat választjuk ki: a tudattalant és az elfojtást. Egy biztos, lehetetlen a pszichoanalízist daseinanalízisre „transzformálni”, és nincs is szükség rá.

2.2.1. A tudattalan és elfojtás

A tudattalan fogalma az egyik legproblematisabb pontja e két terápiás megközelítés találkozásának³⁵. „A tudattalan szükségképpen az ütközés köve minden tudományos irányban, mely a fenomenológia igényével lép fel”. (BLANKENBURG, 1977, 946. o.) Még a daseinanalízis zürichi iskolájában is különbözőképp viszonyultak a

³⁵ A tudattalan nemcsak a pszichoanalízis és a daseinanalízis számára problematis, hanem a modernitás számára is, mert nem racionális. (BÁNFALVI, 1998, 40. o.) Az irracionális problémája a fenomenológiában nem tematizálódik; az ember mint dasein elsősorban emberi, önmagát kereső, és másokkal együtt élő lény. A létezés szempontjából az számít, hogy otthon legyünk valahol a világban és önmagunkban. Nem számít, hogy ezt irracionális vagy racionális jelzővel illetjük.

tudattalanhoz. Boss lényegtelennek tartotta átvinni a pszichoanalízisből, Condrau rámutatott arra, hogy egy kapcsolat elhárításaiban sohasem egy pszichés törekvés, vagy tudattalan erő az elnyomó, hanem az emberi létezés elrejtettsége által meghatározott, nem tulajdonképpen vagy tulajdonképpen lét. A daseinanízis nem tudattalan erőben gondolkodik, hanem az értelem- és jelentéstartományok feltárásában és megértésében. (SCHWEIGKOFER, 1993, 28. o.) A fenomenológia és a daseinanízis elmélyítette a tudattalan problémáját, nem tagadja, de nem a tudat ellentétéként fogja fel, mint a pszichoanalízis. A fenomenológiai szemlélet magában foglalja a tudatot és tudattalant, de nem a husserli, hanem a heideggeri értelemben. (BALNKENBURG, 1977, 946. o.) A daseinanalitikai pszichoterápia lényeges kérdése nemcsak az, hogy a létnek mely területei nyitottak az emberi élet számára, hanem hogy melyek nem. Létünk velejárója az elrejtettség; bizonyos dimenziók elfedve maradnak előttünk. A terápia súlypontja ebben az elrejtettségben van. „A daseinanízis nem tagadja, amit Freud a tudattalánról mond, hanem megpróbálja fenomenológiailag leírni.” (WUCHERER-HULDENFELD, FOERSTER 2001, 52. o.) A tudat szót a daseinanízis nem használja, de tartalmában fenomenológiailag értelmezi: jelentése orientálódni, irányulni valamire, elboldogulni. Szorosan összefügg a nyitottsággal, mivel ez alapozza meg, és nem fordítva.

Freud az elfojtással az emberi létezés fontos történését fedezte fel. Az elfojtás fenomenológiailag „a nem-engedése annak, ami az embert megérinti és szorongatja.” (WUCHERER-HULDENFELD, FOERSTER 2001, 53. o.) Fenomenológiailag menekülés valami elől, elfordulás valamitől, és a mindennapokban az „akárki” hétköznapiságában lelhető tetten. A menekülést, az elkerülést azonban nem elfojtásnak nevezi a Daseinanízis, hanem a szorongás, bűn és lelkiismeret problematikáját érinti: az ember nem akar önmaga lenni.

2.3. A daseinanalitikai személyiségelmélet

A daseinanalitikai személyiségelmélet fogalmát óvatosan kell kezelnünk, hiszen a daseinanízisben nincs szubjektum, psziché, ego, ilyen értelemben az intrapszichikus személyiség szerveződés sem értelmezhető. A személyiséget ontológiai értelemben, mint daseint határozza meg, azaz mint a világban-benne-lét nyitottságának alapdimenzióit. Ahogyan az ember önmaga, vagy nem önmaga létmódjaiban létezik a világban. A személyiség kapcsán újfent utalnunk kell az ontológiai differenciára: a létezők szintjén

megnyilvánuló ontikus jellemzők mögött mindig feltárhatók az elfedett ontológiai meghatározottságok, mely az ember-lét megértésének lényegét jelenti.

A daseinanalízis a személyiséget történetiségében, saját maga aktuális léteztudásában fogja fel. Működésének megértéséhez elengedhetetlen az emberi lét alapstruktúráinak megismerése; ezek az egzisztenciálék. „Mivel az egzisztencialitás határozza meg őket, a jelenvalólét létjellemzőit egzisztenciáléknak nevezzük.” (HEIDEGGER, 2001, 62. o.) Az emberi létezés fenomenológiailag olyan, egységes egészként képzelhető el, melynek dimenziói mind lényegileg határozzák meg a világban való jelenlétünket. A daseinanalitikai személyiségelmélet emberképe szinte az összes, kiemelkedő daseinanalitikus szerzőnél összecseng. Legkifejezőbben Boss jellemzi; az ember lényegi létmódja szerint sohasem hasonlítható tárggyal össze, sokkal inkább fényel, amely megvilágítja a lét dolgait. Vagy egy melódiával, amely a világ dolgaival összecseng. (PAULAT, 2001, 55. o.) A fény az összes egzisztenciálé nyitottságra való lehetőségét mutatja; ahol fény van, ott lét is van. „Az ember a megismerés fényét a világba dobja, mint egy gyertyalángot.” (Uo. 56. o.) A személyiségelmélet lényegében, egészében láttatja az embert, nem mint rendszert, hanem mint a jelenvalólét struktúráját.

2.3.1. Az egzisztenciálék

Az egzisztenciálék az emberi lét alapstruktúráját alkotják, és koherensen összefüggnek. Az emberi jelenvalólét valamennyi egzisztenciálé felé eredendően nyitott, egyiket sem kerülheti el, vagy kapcsolhatja ki a létezésből. Ez a nyitottság nem mérhető, nyílt, szabad teret jelent a fenomének megjelenésére, és az általuk közvetített lehetőségek megélésére. E lehetőségekhez azonban a nyílt-lét mellett másra is szükség van: szabadságra, higgadtságra, és másokkal való együttlétre. A személyiség felfogásán kívül a daseinanalitikus neurózistan, pszichózistan és pszichoszomatika alapját képezik az egzisztenciálék. Ezek nem tulajdonságok, hajlamok, amelyeket a személyiség birtokol, hanem olyan dimenziók, amikhez a dasein mindig valahogy viszonyul. Épp ezért kell megkülönböztetni a kategóriáktól, melyek a nem-jelenvalólétszerűen létezők létmeghatározásai. Az egzisztenciálék alábbi bemutatásából rövid jellemzésekre törekedtünk; azokat az aspektusokat kiemelve, melyek a dolgozat későbbi részében a szorongás és halál vizsgálatánál relevánsak lesznek.

Világban-benne-lét

A világban-benne-lét Heidegger filozófiájának alapfogalma. Mindenkör egész, egységes fenomént ért alatta, mely három dimenziót foglal magában: a világ világiságát, mely a világ állandó, folyamatos jelenlétére utal; a világ ugyanakkor a mi jelenlétünket, létezésünket is visszaigazolja. Nem lehet háttal fordítani neki, elmenekülni belőle, meg nem történtté tenni. A világ együtt történik velünk. A világban-benne-lét másik dimenziója épp ezért maga a létező, aki „ki” ként határozza meg önmagát, és ezzel a világhoz való viszonyát is. A harmadik dimenzió a benne-lét, amely egymáshoz való lét-viszonyt jelent. Nem pusztán benne lenni valamiben; a benne-lét egzisztenciálé, míg a kéznéllevők „belülisége” mint kategória értendő. A világban lenni annyi, mint belebonyolódni, érezni, hogy közünk van hozzá, szerves részévé válni, és semmiképpen nem az, hogy határvonalat húzva köztem és a világ között, mintegy térbeli relációként képzelni el. Azt jelenti: otthonos vagyok valamiben, valahol, hozzá vagyok szokva. (HEIDEGGER, 2001, 72. o.) A benne-lét mindig hangolt; mindig jelzi, hányadán is állunk az utunkba kerülőkkel és a világgal. A világnál-lét egzisztenciálé; nem együtt-kéznéllet: „ami kéznél van, az világnélküli, nem tud a másiknál lenni.” (Uo., 74. o.) A benne-lét módjainak sokfélesége élhető meg, melynek megértéséhez a gondoskodás egzisztenciáléja visz közelebb. Dolgunk van valamivel, vagy hagyjuk veszendőbe menni. A világban-benne-létnek három jellemzője van: a hangoltság, a megértés és a beszéd.

Condrau a különböző patológiák esetében más-más világhoz való viszonyra mutat rá: a szorongónak köze van a világhoz, szorongása a világhoz kapcsolja. Az agresszív aktívan, kezdeményezőn fordul a világ felé. A kényszerneurotikus a világtól függ, a depressziós pedig ki van zárva a világból. (CONDRAU, 1992, 119. o.) Mindez jól mutatja a világban-benne-lét sérülékenységét és azt, hogy a világgal való kapcsolat alapvetően a Dasein önmagához, és saját egész-létéhez fűződő viszonyát tükrözi.

Hangoltság

A hangoltság a világban-benne-lét eredendő feltárultsága. (Heidegger, 1989, 273. o.) A hangoltságot (*Befindlichkeit*³⁶) elsősorban fenomenológiailag kell megérteni, mint az ember mindenkori hangoltságát a világban: nem önmagából alkotja, hanem a világba vetetten megéli. A hangoltság sokkal több, mint egy pusztán pszichikai állapot, mert azon

³⁶ A *Befindlichkeit* fordítható diszpozíciónak és hangoltságnak egyaránt, inkább ez utóbbi mellett maradunk.

kívül, hogy a saját állapotunkról ad jelentést, azt is megmutatja, ahogyan magunkat a világban találjuk. „A mindenkori hangulatunk nem egy akarati döntés eredménye” (HELTING, 1999, 60. o.) A jelenvalólét eleve hangolt, mert a hangulatokon keresztül adja tudunkra a mindenkori felállást, a hangulat szabja meg a világ általi érintettséget. Értelmezhető emberi atmoszféraként, mely nem Heidegger alapszava, mégis jól használható: ahogy megérintenek a dolgok, az emberek, a világ. A hangulatok nem privát állapotok, hanem atmoszferikusak, az emberek közötti nyitottság által tapasztalhatók meg. (HELTING, 1999) A hangulat könnyedségében az érzelmek jönnek-mennek, nem biztosít kialakult álláspontot: mindig az aktuális legkellemesebbre törekszik. Ezekből kifolyólag kitér a benne feltárult³⁷ lét elől, a lét terhe nem nehezedhet a vállára: „nem fordul oda a jelenvalólét teher-jellegéhez” (HEIDEGGER, 1989, 272. o.) Mit is jelent ez a nem odafordulás? A jelenvalólét minél inkább kitér a hangulatban kinyitott lét elől, annál inkább szembe találkozik vele, a hangoltság éppen a kitérő elfordulás módján tár fel. (Uo.) Később ki fog derülni, hogy a szorongás is éppen az előle menekülésben tapasztalható meg legközvetlenebbül. A hangoltság lényegi meghatározottságát a benne feltárultak adják meg. Mi is az, amit a hangoltság megnyit a jelenvalólét előtt? A hangoltság megmutatja, illetve hozzáférhetővé teszi a jelenvalólét belevettségét, ami elöl többnyire mindenáron ki akar majd térni. A hangulat könnyedsége ennek a kitérésnek a segédeszköze, úgy zárja el a nehézségeket, hogy nem akar róluk tudomást venni. Ez a legrosszabb politika, mert semmit sem old meg, hisz minél inkább el akarja zárni a belevettséget, az annál inkább megjelenik előtte. A kitérő elfordulás és feltárás dinamikája annak tanulságát adja, hogy így is, úgy is szembe kell nézni a terhet jelentő feltárulóval. Fölöslegesnek tűnnek hát ezek a kerülőutak, mégis a legszükségyszerűbbek: az ember az ellenállás által szerez saját tapasztalatot, az által, hogy ki akar térni, el akar fordulni minden elől, ami megnehezíti dolgát, és ezt engedni kell, mert a mások által kitaposott ösvény sehova sem vezet, a saját taposás első lépése pedig a tiltakozás és ellenállás megkezdése.

A hangoltság feltételezi az olyan fajta belevettséget, mely a jelenvalólétet színezés, ábrándok és kertelés nélkül tárja fel: a világra való ráutaltságában. Nem leplezi a jelenvalólét kiszolgáltatottságát a világnak: hagyjuk magunkat megérinteni a világ által, miközben nem marad már tér önmagunknak, ezért úgy térünk ki előle, hogy nem is tudjuk: az a tér, amelybe befogadjuk az akárcik világot, önmagunktól veszi el a helyet. A

³⁷ A feltárultság (*Erschlossenheit*) másik alternatív fordítása a kinyitottság, ami talán jobban visszaadja az eredeti német jelentést: a hangoltság által a jelenvalólét kinyílik, teret, horizontot kap arra, hogy felmérje a dolgok állását és lehetőségeit. A feltárultság szóban nincs meg ilyen mértékben ez a lehetőségekre való nyitottság. A szövegösszefüggésnek megfelelően felváltva használok e két jelentést.

kiszolgáltatottság abban rejlik, hogy nem tudunk, és nem is lehet egyszerre élni, ezért a könnyebbnek adjuk át a helyet. Azt a helyet önmagunkban, amely nem lehet akárkinek fenntartva, mégis átadjuk neki. Kettős probléma is van ezzel: sem térben, sem időben nem lehetséges az egyszerre. A hangoltságban megnyílik annak lehetősége is, hogy a dolgok az utunkba kerüljenek: a jelenvalólét rá van utalva arra a világra, „amelyből utunkba kerülhet a minket illető” (Uo., 275. o.) Az útjába kerülőt a jelenvalólét gondoskodása tárgyává teszi, megbizonyosodva arról, hogy ezzel eleget tett kötelezettségének. A kérdés, hogy valóban az kerül-e utunkba, ami minket illet? Ez korántsem biztos, csupán a minket illető lehetőségének feltétele adott, amivel meg lehet tanulni élni, ha az út, amelyen várjuk az utunkba kerülőt, önmagunk felé vezet. Összefoglalva, a hangoltságnak három fenomenológiai alapja rajzolódik ki: a belevettség, a nyitottság, és a jelenlét.

A hangoltság születési helyére Fehér M. István hívja fel a figyelmet *Az idő fogalmához* írt bevezetőjében: Augustinus „affectio” fogalmát fordítja le saját nyelvezetére. (FEHÉR M, 1992, 14. o.) Az érzelmi színezetet egyértelművé teszi a hangoltságok jellege, mégsem lehet affektusnak címkézni, mert ez nem fejezi ki a világgal való szerves összefonódást, sem a lét közelségét. A világ, amely megérint bennünket, az affekciókban mutatkozik meg. (Uo., 274. o.) Az érzelmek rugalmasan reagálnak a világ változásaira, a legapróbb rezdülés is hangulati váltásokra adhat okot, amit sokszor sem szavakba önteni, sem megmagyarázni nem lehet.

Belevettség

A belevettség a világban-benne-lét lényegi jellemzője, és a hangoltság első fenomenológikus alapja. „A különböző hangulatokban magamat már mindig egy világban találok, de nem egy privát szubjektum, hanem mint egy lényeg, ami nyitott az önmagát megmutatóra.” (HELTING, 1999, 61. o.) A belevettség arra utal, hogy a *dasein* létét nem maga hozta létre; önmagát már eleve egy világban találja, létének alapjai eleve adottak. Adottak, de nem ismertek számára; ez a belevettség legnagyobb titka, és egyben legnagyobb ajándéka is: fel kell fedezni azokat a létalapokat, azokat a létmódokat, amelyek a legsajátabbként adatottak meg. A belevettség magában hordja a szükségszerűség és kiszolgáltatottság mozzanatait: azt a világot, azokat az embereket, azokat a lehetőségeket nem lehet újra választani. Továbbá azt is jelenti: a jelenvalólét léte eredendően, létéből következően bűnös, hiszen a számtalan lehetősége közül a legtöbb beteljesítetlen marad. A *dasein* egzisztenciális értelemben léte alapjaiban bűnös, mert belevetetten létezve a

korlátlan lehetőségek közt önmagát megtalálva sem tudhatja minden adottságát beteljesíteni.

A belevettség meghatározója tehát a nem-a maga-alapjának-lenni. Mivel nem Ő határozta meg létét, így számtalan adottság és lehetőség beteljesületlen marad: ebben a tekintetben bűnössé válik, a kezdetektől. „Ez a bűnösség az egészséges emberre ugyanúgy vonatkozik, mint a betegre.” (HELTING, 1999, 80. o.) A belevettség velejárója, hogy a *dasein* a lényegét mégsem teljesíti be.

Gond

"A jelenvaló létét magát mint gondot kell láthatóvá tennünk." (HEIDEGGER, 1989, 336. o.) A gond és a gondoskodás hétköznapi értelemben egészen mást jelent, mint fenomenológiailag. A gond az egzisztencialitás, a fakticitás és a hanyatlás egysége, e három összetevő adja meg az egészlegesség struktúráját. Heidegger szerint az egészben a struktúramozzanatok ontológiailag az ő strukturális lehetőségén alapulnak. Érezhető, hogy nem a mindennapi értelemben vett egészről, mint az elemek összességéről van szó, hanem egy minőségileg más, mindent átfogó egységről, melynek az ontológiai talaj nyújtja a teljesség, a legsajátabb lenni tudás lehetőségét. A jelenvaló lét léte megnehezedik az által, hogy "átpillant" (HEIDEGGER, 1989, 334. o.) egy egységes fenoménre, mert így kívül is kerül önmagán, felül is emelkedik a világban-benne-lét hétköznapi tevés - vevésén. Ez az átpillantás szinte magától működik akkor, ha a jelenvaló lét mint kitüntetett feltárultság van jelen, mint például a szorongásban. A jelenvaló létben elementárisan nyílik meg a lét struktúraegysége. A kívülről látás képessége, az önmagával való szembekerülés felhívja a figyelmet az akárkibe (*das Man*)³⁸ való beleveszésre, így nem hagyja lemondani a jelenvaló létet a választás lehetőségéről. A gond adja a strukturális keretet a szorongás fenoménjének működéséhez, mely a legautentikusabb választás elé állít.

Heidegger a gondot egzisztenciális alapfenoménnek tartja, a köznapi értelem csak ontikus ismeretekkel rendelkezhet felőle. Az ontológiai interpretációja így hangzik: a gond "már-egy világban - önmagát - előző benne - lét, mint a világonbelüli utunkba kerülő létezőhöz kötött -lét." (Uo., 349. o.)A hétköznapi együttlétben a hiányosság és a közöny már a megszokottság erejével hatnak, nem keltenek meglepetést. A gondoskodás szóról általában pozitív asszociációink vannak, Heidegger azonban figyelmeztet: azzal, hogy a

³⁸ A *das Man* fordításában is kétféle álláspont érvényesül, az *az-ember* és az *akárki*, (Vajda), ez utóbbit használom egységesen a dolgozat folyamán.

hanyatlás létmódjaihoz kapcsolja, felhívja a figyelmet a negatív vonatkozásokra. Gondoskodunk a kapcsolatainkról, azért, hogy ne kelljen észrevenni: elmegyünk egymás mellett. Ilyenkor az egymással való együttlét nem ad semmi olyat, ami a jelenvalólétet a lét felé vivő útjában akár egy lépéssel is előbbre vinné. Az ember nem viszi a bőrét a vásárra, védekező pozícióba helyezkedik, nehogy megérintse még valami eredendő, a létet közvetítő gondolat a másiktól. Elfoglalja magát a távolságtartó szembehelyezkedéssel, elvész a kölcsönös visszatartás, önelrejtés és elváltoztatás módjaiba. (FEHÉR, 1992, 153. o.) A szabadon választható lehetőségek közül csak azok maradnak, amik mindennaposan rendelkezésre állnak: az ismerős, az elérhető, az elviselhető, az illő és a megfelelő. (HEIDEGGER, 1989, 352. o.) A gondoskodás ebben az értelemben vakká válik a valódi lehetőségek iránt, belenyugszik a pusztán " valóságosba". Látszattörténekek foglya, megtesz mindent, buzgólkodik, látószögéből azonban a rendelkezésre állókon kívül minden más kiesik. A sok tevés-vevés a haladás illúzióját kelti, hisz kitölti a mindennapokat. A nem tulajdonképpeni élet csak vágyakozik, miközben ellenállás nélkül belevesztett a rendelkezésre állóba, túlzott jelentőséget tulajdonítva neki. A gondoskodás hanyatlásában nem tud különbséget tenni a közepszerű és a minőségi lét között, mivel csak egyiket ismeri. Ezen érzéketlenségéből következik, hogy mindig neki van igaza.

Együttlét

„Ha a jelenvalólét van, az egymássalét létmódjával bír” (HEIDEGGER, 2001, 152. o.) Az együttlétben egymásnak lehetőségeket nyitunk meg, vagy zárunk el. Az „együtt” nem egymás mellett jelent: nem kategorikus, hanem egzisztenciális értelemben értjük: ezt a világot, amelyben élek, mindig más emberekkel együtt osztom meg. Úgy, hogy gondoskodom róla. Az együttlétet Heidegger a gond fenoménjéből értelmezi, mint az utunkba kerülő létezőhöz viszonyuló létet. (HEIDEGGER, 2001, 147. o.) Az együttlét a jelenvalólét létevel együtt már létezik. Heidegger szerint az egymást-kölcsönösen-ismerés gyakran attól függ, hogy a saját jelenvalólét mennyire értette meg önmagát. „Ez annyit jelent, hogy a másokkal való lényegi együttlétet mennyire tette a maga számára átláthatóvá, azaz mennyire nem torzította el”. (Uo., 152.o.) Ez terápiás szempontból óriási jelentőséggel bír, nem csak a daseinanalízisben: a terapeuta akkor tud gyógyító kapcsolatot, légkört, teret kialakítani, ha a lehető legnagyobb mértékben átjárható és átlátható önmaga számára.

Nyílt-lét/nyitottság

A nyitottság mindaz, ami a világhoz való viszonyunkban megnyilvánul: „az ember lényegét tekintve nyitott minden útjába kerülőre, ek-sztatikusan van a világban, valahogy viszonyul hozzá”. (CONDRAU, 1992, 122. o.) A nyitottság mindig függ a *dasein* hangoltságától: nincs olyan világhoz kapcsolódás, ami nem hangolt. A *dasein* eredendően hangolt, és eredendően nyitott: akkor is nyitott, amikor elzárulnak legsajátabb lehetőségei, ilyenkor beszűkült nyílt-létről beszélünk. Ez különösen a terápiában jól kihasználható, és a gyógyító potenciálként értelmezhető: az ember legbensőbb önmaga, mélysége, léttel való kapcsolata az egész-létet és az egész-séget hordozza magában. A nyitottság mindig hozzásegít ahhoz, hogy hosszú küzdelem árán, de a léttel kapcsolatba kerüljünk. Igazán, tisztán, egyszerűen.

Tér-és időbeliség

Az egzisztenciálék lényegüket tekintve együtt alkotnak egészet; ezt különösen fontos a tér- és időbeliségnél hangsúlyozni, hiszen e két egzisztenciálé minden más egzisztenciálé lényegi meghatározója, de nem mind vezethető le belőlük. Heidegger a *Lét és időben* a teret is az idői dimenziókból vezeti le, de egy későbbi írásában ezt az utat már járhatatlannak tartotta. (HELTING, 1999, 82. o.) A tér nem vezethető vissza az időre, hanem vele együtt eredendő. A térbeliség fenomenológiai értelemben egész más, mint pusztán helymeghatározás. Sokkal inkább egzisztenciális: azokban a terekben, melyek ismerősek, melyekben otthonosan mozgunk, benne van a lét: érezzük, megértjük, és kötődünk hozzájuk. Mert az együttlétek emlékeit őrzik, és azokat a pillanatokot, ahol a *dasein* lényegéhez közel került. Azokban a terekben mozgunk otthonosan, ahol megvan a lét közelségének biztonsága, mely szavakkal megfogalmazhatatlan. Ezen a ponton a fenomenológia találkozik a pszichoanalitikus hagyománnyal: a Winnicott-féle átmeneti tér ugyanilyen egzisztenciális tér: benne teret kap a *Dasein* önmaga kiterjesztésére és megélésére. A *dasein*analízisben a teret-engedni-tudás a tulajdonképpeni létezésre utal. Heidegger ezt a teret tájéknak nevezi, mely mindig a más emberekkel való együttlét által meghatározott. A *dasein* térbelisége be-teresedett, azaz elkészíti a helyet a kéznéllevő létezőknek. Amikor a *dasein* nyitottsága beszűkült, akkor másképp éli meg a tájéket, az ismerős és ismeretlen tereket.

Az időt illetően már az ókori görögök megkülönböztették a kronoszt, azaz a kronológiai időt és a kairoszt, a megélt időt. A daseinanalízisben is ez utóbbi kap kitüntetett szerepet; Heidegger a filozófiatörténetben talán először bánik olymértékben rugalmasan az idői dimenzióval, hogy a születés és a halál, a kezdet és a vég átjárhatóvá válják a jelen számára. A dasein létfelfogása az időbeliségen alapul: az idő csak az emberhez kapcsolódva van, nem beszélhetünk időről a dasein nélkül. Az időtapasztalat és a hangulat immanensen összetartozik, mert a világhoz kapcsolódás legkülönbözőbb módjai mind más-más jelentéssel, hangulattal bírnak a dasein számára. Ezek a világhoz kapcsolódási módok az idővel mindig meghatározott viszonyban vannak, hiszen az utunkba kerülő létezőre, tevés-vevésre vagy van időnk, vagy nincs. Gyakran hangzik el, hogy nincs időnk valamire; időnk mindig van, de elveszítjük szántszándékkal, ha a mindennapi dolgokhoz, tennivalókhöz kapcsoljuk. Ha elveszünk az időben, ha nincs időnk valamire, azt jelenti: nem tudunk a létezés menetében teret teremteni a találkozáshoz, mert valójában nincs benne önmagunk. Ha a „valamire időt szálni” külső kötelességként jelenik meg, nem belső, lényegi szükségszerűségként, akkor a dasein mindig távol van tulajdonképpen, lehetőségeket beteljesítő lététől. Hiszen tulajdonképpen élni a belső hívás meghallásán és megértésén, és megdolgozásán múlik. Dolgunk van önmagunkkal, a saját időnkkel és tereinkkel. Az időhöz való viszonyunk tehát, akár a nyitottság, akár az elrejtettség jellemzi, mindig a világhoz, a többi emberhez és az önmagunkhoz való viszonyunkat tükrözi.

A nyitottság függvényében a múltban, jelenben, jövőben, vagy mindháromban egyszerre élünk. A pszichoterápiának mindhárom idői dimenzióval dolga van. Az időbeliség nyitottsága minden emberre érvényes, függetlenül attól, hogy egészséges vagy beteg, neurotikus vagy pszichotikus. Tény, hogy mindegyik patológiaformában sérül az idő. (CONDRAU, 1992, 117. o.) A szorongásnál az időtapasztalat nagymértékben sérül; a szorongásos betegek hangulata nem engedi az időtapasztalást.

Testi-lét

A daseinanalitikai pszichoszomatika számára az egyik legfontosabb egzisztenciálé, azonban, mint ahogy Heidegger a *Zollikoni szemináriumok* során kifejtette, az egyik legnehezebben megközelíthető és megérthető is. Satre bírálta Heideggert ezen a ponton, hiszen szerinte túl keveset figyel a test fenoménjére. (HELTING, 1999, 83. o.) A testiséget egzisztenciálisan kell értenünk: a testi-lét mindig az egzisztencia beteljesítésének módja. A

test sohasem a saját határai által meghatározott, hanem az egzisztencia határolja, és a világban-benne-létet teljesíti ki. „A test határa az a léthorizont, amiben fenntartom magam; ezért változik attól függően, ahogy a világban tartózkodom.” (HELTING, 1999, 85. o.)

Szabad-lét

A szabadság mint központi filozófiai fogalom, a daseinanalízisben is kitüntetett szerepet kap. A nyitottság értelmében elgondolt szabadság tulajdonképpeni formája mindig a lehetőségek beteljesítése felé tart. A szabad-lét a választási és döntési szabadság és felelősségvállalás szabadsága: valami felé tart, ami a daseint önmagához viszi közelebb. A szabad-lét nem könnyű. Általában a nyitottsággal együtt sérül, szoros kölcsönhatásban állnak.

Halálhoz-való-lét

Az időbeliség egzisztenciáléjával elválaszthatatlanul összefügg a halálhoz-való-lét, melyben a múlt, jelen, jövő meghatározódik, és értelmet nyer. E három idői dimenzió „az ember számára mindig különböző módokon áll nyitva” (HELTING, 1999, 75. o.). Noha hétköznapi értelemben az ember menekül a haláltól, távoli, jövőbeni eseménynek tartja, egzisztenciális szemszögből állandóan a halálhoz-való létben létezünk. Ebben az értelemben a halál nem esemény, hanem történés, megélés, mely a léthez, és saját történetünkhöz kapcsol.

A halál elől a dasein a nem tulajdonképpeniségbe menekül, a halálhoz-való-lét mint lehetőség ilyenkor nem hozzáférhető. A tulajdonképpeni dasein érti ezt a lehetőséget, mely a halálhoz való előrefutásban teljeseedik ki. Ez az előrefutás a dasein időbeliségének ajándéka: érzéseiben, gondolataiban előre tud futni az elmúlás végső pillanatához, hogy meg tudja élni, mit jelent nem-lenni többé. Innen, a jövő dimenziójából visszanézni az aktuális jelenre, radikálisan más perspektívába helyezi az akárkibe veszett, nem-önmagaként, a kéznéllevő dolgokban feloldódott jelenvalólétet. A halál így megnyitja a legsajátabb, legközvetlenebb, meghaladhatatlan lehetőségét a daseinnak. (HELTING, 1999) A halál a nem tulajdonképpeni hanyatlásból visszarántja a dolgokhoz; nem megsemmisíti, hanem felszabadítja a saját létéhez. A halálhoz-való-lét lényegi jellegzetességei:

a) *legsajátabb*: a dasein visszavonhatatlan, egyszeri, felcserélhetetlen lényegére utal.

b) *vonatkoztathatatlan*: azt jelenti, nem lehet a *dasein* saját egzisztencialehetőségeit másra átvonatkoztatni, csak maga tudja átvenni, és megvalósítani. A *dasein* lehetőségeit senki más nem teljesítheti be, csak maga érezheti meg a legősibb létet önmagában. Egyik ember a másiknak nagyon sokat segíthet a tulajdonképpeniséghez vezető úton, de helyette nem teheti meg a lépéseket.

c) *meghaladhatatlan*: végső prioritásként hív a legfontosabb döntések meghozatalára. A végesség itt nem hiányként definiálódik, hanem a lenni tudás szükségességéként, visszaadva a *dasein* létmódjainak és kapcsolatainak prioritását. A végesség meghaladhatatlan lehetőségként mutatja meg a *dasein*nek, mi az ami számít és mi az ami nem.

d) *bizonyosság*: a *dasein* a halandósága tudatában bizonyos. Ez elől a bizonyosság elől menekül, kitérve a saját léte adta feladatok és lehetőségek alól.

e) *meghatározhatatlan*: sohasem tudhatjuk, mikor ér utol a halál; ez a meghatározatlanság a *dasein*t veszélyezteti. Heidegger szerint ezt az érzést be kell engedni, mégpedig a szorongás alaphangoltságában.

Áttekintettük az egzisztenciálékat. Ezekon keresztül fedezhető fel az ember biopszicho-szociális dimenziója, önmaga-léte; hogyan viszonyul létének adottságaihoz. Ebben saját létünkről, jelenlétünkről, és gondviselésünk módjáról van szó, arról, ami a nyitott világból bennünket megérint, ami igénybe vesz. Ami igénybe vesz, ami gondként van jelen életünkben, az adja a súlyát a hétköznapjainknak, és tölti meg jelentéssel a világot. A terápia elsősorban együttlétként fogható fel. A terápiás együttlét „gondja” nem a hétköznapi értelemben vett gond; nem probléma, hanem feladat, lehetőség, melyben együtt vagyunk. Épp ez az egyik legnehezebb kérdés: mit jelentenek a páciens számára a gondjai, mi veszi igénybe, miről gondoskodik, mivel harcol nap mint nap. A meg nem élt élet a legnagyobb veszély az emberre; kikerülhetetlen feladata, hogy önmagává váljon. Minél kevésbé éli meg a lehetőségeit, annál inkább bűnössé válik, egzisztenciális értelemben.

A fejlődésfogalmat a *dasein*analízis óvatosan használja: mindenekelőtt történetiségében és egzisztenciálisan érti. Legközelebb hozzá Erikson fejlődésmodellje áll; minden szakasz egyszeri, pótolhatatlan, irreverzibilis, és a *dasein* egészében felcserélhetetlen helye van, és minden fázis jelen idejű. (WUCHERER-HULDENFELD, FOERSTER 2001, 66. o.) A gyermekkori személyiségfejlődés *Dasein*analitikai felfogása érdekes kérdéseket vet fel; vajon ebben a korban is valamennyi egzisztenciálé felé nyitott a gyermek? A tárgykapcsolat elmélet kutatóinak- Kohut, Mahler, Loewinger – feltevése, hogy a self fejlődése a hamis visszajelzések által válik hamissá, értelmezhető-e

daseinanalitikai szemszögből? A gyermekekkel folytatott terápiás munka tapasztalatai azt mutatják, hogy e gyermek-lét eredendően nyitott, és egzisztenciáléi ott és akkor sérülnek, amikor a világgal való kapcsolata és együttléte sérül. A dolgozatom második részében vizsgált szorongás fenoménje szintén felveti a gyermekkori szorongások kérdését, kialakulásának feltételeit és problematikáját, azonban e disszertáció keretei között nem térünk ki bővebben a gyermek-lét kérdéskörére.

2.4. Patogenezis és betegségfogalom

A daseinanalízis a megértést és a magyarázatot kritikailag távol tartja egymástól: a lelki problémák, fenomének megérthetőek, és nem oksági összefüggésben magyarázhatók. A daseinanalitikai megértés minden betegség-történet alapja. A daseinanalitikai betegség-felfogásban a mai napig meghatározó Boss munkássága. (CONDRAU, 1989, 2000, WUCHERER-HULDENFELD, 2001) A patogenezis számára motivációs alapon értelmeződik; milyen igények, indokok mozgatják az ember viselkedését, teljesítményét, cselekvéseit. A terápia feladata az igények, mozgatórugók élettörténeti felkutatása; annak, ami „igénybe vesz”. A patogén élettörténeti indokok korlátozzák ugyan a veleszületett kapcsolati készséget, de mégsem vezetnek minden esetben megbetegedéshez. Amennyire egy ember nyitott vagy kevésbé nyitott a dasein lehetőségeire, annyiban maga választja neurózisát vagy tulajdonképpeniségét. A betegségválasztás megértése mindig emberi kapcsolatok lényegi tisztázását igényli.

A betegség nem az ember betegsége, hanem az emberi létezésé; meghatározása az egészségesnek-lenni fogalmából indul ki. A beteg-lét az egész-lét hiánya, privációja. Az egész-lét a daseinanalízis felfogásában az optimális, és nem a maximális nyitottság a találkozásokra, arra, ami a világból megérint, és a kapcsolatokkal való szabadon rendelkezni tudás. Továbbá, „az ember mindenkor lényegi lehetőségeinek megfelelő megvalósításaként értendő.” (HELTING, 1999, 86. o.) Condrau egészségfelfogása szerint az egészséges ember lényege a kapcsolati lehetőségekre való szabad rendelkezésre állás, melyek a világ nyitottságából mutatkoznak meg. (CONDRAU, 1992, 99. o.) Így minden beteg-lét lényegében egységes: az emberi mozgástér, lehetőség-tér, szabadság-tér korlátozottsága. (CONDRAU, 2000) Inkább beteg-létnek, mint betegségnek fogható fel. A beteg-lét mindig egész egzisztenciájában akadályozott, az egész dasein betegszik meg. A beteg-lét egzisztenciális rendszere három alapkérdésen nyugszik: az egzisztenciálék milyen módon, milyen kapcsolati lehetőségekben és mely területeken korlátozottak vagy zavartak.

Ebből az alapkérdésből fejlesztette ki Boss az új, jelenvalólét-szerű általános patológiáját, melyet az alábbiakban részletesen bemutatunk. Itt annyit, hogy a Boss-féle klasszifikáció két szempont alapján csoportosít: a szemmel látható, és a hangsúlyos akadályozottság alapján. Condrau megkérdőjelezte ezt a megközelítést: „A betegségeket, neurózisokat nem szabad külső megjelenésük alapján klasszifikálni, hanem minden egyes esetnek külön meg kell találni a jelentéstartalmát.” (CONDRAU, 2000, 15.o.) Condrau szerint külön-külön kell vizsgálni az egyes betegségeket, értelem- és jelentéstartalmukat felfedni és hermeneutikailag megnyitni. (Uo.)

A beteg-lét értelmezésében Binswanger után a Zürichi Iskola felfogásait tekintjük át; a Boss-féle pszichopatológiát Condrau fejlesztette tovább, végül kritikailag illette Holzhey-Kunz.

2.5. A daseinanalízis legfontosabb irányvonalai

A legfontosabb irányvonalak alatt azt a négy, kiemelkedő irányzatot – és az ezeket létrehozó személyt értjük, akik a daseinanalízis jelenlegi helyzetét meghatározták. Terjedelmi és koncepcionális okokból a betegségfelfogásra, a heideggeri filozófiához fűződő kapcsolatokra, és a betegségek osztályozására fókuszálunk.

2.5.1. Antropológiai pszichiátria – Ludwig Binswanger

Binswanger fő gondolatait, koncepcióját az utóbbi öt év daseinanalitikai szakirodalmában egyre kevésbé említi, legfeljebb történeti vonatkozásban, miközben száznál is több cikket, könyvet, előadást publikált, mellyel megalapozta a daseinanalízis későbbi továbbfejlődését. Legtöbbször kritika éri nevét, hiszen Heidegger több fogalmát is félreértette, melyeket maga Heidegger korrigált, kritizálva e félreértéseket, a *Zollikoni szemináriumokban*. Mégis fontos kiemelni és bemutatni Binswanger munkásságának legfontosabb gondolatait, mert nélküle nem lehet teljes a daseinanalízisről alkotott kép. „Binswanger elsőként ismerte fel a heideggeri daseinanalitika jelentőségét a pszichológia és pszichiátria számára”, mellyel új megértéshorizontot nyitott. (VETTER, 1990, 40. o.) Szükségszerű ugyanakkor a félreértéseit is tisztázni, hiszen tanulságként szolgálnak arra nézve, milyen nehéz pontosan és világosan érteni a heideggeri filozófiát. Binswanger életét és Freuddal való kapcsolatát az első, történeti fejezetben foglaltam össze. Itt legfontosabb, „korszakalkotó” gondolatait emelem ki, kitérve a később sokat emlegetett tévedéseire,

félreértéseire. Hivatalosan 1942-ben jelent meg az első *daseinanalitikai* témájú könyv, azonban a már 1930-ban publikált *Álom és egzisztencia* is képviseli a fenomenológiai-antropológiai szemléletmódot. Binswanger munkásságát Vetter három fázisra bontotta: az első az 1906-1929 közötti időszak, ahol a pszichét mint szubjektivitás járta körül. Második fázisában, 1930-1959-ig az ember-lét kérdése került a középpontba. Munkássága harmadik szakaszában, 1960-1966 között ismét Husserlhez fordult, és az ember mint világkonstruáló szubjektum állt vizsgálódásai középpontjában. (VETTER, 1990, 38. o.) Értekezésemben a második fázist emelem ki, mely közvetlenül kapcsolható a szorongás megértéséhez.

1.5.1.1. A fenomenológiai antropológia Binswanger olvasatában

A történeti bevezetőben már utaltunk rá, hogy Binswanger filozófiai hátterét Husserlen, Buberén és Heideggeren kívül Brentanótól és Wilhelm Szilasitól merítette; ebből született a fenomenológiai antropológia és a *daseinanalitikai* pszichiátria. 1942-es fő műve a mai napig nem nyerte el kellő rangját szakmai körökben, melynek oka a heideggeri filozófia, pontosabban az ontológiai differencia félreértése lehet, továbbá „a bonyolult nyelvezet és a differenciált szemléletmód”. (SCHOPF, 2002, 8. o.) Tudományos munkásságában a pszichoanalízis nagy szerepet játszott; bátran kötötte össze a heideggeri *daseinanalitikával*, hiszen ebben látta megtalálni a pszichiátria önmegértését. (Uo.9. o., CSORBA, 1989) Binswanger a pszichiátria *daseinanalitikai* feladatát abban látta, hogy a *Dasein* mindenkori szerkezeti rendjét az egyes embernél megfigyelje, függetlenül attól, hogy egészséges vagy beteg. (CONDRAU, 2005, 93. o.) Mégis mit jelent az antropológiai pszichiátria a mai pszichoterápiái *Daseinanalízis* szempontjából? Binswanger kevés hangsúlyt fektetett a pszichoterápiára, a fókusz elsősorban az álom fenomenológiájára, a jelenvalólétre mit szeretetteljes együttlétre, valamint a pszichopatológiai fenomének empirikus-fenomenológiai analízisére helyezte. Schopf a másodlagos irodalmak áttekintése alapján megállapította, hogy a pszichiátrián belül a fenomenológiai-antropológiai kutatás továbbra is aktuális. (SCHOPF, 2002, 18. o.) Ezen aktualitások közül témánkhoz, a szorongáshoz kapcsolódó legfontosabb gondolatokat emeljük ki.

Az 1930-as *Álom és egzisztencia* című munka kulcsfontosságú Binswanger életműve szempontjából is, mely az első Heidegger-recepciót tükrözi vissza. „Binswanger talán egész akarata és hatása az álom egzisztenciájában teljesült be.” (KUHN, 1966, id. SCHOPF, 2002, 14. o.) Már egy 1928-ban írt tanulmánya is előrejelzi az álomfelfogás újdonságát: a *Wandlungen in der Auffassung und Deutung des Traumes. Von den Griechen*

bis zur Gegenwart-ban áttekintette különböző kultúrák különböző álomfelfogását, melyekből a freudi álomteória az egyik csupán. Az *Álom és egzisztencia* című írásából a térbeliség, időbeliség, és szorongás problematikáját szeretnénk kiemelni. Az ember az őt körülvevő térrel való kapcsolatában saját egzisztenciájának alapvető jelentéseit rejti el, vagy tárja fel. A pszichoanalízis felismerte, hogy a külvilággal való kapcsolat döntő jelentőségű a személyiség tartalma és betegségei szempontjából, ám a hangsúly a lélek strukturális és topografikus összetevőin maradt. A pszichés tér analízis során való megélése, a tudattalan folyamatok felfedése a lélek patológiáját rajzolta ki. A beteg és az analitikus között létrejött átmeneti térnek az ember saját maga szabott határt; egy bizonyos horizontot jelölt ki, melynek határai meghatározott értelmezési támpontok voltak. A végtelenség megélésének tudattalan vágya falakba ütközött – Binswanger értelmezése³⁹ szerint Freud álom analízise nem haladja meg a szemantikai funkciót, a morfológiai és szintaktikai szerkezet homályban maradt. A morfológiai szerkezet, az álombéli térbeliség formái az egzisztencia értelmét fedik fel (FOUCAULT, 2000, 44. o.); az ontológia ezen a ponton érinti, és egészíti ki először a pszichoanalízist: az emberi egzisztencia ontológiailag a világban-benne-lét által definiálódik, mely a megélt, az embert körülvevő világgal való szerves összefonódást jelenti. Az egzisztencia értelmét így a világ, a megélt tér hordozza. E tény magyarázatára szolgál, hogy az ontológia kitágítja a pszichoanalízis tér- és időfogalmát, ez által tudja az emberi létmódok még több lehetséges jelentését felfedni.

A tér először mint vidék nyilvánul meg, (STRAUS, ID. FOUCAULT, 2000, 45.o.) a vidék paradox módon a horizont végtelen nyitottsága lévén zárt. Zárt, mert az otthon körülvevő vidék érzelmileg fogva tart, és a horizontba futó vonalak mindegyike a visszatérés ösvényének megtalálására szolgáló jól ismert jelzésként hat. A vidék, az otthon, a sorsközösség, a szülőföld, az ezerszer végigjárt ismerős utak az egzisztencia alapvető értelmét jelölik ki. Hogy van még hova hazatérni, van egy út, amely mindig hazafelé tart. Akkor is, ha már nem vár otthon senki. Az ontológia megközelítéséből, mint világban-benne-létből válik érthetővé, hogy a vidék, mint megélt tér mindig megőrzi térbeliségét, nem lehet egyszerűen átszelni, csak bejárni. Itt jönnek létre a találkozások, a horizont ugyanazon pontjába tartó útvonalak kereszteződéséből. (Uo.) A közeli tér az otthon, a nyugalom és meghittség képviselője, ami biztonságban tart. Az egzisztencia mint jelenvaló lét saját történetiségében tulajdonképpeni módon csakis a régi otthon visszahozásával, jelenben való újratereztésével létezhet. Máskülönben, ha a megélt tér

³⁹ Binswanger elsősorban Freud álomanalízisével (*Álomfejtés*, 1900, magyarul ford. Hollós István. Bp. 1935, 1985, 1992) kapcsolatban fejtette ki álláspontját a *Traum und Exsistenz* című munkájában.

nem rejti a szülőföld biztonságát, egzisztenciális értelemben nem találhatja útját, önmagát: egzisztenciális szorongás hatja át. Az ontológia ez által rámutat a nem specifikus, differenciálatlan szorongásos állapotok egyik lehetséges miértjére, az otthontalanság hátborzongató idegenségének élményére, melyre a szorongás vizsgálata alkalmával később még visszatérünk. Távoli tér az, amiből kivonjuk magunkat, vagy amit meghódítunk. (Uo.) Az álom Binswanger szerint a szabadság eredendő mozgása, a világ születése az egzisztencia mozgalmasságából. (Uo., 35. o.) Éppen ez a szabadság az, amely rendezi e térbeli viszonyokat, amely által lesz egy olyan tér, amely magában hordozza „a visszatérés konok vágyát és a mozdíthatatlan, előregeedett dolgok megpillantásakor érzett keserűséget.” (Uo., 48. o.) Ezzel Binswanger lényegileg világította meg Heidegger hangoltság fogalmát, amelyben mindig van a világhoz kapcsolódó érzelmi töltet. A tér, a vidék tehát nemcsak kiterjedésében hat az emberre, hanem az érzelmi mélységek és magasságok révén. Binswanger volt az első, aki kidolgozta a tér ezen függőleges tengelyének egzisztenciális jelentését: az itt megélt felemelkedés és alábukás ellentéte rajzolja ki az egzisztencia lényegét. Nem könnyű a binswangeri fogalmak mentén gondolkodni, pláne nem pszichoanalitikus szemszögből. Az analitikus folyamatban szintén felszínre kerül a vertikális dimenzió, akár mint halálvágy vagy az újjászületés vágya, azonban mint kifejező-aktus, mint jelentésegység a szemantikai értelmezés alatt reked.

A vertikális dimenzió kitüntetett jelentőségű az analízis szempontjából: az időbeliség struktúrái itt jelennek meg, amelyen keresztül kifejezésre kerül a sors vertikális transzcendenciája. (Uo., 50. o.) Fontos megérteni, hogy a transzcendencia megtapasztalása az időbeliség függvénye, és mindez rajzolja ki majd az egzisztencia eredendő történetiségét. Binswanger mindezt Ellen West analízis részleteivel mutatja be: Ellen West elutasítja a jövőt, amely megelőlegezi a halált, és a múltat sem fogadja el. Egzisztenciájának időbelisége ezáltal nem tulajdonképpenivé válik. Ha valaki elutasítja a múltat, azt jelenti, nem sajátítja el újra az *ismétlés* tulajdonképpeni formáiban. (Uo.) A nem tulajdonképpeni létforma nem történeti, és az elidegenedés különböző formái jellemzik. Freudnál szintén kulcsfontosságú jelenség az ismétlés, melyben a múlthoz és az ember önmagához való viszonya tükröződik: „az analizált az elfelejtett és elfojtott dologból semmire sem emlékszik, de cselekményként megismétli” (FREUD, 1914, 51. o.) Az analizált emlékezés helyett ismétlés, mindent, ami benne gátlás, hibás beállítódás vagy patológiás jellemvonás volt. Az analízis célja úrrá lenni az ismétlési kényszeren az által, hogy a felidézett élményt az emlékezés egy motívumává alakítjuk át. (Uo., 54. o.) Freud és Binswanger látszólag egyforma állásponton van: a múltat újra el kell sajátítani, mégpedig

nem kívülállóként, az ismétlés mechanikus folyamatában, hanem résztvevőként. Az emlékezés során így a múlt egy kis ideig jelenné válik, mely átmenetileg ronthatja is a beteg állapotát: ám az emlékek, ha közel vannak hozzánk, kitágítják a teret, a vidék ismerőssé válik, és az így visszahozott világból saját életünk jelentése tükröződik majd vissza. A freudi ismétlésfogalom⁴⁰ azonban egy bizonyos ponttól nem ad mindenre választ. Nem számol a jövővel, nem számol a vertikális transzcendencia síkjával, mely által a jövőhöz és történetiséghez való viszonyunk megalapozódik. Ennek hiányában nem tulajdonképpen maradhat. Az ismétlés szintén transzcendens fogalom, mely Kierkegaard szerint egyenesen a jövőre irányul, mint lehetőség. Az ismétlés folyamatában az emberi lélek egésze áll össze (BÓKAY, 1992, 46. o.), ez által válik az individuum felfogásának ontologikus kiindulópontjává. Ontológiailag az ember egészének megragadása a múlt, jelen és jövő szintézisében lehetséges, Binswanger ezért hangsúlyozza az időbeliség vertikális transzcendenciáját. Éppen ezért olyan fontos az álom, hiszen a létezés egésze, a világ az álomtapszlatban tárul fel. Az álom maga az egzisztencia, hiszen benne minden „én”-ként jelenik meg, a tárgyak, állatok, üres tér, a távoli, idegen dolgok. (FOUCAULT, 2000, 44. o.) Ha a pszichoanalízist ezen a ponton az ontológiai értelmezéssel kibővítjük, az álomanalízis rendkívüli jelentőségre fog szert tenni a szubjektum megértése szempontjából. Ontológiai alapon az álmon kívül van még egy kitüntetett létmód, amely az egzisztencia struktúraegészét felfedi, ez a szorongás. Terápiás szempontból az álom jobban hozzáférhető; a szorongás ellenállásokkal, elhárításokkal telítve nem mutatja meg igazi arcát.

Az eddigiekből következik, hogy az egzisztencia időbelisége, történetisége és tulajdonképpenisége elválaszthatatlan a vertikális dimenziótól. Hiszen a történetiségünk ellenmondásokkal van tele. A fejlődés egyik legmagasabb fokát követeli meg annak a ténynek az elfogadása, hogy az ambivalenciamentes, primér állapot az Ödipusz – konstelláció óta már csak illúzió. A jó és a rossz, a véges és végtelen polaritásának szintézisben tartása az élet nagy kihívása, és egyben lehetőség a tulajdonképpen történetiség megtalálásához. A betegségben szintén mindig van egy lehetőség-mozzanat a dolgok jobbá tételére, az egzisztencia autentikus útjának megtalálására. A patológiákban megtalálható az az „egészség mozzanat”, amely elég erőt adhat az újrakezdéshez. Freud is rámutat erre: „A betegséget ezután nem szabad valami alantas dolognak tekinteni, inkább

⁴⁰ Freud ismétlési kényszer fogalma körül létrejött vita zavaros, azonban tény, hogy az ismétlési kényszer a freudi életmű leglényegesebb fogalmait illetően kényszerít állásfoglalásra, mint örömelev, ösztöntörekvés, halálösztön, megkötés. (LAPLANCHE, PONTALIS, 1994, 233. o.) Jelen értekezés keretében nem elemezzük mélyebben e fogalmat.

méltó ellenfélnek, saját lénye részének, amely érdemes motívumokon nyugszik, s amelyből későbbi életére értéket nyerhet.” (FREUD, 1988, 53.o.)

Az álom „olyan világban bomlik ki, mely féltve őrzi láthatatlan tartalmait és a szükségszerűség megfejthetetlen formáit.” (FOUCAULT, 2000, 38. o.) A szükségszerűség elsősorban azokban az álmokban van jelen, melyeket a haláltól való szorongás kísért. A halál az álomban úgy jelenik meg, mint a legmagasabb ellentmondás sorsszerűen bekövetkező pillanata. (Uo.) A haláltól való szorongás az egzisztenciát a legmélyebben érintő szorongástípus; egyben az időbeliség szorongásban való megjelenése. Az ontológiai felfogásából kiindulva így csak hozzáállás kérdése, hogy az idő mit vesz el, és mit ad az emberi élethez. Ha azt kérdezzük, hogy mit adhat az idő azon kívül, hogy elmúlik, Heidegger válasza ez: a halál egzisztenciális megtapasztalását. (HEIDEGGER, 1989, 404-407. o.) Csak a halálhoz viszonyuló lét az, amely a jelenvalólét legsajátabb, vonatkozás nélküli, meghaladhatatlan lehetőséget nyújtja. A halálhoz való előrefutás az idő horizontján Heidegger szerint feltárja az önfeladást, melyet a jelenvalólét hanyatló létmódjaival vívott ki magának. Ez a feltátás széttör minden makacs ragaszkodást az egzisztenciához, és az önmagaság lehetőségét nyitja meg. (HEIDEGGER, 1989, 449. o.) Lényeges megérteni, hogy nem az előrefutás, nem a halál tudata, nem a halálhoz viszonyuló lét teszi lehetővé az önmagaságot, hanem a megértés: hogy teret ad-e ezeknek a tapasztalatoknak, és elfogadja - e lényegét. Az álomban ugyanez a megértés kap lehetőséget; Binswanger szerint a halál a szabadság megütközése a világgal, ekkor az egzisztencia felébred az álomban. A halálhoz való előrefutás, mindennek megtapasztalása az álomban pozitív, az élet irányába mutató tendenciákat nyithat meg. „Az alvás az élet irányába mutat, amelyet fenntart, ütemez és megbecsül.” (FOUCAULT, 2000. 38. o.) A haláltól való szorongás az egzisztencia alapjait érintő létbizonytalanságot tárja fel.

Binswanger túllépett a 19. századi pszichológia hagyományán, mely szerint az álom nem más, mint képek csapongása, és ezek ismeretelméleti szempontból való megközelítése. Túllépett Freudon is, aki az álmot a pszichológia szimbolikus szférájának tekintette és nem ismerte fel, hogy egyben egy *specifikus tapasztalati forma* is. (FOUCAULT, 2000, 26. o.) Binswanger hívta fel a figyelmet arra, hogy az álom jelentésértékének megállapításához nem a pszichológiai elemzéseket, terminusokat kell mértékül venni, mert ami igazán fontos, az meghaladja ezen fogalmakat.

2.5.1.2. Binswanger félreértései Heidegger filozófiáját illetően

Pszichiáterként a pszichoanalízisből és heideggeri filozófiából nyert tapasztalatait az orvosi gyakorlatban akarta kamatoztatni; pszichopatológiáját ezért pszichiátriai *daseinanalízis*nek is nevezte. Legkomolyabb félreértése volt, hogy a heideggeri ontológiát ontikus területen használta. Az ontológiai talajon született kérdések a *dasein*et illetik; a *daseinanalízis* is épp ezen ontológiai dimenziója által ad új perspektívát a lelki betegségekkel kapcsolatos kérdésfeltevésre. Ezzel ellentétben Binswanger irányzata teljes mértékben ontikus talajon áll, megmaradva a *dasein* jellegzetességeinek konkrét megnyilvánulásainál. Legfontosabb félreértéseit tekintjük át az alábbiakban, melyeket maga Heidegger igazított ki a *Zollikoni szemináriumok*, valamint a Bossal folytatott magánbeszélgetései során.

Heidegger 1965. március 8-án fejt ki először a Binswanger-féle pszichiátriai *Daseinanalízis*szel kapcsolatos kritikai észrevételeit, melyet a létmegértés fogalmából vezet le. „Minden, ami a *dasein* megvilágításának analitikájaként szolgál, az a létmegértés meghatározása, (...) mert a létmegértés, mint eksztatikus-belevetett benneállás, a *dasein* léthez való viszonyára utal.” (HEIDEGGER, 1987, 236. o.) A létmegértés tehát az egész-létet tárja fel, és benne feltárul minden, ami a lét által meghatározott; a világban-benne-lét, a gond, az időbeliség, és a halálhoz-való-lét. A *dasein* tehát mindig a léthez kapcsolódik, a létre vonatkoztatott: ezt a viszonyt értette félre Binswanger, és a pszichiátriai *daseinanalízis*. Heidegger keményen bírál: „A *dasein* olyan analízise, amely a létmegértésben a léthez való kapcsolódást lényegében kihagyja, az nem lehet a *dasein* analízise.” (Uo.) E félreértés következményeit az alábbiakban foglaljuk össze:

Binswanger 1942-es könyvében a szubjektivitás transzcendenciájának szükségszerűségéről beszél, amely alatt a dolgoktól való eltávolodást, távolságtartást érti. Binswanger szerint az embernek önmagából ki kell tudnia lépni, hogy megtapasztalja a körülötte lévő világot. Ebből következik, hogy a *dasein*et szubjektumként értelmezi. Félreértette így a *dasein* lényegét, melyben egy ilyen jellegű transzcendencia már immanensen benne van. (PAULAT, 2001, 43. o.) Hiszen a lét már magában foglalja a transzcendálni tudás lehetőségét, épp az idői-téri dimenzióban. Elég a halálhoz való előrefutásra, és a legsajátabb lehetőségek megvalósítására, valamint a szorongásra gondolni. A szorongás mint alaphangoltság lehetőséget ad a legmélyebb transzcendencia megélésére és megvalósítására: az ember önmagára találására. A transzcendencia szó lényegét tekintve a létet jellemzi, melyet magából a világból kell megértenie a jelenvalólétnek. „Az a létező, az ittlét, amely mindenkor mi magunk vagyunk, nem más, mint a transzcendens.” „Csak annak a létezőnek, amelynek létszerkezetéhez a

transzcendencia hozzátartozik, van meg a lehetősége, hogy önmaga legyen” (HEIDEGGER, 2001, 368. o. 370.o.) A jelenvalólét önmagasága tehát transzcendenciáján alapul. (Uo.) Heidegger ezzel visszament a szó legeredendőbb jelentéséhez, melyet Binswanger nem tett meg.

Másik félreértése a szeretet duális létmódusának elképzelése volt, mely a heideggeri gond fogalmát a legteljesebben félreértelmezi. Binswanger a gond fogalmát mint a szeretet hasonmása, és kiegészítője használja. Heidegger jóval később, 1969. július 14-én Bosshoz írt levelében reagált helyreigazítással: a gond nem lehet a szeretet kiegészítője, az előreugró gondoskodás értelmében. (HEIDEGGER, 1987, 286. o.) Hiszen a gond nem egy negatív, kellemetlen állapot, hanem előreugró formájában mindig szeretetet is hordoz magában. Előreugrik a másik egzisztenciális lenni-tudásához, de nem azért, hogy elvegye a gondot, hanem hogy visszaadja. A gond lényegében azt jelenti: szabaddá lenni, szabaddá tenni önmagunkat és a másikat a saját lehetőségek beteljesítésére. Az együttlétet mindig a gond határozza meg. Meghatározhatja beugró formában is, amikor a másiktól minden módot átvesz, amiről gondoskodni lehet. Ezzel tehermentesíti átmenetileg a gondban lévőket, de végleg át nem veheti.

Binswanger 1960-ban nyilvánosságra hozta, hogy Heidegger gondolkodását félreértette: kevésbé ontológiai jelentésében használta fel a filozófiai antropológia számára. 1942-es fő művét még az a félreértés utalja, ennek ellenére ez egy elég produktív félreértés volt. Binswanger ettől az időponttól ismét jobban kapcsolódik Husserlhez, és magyar származású Husserl-tanítványhoz, Wilhelm Szilasihoz.

2.5.2. Fenomenológiai patológia - Medard Boss

Boss betegségfelfogását, amelynek lényegi elemei a mai napig mérvadóak a daseinanalízisben, már részben bemutattuk. Az alábbiakban a Heideggerrel való sokéves együttműködésre kitérve a betegségek osztályozását tekintjük át, melyet a szakirodalom fenomenológiai patológiának nevez. (Lásd HELTING, 1999, CONDRAU 1989, 1992)

2.5.2.1. Közös munka Heideggerrel: a Zollikoni Szemináriumok

A Heideggerrel kezdődő közös munka egy hosszú, személyes fejlődési folyamat fontos állomása volt. Hiszen Boss kiképzett pszichoanalitikusként huszonöt évig folytatott magánpraxist. Ennek tapasztalatai arra vezették, hogy a betegségből, mint jelenségből

származó összefüggéseket tekintse fontosnak, és ne a „megalapozatlan elméleteket” (BOSS, 1979, 7. o.) 1979-ben jelentette meg a *Von der Psychoanalyse zur Daseinsanalyse* című könyvét, melyről így vall: „Felismerhető az írásokból, hogy mennyivel könnyebben és spontánabban sikerül a megértés analitikus és analizált között, amint a metapszichológia absztrakt-hipotetikus fogalmiságát feloldja a fenomenológiai-daseinanalitikai belátás.” (BOSS, 1979, 10. o.) Miért lehet könnyebb a terápiás megértés a daseinanalitikai dimenzióból? Miben más mint a pszichoanalízis? Mert a terapeuta és az analizált a nyitott világban-benne-létükben találkoznak, amelyben feltáruhatnak a jelenvalólét lehetőségei. A páciensnek nem különböző fogalmakat és szimbólumokat kell értenie, hanem önmagát. Egy nyelvet beszélnek a terapeutával. A lét nyelvét. A lét nyelvének, fényének, hangjai meghallásának képessége volt első perctől a Heideggerrel való kapcsolódási pont.

A *Zollikoni szemináriumok* több szempontból is különlegesek; egy filozófus megnyitotta az interdiszciplináris párbeszéd lehetőségét orvosok, egyetemisták és érdeklődők számára, nyitott volt az emberi élet minden rezdülésére, és komplex gondolatait úgy fogalmazta meg, hogy érthető legyen nem szakmabeliek számára is. A daseinanalízis privilégiuma, hogy maga Heidegger alakította ki irányelveit. (HOLZHEY-KUNZ, 1992, 153. o.) Egyszóval, a filozófia, melyet a sztereotípiák hajlamosak elvontnak, nehéznek, és terméketlennek tartani, egyszerre élni kezdett. Élni, működni, harcolni és gyógyítani. Friedrich Wilhelm von Hermann Medard Boss 100. születésnapjára tartott megemlékezésében kiemelte, hogy a szemináriumok írásos anyaga elsőrangú forrása a daseinanalízis alapfogalmainak, alapfelfogásának. (von HERMANN, 2004, 9. o.) Heidegger fáradhatatlan türelemmel és felkészültséggel próbálta az orvosi tennivalókat szellemileg, filozófiailag megalapozni; előreugró gondoskodását valójában is megmutatta, nem csak könyvei lapjain. Az első szeminárium 1959. szeptember 8-án zajlott a zürichi Egyetemi Pszichiátriai Klinikán, Burghölzliben. A vadonatúj, csúcstechnológiás előadóterem azonban nem illett Heidegger gondolataihoz: hiányzott az otthonosság, a meghittség atmoszférája. Így kerültek a szemináriumok Medard Boss zollikoni házába: végtére is ahol az otthonunk, ahol a középpontunk, ott lakik a filozófia is. A legmélyebb kérdésekig gyökértelenül nem lehet eljutni. A szemináriumok esténként zajlottak; a köztes időben, napközben Boss és Heidegger rengeteget beszélgettek, filozofáltak. Ezeket a beszélgetéseket Boss később lejegyezte, és a *Zollikoni szemináriumok* kötetében, a II. fejezetben napvilágra is hozta. A könyv III. fejezete Boss és Heidegger levelezését tartalmazza 1947-től Heidegger haláláig. Heidegger szemeszterenként kétszer-háromszor utazott Zollikonba két hétre. Ilyenkor hetente kétszer három óra hosszat tartotta

szemináriumait. „Ezek az esték nem csak nekünk, hanem számára is igen megterhelőek voltak. Heidegger mindig alaposan felkészült, még hozzá írásban. Sosem éltem meg, hogy egy előadást fejből tartott volna, akár a mi kis zollikoni körünkben is. Pontosan felírta gondolatait, és az első órában a kézíráshoz fordult. Monoton, töredezett hangon olvasott, nehézkesen. Koncentrálni kellett, nehogy elszalasszunk valamit. Különösen azért, mert tudtuk: Heideggernél minden mondat, minden szó számít!” (CONDRAU, 1989, 40. o.) „A szemináriumok példátlan intenzitással zajlottak” (von HERMANN, 2004, 9. o.)

A szemináriumok tematikája elsősorban a *Lét és idő* fogalmának precíz értelmezéséből állt, a természettudományok kauzál-genetikus felfogásáról és az ontológiai differencia tisztázásából melyet összekötött Binswanger félreértésének alapos megtárgyalásával is. Heidegger Binswanger kritikáját a Binswangerről szóló fejezetben tekintettük át. Nem szabad azonban pusztán bevezetésnek tekinteni a *Lét és idő* egy-egy fejezetéhez; sokkal inkább gondolkodni tanított, olyan gondolkodási mód elsajátítására, amely segít megmutatni az ember-létet, mint *daseint*. (von HERMANN, 2004, 10. o. COHN, 2002, 15. o.) A módszertani kérdés a témák változatossága ellenére mindig középpontban állt. (Uo.) Rendkívül sok szemszögből és irányból közelítette meg az emberi életet örökké működtető erőket; megmutatta, hogy a filozófiának az élet minden dimenziójában van mondanivalója, amiért meg kell dolgozni fejből, testben, szívben. És a világban. Filozófiáját saját személyével tette hitelessé, érthetővé és felhasználhatóvá. Értekezésemben a releváns részeknél folyamatosan segítségül hívom majd a *Zollikoni szemináriumok* Heideggerét. Magyarul már megjelent Heidegger pszichoanalízis kritikája⁴¹, melyet ismertnek tekintek és jelen értekezésben nem térek ki rá.

2.5.2.2. Etiológia és patogenezis, a betegségek osztályozása

Bosznak nem volt célja a *daseinanalízis*ből iskolát létrehozni. Az 1940-es, 50-es évektől a *daseinanalízis*ben létezett, gondolkodott, alkotott, és elsősorban fenomenológiai kutatási módszernek, illetve szemléletmódnak tartotta. Szerinte a *daseinanalízis* sem nem filozófia, sem nem pszichoterápiás eljárás. Művei az orvosok és pszichoterapeuták emberekhez való hozzáállását segítette; azt a meghallani-tudást, és igénybe-venni-engedést, amely minden gyógyító kapcsolat alapköve. A heideggeri gondolkodást minden

⁴¹ HEIDEGGER, M. (1993): *Freudról és a pszichoterápiáról*, In.: Erős, F. Szummer, Cs.(szerk) *Filozófusok Freudról és a pszichoanalízisről*, ford.: Vajda Mihály, Cserépfalvi Kiadó, Budapest

tudomány alapjának képzelte. Condrau szerint Heideggernek és Bossnak csak egy célja volt: az orvosokat, munkatársakat saját meglátásaikban és gondolkodásukban elkísérni. (PAULAT, 2001, 45. o.)

Betegszemszemléletét fenomenológiai patológiának nevezte: „pusztán” a fenomén értelem- és jelentéstartalmát keresi az egészséges és beteg emberi egzisztencia megértésében. Nem keres a fenomének mögött tudattalan erőket, kauzálgenetikus összefüggéseket. Annak kérdése áll középpontban, hogy mely fenomének állnak a páciensnél előtérben, és melyek vannak korlátozódva. Ez összhangban van Heidegger betegséggelfogásával: „Az ember lényegében segítségre szoruló lény, mert mindig abban a veszélyben van, hogy elveszíti önmagát, nem készül el önmagával. Ez a veszély az ember szabadságával van összefüggésben. A betegnek-lenni-tudás összefügg saját lényének tökéletlenségével. Minden betegség (...) az életlehetőségek bekorlátozódása” (HEIDEGGER, 1987, XX) Boss szerint a betegségválasztás nem a világhoz viszonyulásunktól függ, hanem hogy bizonyos világhoz való kapcsolódási módjaink milyen módon vannak elnyomva. (CONDRAU, 1992, 54. o.) A beteg-lét különböző módjaiban az egészséges egzisztencia módok akadályozottak. A beteg abban korlátozott, hogy az élet által hozott szituációkra adekvátan és nyíltan reagáljon. A betegség fenoménjét önmagából kiindulóan kell megérteni, nem lehet leredukálni. Az egzisztenciálék beszűkülése a beteg-lét lehetséges módjait rajzolják ki. Boss külön hangsúlyozza: az embert, míg létezik, mindig lényegi lehetőségeiből kiindulva kell megérteni. Ami a beteg-létben akadályozott, az az önmagát beengedni tudás a saját lehetőségeibe.

Az etiológia az orvostudományban a betegség okainak tana, a patogenezis a betegségek keletkezés feltételeit írja le. Boss eltekintett attól, hogy a beteg-lét mögött specifikus okokat keressen; önmagában mint beteg-létet tekintette. Egy aktuális betegségnek mély gyökerei vannak a múltban, melyek Boss szerint motívumokként határozzák meg a jelen létmódjait. A motivációs összefüggések meghagyják az emberi fenomént a maga megjelenésében. Ezen az alapon hozta léte motivációs patológiáját, melyben a motívumokat nem a klasszikus pszichológiai értelemben érti, hanem fenomenológiailag. A múlt élményei, eseményei a jelenvalólét alapjait, az egzisztenciálékat a maguk elrejttségében szűkíthetik be: az aktuális betegség jelentés-összefüggéseit meghatározva. A múlt nem a szűkebb családi kapcsolatokra korlátozódik, mint Freudnál, hanem az ember egész történetiségére: „ez olyan háttér, melyhez az ember különböző motivációi különböző módon kapcsolódnak” (HELTING, 1999, 89. o.). Ha megértjük az ember eredetét, akkor válik láthatóvá a betegség eredete. Mivel a Dasein

egységes és feloszthatatlan szerkezetet képez, a beteg ember minden egzisztenciáléja, világhoz kapcsolódása sérült, még ha különböző mértékben is. (Uo.) Az ember önmagához, és az egzisztenciálékhoz való viszonya az élettörténeti fejlődésben látszik. Noha Boss hangsúlyozza, hogy a beteg-lét minden egzisztenciálét⁴² érint, mégis kiemel egy-egy domináns lét-alapot, amelye a Dasein nyitottsága nagy mértékben beszűkült, illetve akadályozott. Ez az alapgondolat képezi a patológia lényegét, mely a betegségfenomént sokoldalúan engedi láttatni.

A lelki beteg-lét Boss-féle klasszifikációja öt betegségcsoportot különített el: (WUCHERER-HULDENFELD, FOERSTER 2001, 75. o.) A daseinanalitikai patológia nem egy fogalomrendszer, mely egymástól jól elkülöníthető elemeket tartalmaz. Nehezen választhatók szét például a testi-lét, az idő, a tér és a hangulat zavarai. Továbbá, e fenomenológiai klasszifikáció nem ad a patogenezishez támpontot. A betegségcsoportok bemutatásánál csupán a legfontosabb jellemzőkre fókuszálunk.

- I. A testi-lét szemmel látható akadályozottsága
- II. A világban-benne-lét idő- és térbeliségének akadályozottsága
- III. A hangolt-lét zavarai
- IV. A dasein nyitott-létének és szabad-létének akadályozottsága
- V. A többi emberrel való együtt-lét különös akadályozottsága

Boss klasszifikációjából már így első pillantásra is látszik, hogy nem különít el pszichoszomatikus betegségcsoportot: a testi-lét zavarait tárgyalja, mely szorosan a világban-benne-létből értelmeződik. Az ember mindenkor „*leibt und lebt*”, azaz testileg létezik és él, egész testével és lelkével. (BOSS, 1978) Condrau továbbfejleszti a daseinanalitikai pszichoszomatikát, és mindvégig szem előtt tartja.

2.5.2.3. A testi- lét akadályozottsága

Boss elsőként tematizálta a testi-lét zavarait; meg akarta mutatni, hogyan lehet dasein-szerűen értelmezni, másképp, mint az orvostudomány. (HELTING, 1999, 91. o.) A karteziánus test-lélek dualizmus nem lehet a daseinanalitikai patológia alapja: a világban-benne-lét mutatja meg, mely dimenziókban nem engedi a Dasein igénybe venni magát. „Nem sérült szervek vannak, hanem sérült világhoz kapcsolódások és sérült emberi kapcsolatok” (Uo.). A testi-lét zavarai a világban-benne-lét zavara, így csak a teljes

⁴² Boss az egzisztenciálékat Heideggerre támaszkodva, vele összhangban érti. (PAULAT, 2001, 48. o.)

egzisztenciából érthető meg. A német nyelv különbséget tesz a *Körper* (test) és a *Leib* (test) szó között; a magyarban ezt csak további magyarázattal lehet érzékeltetni: a Leib a világban létező, saját létmódjai által határolt testet jelent, melyben benne vannak legsajátabb lehetőségei, múltja, jelene, jövője. A Leib mindig időiesült, teresedett, és történeti.

A pszichoszomatikus betegségeknél Boss hangsúlyozza, hogy a stressz sohasem olyasmi, ami tisztán a lélekből jön; a stresszes ember a világ és a többi ember által túlságosan igénybe vett. Az embernek szüksége van az igénybevételre a világ felől és a többi ember felől, szüksége van arra, hogy gondoskodjon, hogy gondban legyen. Nem a megterhelés betegíti meg a testet, hanem az jelenvalólét egyensúlyának felborulása, egzisztenciáléinak beszűkülése, a meg nem élt test, és a meg nem élt élet. Selye János stressz elmélete köthető a *daseinanalízis*hez: Selye felismerte, hogy a stressz szoros kapcsolatban áll az emberi kapcsolatokkal, a jóakarattal, a munkával, alkotással és tevékenységgel. (SELYE, 1976)

2.5.2.4. Az idő-és térbeliség akadályozottsága

Boss az organikus pszichózist, a szenilitást, a dementiát, agorafóbiát és klausztofóbiát hozza példának. A három idői dimenzió az idő-patológiákban nem tűnik el, de az a mód, ahogyan ezek feltárulását beteljesítik, az az elfedés, nem pedig a megnyitás. A halálhoz való előrefutás feltétele a nyitott, egészséges időhöz-való viszonyulás. Térben-és időben biztonságosan mozogni, otthon lenni, a tulajdonképpeni élet nagy lehetősége. E két egzisztenciálé szorosan összefügg: a problematikusá vált idő a jelenvalólét színtereit is problematikusá tesz. Gondoljunk csak az akárki-létére: lényege a sehova-sem tartozás, sehol-sem tartózkodás.

2.5.2.5. A hangolt-lét zavarai

A *dasein* mindig hangolt, és eredendően nyitott arra, hogy a hangoltságát a világ felé közvetítse, vele szervesen összekapcsolódják. E betegségcsoporthoz sorolja Boss a mániás depressziót, a szorongásos neurózist, az unalom- és értelmetlenségneurózist. (WUCHERER-HULDENFELD, FOERSTER, 2001, 75. o.) A hangulataitól szenvedő ember a világban-benne-lét problematikuságát megélve kiszolgáltatottá válik ugyanennek a világnak. A beteg ember a hangulatait nem érzi szabadnak; valami az időben, térben és

együttlétben fogva tartja, így beszűkül nyitottsága egy-két konkrét hangulatra. „Az ember lényegében egy hangulat által megnyitott szabadságtérben egzisztál.” (HELTING, 1999, 96. o.) Ez a tér például a melankóliában nem megragadható, saját módján nem tud válaszolni az adott élethelyzetekre. A kiszolgáltatottság, kiszámíthatatlanság, és tehetetlenség az, ami a hangolt lét zavaraiiban leginkább kellemetlenné válik. A már korábban tárgyalt alaphangoltságok közül a szorongás zavaraira később részletesebben visszatérünk.

2.5.2.6. A nyílt-lét és szabad-lét akadályozottsága

A beteg-lét eddig tárgyalt módozatai mind olyan egzisztenciamódok, melyekben az ember szabad nyitottsága különböző fokon sérült. Például a pszichotikusoknál és a kényszerneurotikusoknál. (WUCHERER-HULDENFELD, FOERSTER, 2001, 75. o.) Van egy betegség azonban, amelyben ez a nyitott-lét óriási mértékben zavart: a skizofrénia. A skizofrén beteg-lét a *dasein* gyökeréig hatol: nem tud kiállni az egzisztencia nyitottságába. „Képtelen arra, hogy az egzisztencia nyitottságából megmutatkozó adottságokat a maguk jelentőségéhez mérten be tudja engedni.” (HELTING, 1999, 97. o.) Így az útjába kerülő létezőnek nem tud teret adni, ezért adekvátan válaszolni sem rá. A válaszkészség eltűnésével a szabad önmaga lenni tudása is sérül.

2.5.2.7. Az együtt-lét akadályozottsága

Az együtt-lét a beteg-lét minden móduszában sérül. E betegségcsoportozhoz tartozik az aszociális viselkedés, és a kapcsolati zavarok. (WUCHERER-HULDENFELD, FOERSTER, 2001, 75. o.) Boss szerint a legnagyobb baj akkor van, ha az emberi kapcsolatok nem sikerülnek. A kapcsolati dimenzió épp ezért lesz különösen fontos a pszichoterápiás munkában, melyre később még visszatérünk.

2.5.3. Gion Condrau - neuróziatan

Mielőtt Condrau felfogásába belekezdnenék, nézzük meg, hogy a Boss-féle daseinanalízist hogyan tudta továbbfejleszteni; noha mindketten a heideggeri fundamentálonológiai és a fenomenológiai-hermeneutikai módszert használták, mégis jelentős különbségek vannak a patológiák felfogásában és a terápiás szemléletmódban. Condrau neuróziatanában megpróbálta továbbfejleszteni a daseinanalitikai betegségfelfogást. Bossal igen korán megismerkedett, egy katonai egységhez tartoztak a második világháborúban. (JENEWEIN, 2002, 104. o.) Mind Boss, mind Condrau számtalan publikációt hagyott hátra, elméleti-filozofikus és gyakorlati-terápiás témában. Láttuk, hogy Boss a daseinanalízist empirikus kutatási módszernek és szemléletmódnak tekintette, ez által az egész orvostudomány és pszichológia számára emberléptékű „talajt” szándékozott teremteni. Condrau ezt a széles perspektívájú, általános megalapozást tudatosan fókuszálta a daseinanalitikus pszichoterápiára, neuróziatanra és pszichoszomatikára. Számára a daseinanalízis a filozófiához és a pszichoterápiához tartozik. (JENEWEIN, 2002, 105. o.) Szerinte a daseinanalízist nem szabad kizárni a filozófia területéről; csak a filozófiai szemléletmód tudja az elrejtett és elfedett lényegét előhozni (fenomenológia), és ennek értelmét feltárni (hermeneutika). (Uo.) Elfogadta a heideggeri egzisztenciális módokat, és Bosshoz hasonlóan az egészséges egzisztencia-módokból indult ki. Az egyik legnagyobb különbség közöttük a pszichoanalízishez való viszonyukban van. Boss sokkal explicitebben határolódott el Freudtól, és az egész metapszichológiát spekulációnak, fölösleges absztrakciónak tartja. Condrau ettől óvatosabban, és produktívabban állt a pszichoanalízishez; az egyes fogalmakat, különösen az álomértelmezéssel kapcsolatban, sokkal differenciáltabban vizsgálta, mint Boss. (Uo.)

Condrau patológia felfogásában abban különbözik Bosstól, hogy nála nem egy specifikus egzisztenciális áll a középpontban, hanem több egzisztenciális is nagyobb hangsúlyt kap. A különböző betegségekben az összes, illetve a legtöbb egzisztenciális figyelembe veszi, és megvizsgálja, hogy az érintett egzisztencia módok ontikus megjelenése hogyan sérült. Ezen a ponton nézzük meg Condrau betegségfelfogásának, pszichopatológiájának, neuróziatanának konkrét filozófiai alapját. Condrau az ontológiai differenciában gondolkodik, amely alapján megkülönbözteti az ontikus transzcendenciát az

ontológiaiától, Heideggerrel egyetértésben. A beteg-lét az ontikus transzcendencia⁴³ jellegével bír; az ember, mint *dasein* szabadon rendelkezésre áll az önmagával, másokkal, és a világgal kapcsolatos viselkedési lehetőségeiben. Ez a szabad rendelkezésre állás a létezők szintjén történhet; a *dasein* maga elrejtettségében is maga dönt arról, hogy a nyílt-létet mely dimenziókban, mely egzisztenciálékat érintően szűkíti be. A betegségek és beszűkült egzisztenciálék tehát ontikus mivoltukban kerülnek be a pszichoterápiába; a gyógyítás mégis az ontológiai vonatkozásokig jut el, ha a terápia által rátalál a *dasein* saját, tulajdonképpen lenni-tudására. Ekkor a lét közelsége ad erőt a tulajdonképpen lenni-tudáshoz.

Condrau betegségkonceptiója a Bosséhoz hasonlóan a priváció fogalmára épül. (JENEWEIN, 2002, 106. o.) A betegség mint priváció, mint az egészség hiánya épp az egészségre utal. Az egészséges emberi egzisztencia struktúráját és működését kell ismerni ahhoz, hogy a beteg-lét lényegéről fogalmat tudjunk alkotni. Condrau szerint a beteg-lét analízise, a beteg emberek megfigyelése és kezelése értékes tanulságokkal szolgál az emberi egzisztencia létmódjairól, az egészségtől és betegségtől függetlenül. Bossal ellentétben, megtartja a neurózis, pszichózis, és pszichoszomatika fogalmát. Neurózistanában nem véletlenül esik nagyobb hangsúly az összes egzisztenciáléra: Boss klasszifikációjából hiányzik számára a következetes, mélyreható ismertetés. A *dasein*analitikai neurózistan alapja az egyes egzisztenciálék ontikus beteljesítésének mértéke, minősége. Condrau kutatásainak középpontjában a szorongás, bűn, és halandóság áll, melyre később bővebben visszatérünk. Az alábbi rövid összegzés Condrau neurózistanát mutatja be; a pszichózistanával és a *dasein*analitikai pszichoszomatikával e disszertáció keretei között nem foglalkozunk bővebben.

2.5.3.1. A depresszió által meghatározott világban-benne-lét

A pszichiátriai, pszichológiai betegségek kivétel nélkül vizsgálják a depressziót; valószínűleg a leggyakoribb problémája a mai embereknek. H. Tellenbach írta le azokat a depresszióformákat, amelyek szomatikus tünetek mögé rejtőznek; a depresszió keletkezésében elkülönített szomatogén és pszichogén faktorokat. Heideggerre támaszkodva fogalmazta meg, hogy a depresszió az egyéni élettörténet alapjának

⁴³ A transzcenciával kapcsolatosak voltak a Binwangert ért kritikák egy része is, aki azt nem a *dasein*on „belüli” történésnek értelmezte. Heidegger megkülönböztet ontológiai transzcendenciát és ontikusat. Előbbi a lét és a világ feltárultságának beteljesítése, a jelenvalólét, a gond, és lelkiismeret hívásának meghallása. Utóbbi, az ontikus transzcendencia az ember ontikusan megértő viselkedését jelenti egy létezőhöz.

kibontakozó instanciája, a Dasein belevetettségének ontikus derivátuma. (TELLENBACH, 1983, id. CONDRAU, 1992, 121.o.) A depresszivitás különböző formái mögött – szomorúság, melankólia, búskomorság - különböző egzisztenciaformák húzódnak. A búskomorsággal mélyebben Kierkegaard és Romano Guardini foglalkozott, később még visszatérünk erre a szorongással kapcsolatban. Heidegger hangsúlyozza, hogy az ember lényege egzisztenciájában rejlik; így lelki probléma esetén mindig sérülnek az egzisztenciálék. A daseinanalitikai depresszió felfogás magába foglalja a depresszió összes korábbi megközelítését, és saját szemszögéből értelmezi. (JENEWEIN, 2002, 107. o.) A depresszív világban-benne-létben a következő egzisztenciálék ontikus kimenetelét vizsgálja Condrau: nyitott-lét, hangolt-lét, tér-és időbeliség, együttlét, testi-lét, halandó-lét. A depressziós nyitottsága korlátozott, elzártság jellemzi: a világ, az emberek és önmaga nem hozzáférhető számára. Lehangolt, kedvetlen, megtört, belefáradt. A létezését szűknek, nehéznek és értelmetlennek érzi, és ugyanígy az időt is, amelyben él. A múlt megbánnivaló jelenné válva elveszíti örömteli jellegét, ugyanúgy a jelen is és a jövő is. Condrau rámutat, hogy a múlt, jelen és jövő nem egyenlő módon nyitott az egészségeseknél és a betegeknek. A jövő, mint reményteli idő elveszett, a jelen nem kitölthető, nem dinamikus, a végtelenségig tart minden. A depressziósnak nincs „ideje valamire”. (CONDRAU, 1992, 123. o.) Már Binswanger is utal a melankóliások idői aktusainak zavarára. (BINSWANGER, 1960, id: CONDRAU, 1992, 124. o.) „A depressziós állva marad az időben. A jelent semmitmondónak éli meg, és a jövő sem mint lehetőség-tér értelmeződik.” (HELTING, 1999, 99. o.) Ez utóbbi a halálhoz-való lét megélésének képtelenségéből következik, a jövő inkább félelemmel teli, mint lehetőséggel. A depressziós és melankolikus nem ismer olyat, hogy „lesz”. Sem az önbeteljesítést, sem a lehetőségek jövőbeni kibontakoztatását, így idő előtt rész-halált hal. Időtlen hangulatban él. Térbeliségét is ez az egy helyben maradás, mozdulatlanság jellemzi: marad a belakott, ismerős helyeknél, a megszokottnál, a múltnál, ahol „lakni” tud. Így alapvetően más náluk a tér struktúrája. Egészséges embernél a megszokott terek elhagyása, a térbeli változás kihívásként, örömként jelenik meg, a dasein nyitottságával válaszol rá. A melankóliás ellenben nem tudja önmagát egyik térből a másikba helyezni. A depresszióban anankasztikus momentum, hogy rendre van szüksége, a véletlen nem megengedett, és zavart a határok átjárása is, merev. Nem engedi be a változást az egzisztenciájába, mint ahogyan a kapcsolatait sem. Együttlétére a rendhez való viszonya alapján „korrektség” jellemző, mely történés, mélységek és magasságok nélküli. Távolságot tart, hideg, nincs együtt a másikkal egzisztenciális értelemben. Paradox módon, hiába tart távolságot, nem tud egyedül lenni, igényli a másik segítségét és gondoskodását.

Nem tud önmagáért élni. Ez nagy jelentőséget kap a terápiában is: „beugró”⁴⁴ gondoskodást igényel. Egyedüli célja a megszokott fenntartása, azonban épp ezért távol kerül önmagától: harc, szenvedély, és bármiféle megélés veszélyeztetné kiüresedett stabilitását. Testi-léte így élettelen, búskomor és merev. A halálhoz-való-létről érintőlegesen már szóltunk; az ember az idejét élve a végéhez valahogy viszonyul. Minden amit teszünk, a gondoskodás emberekről és dolgokról, a jelenvalólétünk végessége által meghatározott. Akár gondolunk rá, akár nem, a halálhoz mindenképpen viszonyulunk. A melankolikus nem ismeri a jövőt, nem ismeri a lenni-t. Nem tudja önmagát az időben kiteljesíteni, így részben már életében meghal. Épp ezen a ponton segíthet a terápia: a halálhoz-való-lét mint belső szükség, hosszas terápiás munkával újra megtöltheti a jelenvalólétet, értelmet adva neki.

2.5.3.2. A hisztéria által meghatározott világban-benne-lét

A hisztéria volt az első fogalom, amely az orvosi-pszichiátriai irodalomban feltűnt. Abban minden szerző egyetértett, hogy többjelentésű, homályos, és nehezen leírható emberi viselkedésről van szó. Története változatos, a fogalom komplex, és többszörös jelentésváltozáson ment keresztül. Mindez diagnosztikus bizonytalansággal társul. A hisztériást a köznyelv úgy tekinti, mint akit nem lehet komolyan venni; kiszámíthatatlan a viselkedése, az igényei, a hangulati labilitása, emberi kapcsolatai bizonytalanok. Az orvosi szóhasználatban a hisztériások problémapáciensek, két, egymásnak ellentmondó beállítódás alakult ki velük kapcsolatban: a hisztériás nem valódi beteg, hanem beképzeli, illetve a hisztéria olyan betegség, mint bármi más.

Freud a hisztériát mint a pszichoanalízis kiinduló pozícióját tekintette. Tapasztalatai szerint a hisztériás betegség szindróma eltűnik, ha sikerül a tudat által elnyomott tartalmakat és az ehhez kapcsolódó érzelmeket emlékezetbe idézni és újra megélni. A hisztériával kapcsolatban elsődleges betegségnyereségről beszél; a hisztériás betegségbe menekülése konfliktus szituációban neurózis kifejlődéséhez vezethet, mely az ént tehermentesíti. Az én felelősség háritásából következő megkönnyebbülés az elsődleges betegségnyereség, mely nem tart sokáig. Az én számára hamar kiderül, hogy „rossz üzletet” kötött, amikor beengedte a neurózist. E szituációból kiutat Freud szerint a

⁴⁴ A gondoskodás két formáját, a „beugró” és „előreugró” gondoskodást részletesen disszertációm terápiairól szóló részében tárgyalom. Itt röviden annyit, hogy a beugró gondoskodás átmenetileg leveszi a dasein válláról a terhet.

másodlagos, külső betegségnyereség jelenti: a környezet sajnálata, az orvos segítsége, figyelme. Freud kétségkívül világosan látta a hisztéria fenoménjét, azonban vannak kevésbé egyértelmű pontok a pszichoanalitikus modellben. Például, hogy az elfojtott tartalmak tudattalanba kerülése hogyan is megy végbe. Mindez a daseinanalitikai-fenomenológiai betegségfelfogás számára túlságosan leegyszerűsített, és távol áll a beteglét lényegének megértésétől. Kikerüli a szubjektivistikus felfogást, és a hisztériások viselkedést a világhoz való viszonyuk különleges módjaként értelmezi. (CONDRAU, 1992, 139. o.)

Condrau szerint az alábbi egzisztenciálék sérültek a hisztérikus világban-benne-létben: hangolt-lét, együttlét, testi-lét. A hisztériás érzékeny, könnyen sebezhető, kontrollálatlan, kiszámíthatatlan. A hisztériást elárasztják az érzései, melyeket nyíltta is tesz: érzés-exhibicionista. A hisztériás inadekvát hangoltsága mindent megbetegít. Félreértve érzi magát, ha neurotikus igényeit nem elégítik ki. Mindez akkor válik patológiássá, ha szenvedést okoz neki és a környezetének. Együttlétét az igénybe vétel jellemzi, igényli a gondoskodást, annak is beugró formáját, igényei közvetlen kielégülését várja. Mégis úgy érzi, nem szeretik, nem fogadják el. Kapcsolataiban óriási szükségletei vannak, mégis kisebbségi érzése van. A hisztériás testi-lét freudi jellemzését a daseinanalízis elkerüli. Freud konverziós hisztériának nevezi a lelki konfliktusok testi tünetté alakítását; a daseinanalízis inkább gesztusokról beszél, melyek az egzisztencia kifejezési módjai. A hisztériások daseinanalitikus terápiája megterheli a terapeutát. Sokkal nagyobb részvételt és távolságtartást követelnek, mint a kényszeres vagy szorongó betegek. A terápiában „beteresítik” magukat egy olyan kapcsolatba, ahol a cél nem az elhatárolódás, hanem a szabad együttlét. Hiszen a hisztériás karakternek a szabad nyitottság hangulata és a biztonsága nincs meg egy kapcsolatban.

2.5.3.3. A nárcisztikus világban-benne-lét

Freud 1914-ben jelentette meg Bevezetés a nárcizmusba című művét, mely nem csak a pszichoanalízis történetének egy részévé vált, hanem vita tárgyává is vált. Hartmann, Bálint, Fromm, Kernberg és Kohut sokféleleképp használták a nárcizmus fogalmát, és vitáztak rajta. Mégis egyöntetűen, és elsősorban az ént, a selbst-et helyezték középpontba, és ennek értelmezéseivel próbáltak a nárcizmus lényegéhez közelebb jutni. A selbst pszichoanalitikus és daseinanalitikai fogalma nagyban különbözik. (JENEWEIN, 2002, 110. o.) A daseinanalízis a neurotikus megbetegedéseket mint az emberi szabadság

beszűkülését értelmezi, melyben a szabadság-korlátozódás mértéke a döntő. Hicklin megkülönböztet egészséges és patológiás nárcizmust. Egészséges nárcizmus szükséges az ember önmagává válásához, fejlődéséhez, ahhoz, hogy önmagával elégedett emberré váljék, tudva saját korlátait és lehetőségeit. Ez a fajta nárcizmus megengedi a másik ember megélését, és a világ sokféleségének és gazdagságának beengedését. Patológiás nárcizmus esetén az ember valódi önmagává fejlődése nem történt meg. Hicklin ezzel a felfogásával hidat keresett a pszichoanalitikus self és a heideggeri self között. (HICKLIN, 1984) Hiszen a pszichoanalízis is rámutat, hogy a nárcizmus a nem egészséges self fejlődés következménye, mégis van olyan időszak az ember életében, amikor a nárcizmus elengedhetetlen feltétele az énerő, énkép és a reális önbizalom kialakulásának⁴⁵.

„Szükséges a nárcizmus fenomenológiai tisztázása, hiszen világok választják el a fenomenológiai ontológiát a pszichoanalízistől.” (CONDRAU, 1992, 158. o.) Elsősorban az önmaga, a selbst, az ego problematikájáról van itt szó. A heideggeri önmagaság-fogalom mint halálhoz-való-lét, nyitottságában a legsajátabb lehetőségeit választhatja, mely a lét közelébe viszi. Az önmagává válás folyamatában az időbeliségnek döntő szerepe van, hiszen az elmúlással számolva a mindennapokban, a dolgok és létezők visszanyerik az őket megillető súlyukat. A lét, a halál és a szorongás közelében az önmagává váló ember mindig el fogja tudni dönteni, mi az ami számít, és mi az ami nem. Heidegger tehát egy nyitott, világban, időben, és a többi emberhez kötötten gyökerező önmagát képzel el. Ellenben Freuddal, aki egészen más önmaga-létről beszél. Az embert szubjektumként meghatározva a személyiség strukturális összetevői közti egyensúly adja önmagunkat, melyben a világ mint külső tárgy, mint objektum jelenik meg. Heidegger szerint az embert semmi sem érinti jobban, mint saját lényege: ebben van a nárcizmus fenomenológiai jelentésének lényege. Ebben az összefüggésben a legfontosabb annak nyomára rábukkanni, ami a beteg viselkedésében már nem a sajátja. Az ember-lét a léthez kapcsolódás és nyitottság által határozódik meg leginkább. Abban, hogy jelen tud lenni önmagában, a léthez és lényegéhez közel. Az akárki léte épp ezt a közelséget veszíti el, és legfőképpen önmagát a hétköznapi tevés-vevésben. Létfeljejtésben él. Heidegger szerint jobban kellene ügyelnünk saját létünkre.

A nárcisztikus viselkedést fenomenológiailag az elbizakodottság, a létezőbe hanyatlás, a létfeljejtés és a lényegre való vakság jellemzi. Elbizakodottság alatt azt érti Heidegger, hogy az emberek és dolgok számára csak a szükséglet-kielégítés tárgyai. A

⁴⁵ Lásd: tárgykapcsolat-elméletek, Mahler elmélete.

másikat nem egyediségében, saját létének lényegeként tekinti, hanem egy útjába kerülő dologként. A nárcisztikus világban-benne-létben az alábbi egzisztenciálék akadályozottak: tér- és időbeliség, együttlét, testi-lét, halandó-lét. A nárcisztikus hangoltság, bár nem lényegi meghatározója a betegségnek, igen jellemző: irigység és féltékenység uralja. Az irigység két ember kapcsolatára utal, míg a féltékenység három emberére: a konkurenciára, a rivalizálásra. Ez a nárcizmus különleges jelentésére mutat rá: nem a másik ember létét ismeri fel, hanem a látszatot. A féltékenységében önmagát félti, egy feltételezett és illuzórikus hiány-állapotot elképzelve, melyben ő maga kevesebbé válik a másik csodálata megszűnésével.

A nárcisztikus tökéletesség ideáljából fakad, hogy nem hagy nyitva határokat. A tér és idő az itt és mostra korlátozódik, de nem a jelen megélésének teljességében. A megélésnek nem ad teret a sietség, és a várni nem tudás. A jövőnélküliség tökéletességgel párosulva a halhatatlanság illúzióját kelti. Az örök fiatalság ideálja értelmében minden rosszul létnek, betegségnek azonnal meg kell gyógyulnia. Nyitottságát az aktuális, és megnövekedett egojára redukálja, így a kapcsolataiban nem jut tér a másoknak. Az együttlétben a másik egy használati tárgy, áru csupán, akit addig őriz csak, míg a saját céljait szolgálhatja, amíg létét megerősíti és hatalmat ad. Ebből kifolyólag az együttlét erősen zavart; nem engedi a másik létét önállóan, tulajdonképpen módon jelen lenni. Testi-létét a hipochondria és a pszichoszomatikus betegségek uralják.

A terápiában a nárcisztikusok is nehéz kliensnek számítanak. Számukra a szenvedés önmagában nem elég, hogy motiváltak legyenek a terápiára. Nem a tökéletlenségtől szenved leginkább, hanem akkor, ha kapcsolataiban ellenállást tapasztal. Betegsége mélyén a saját identitás keresése, a saját jelenvalólét értelmének keresése rejlik. A daseinanalitikus szakirodalomban kevés a nárcisztikus esetábrázolás.

2.5.3.4. Az anankasztikus világban-benne-lét

A kényszerneurózis tudományos felfogásában két nézet uralkodott: vagy primér gondolkodási zavarnak, vagy primér affektuszavarnak képzelték. A pszichoanalízis megválaszolta e kételyt: a gondolkodás és érzelem dinamikus összefüggését találta Freud. Szerinte a kényszerneurózis az anál-szadisztikus regresszió eredménye, melyben három elhárító mechanizmus működik: izoláció, meg nem törtétté tevés, és reaktív karakterképződés. A daseinanalízis nagyon korán és jelentősen kritizálta a freudi metapszichológiát. Boss is kikerülte a pszichoanalitikus értelmezést, és első

publikációjában, 1947-ben kiemelte, hogy a kényszerességnek kétségtelenül nincs felismerhető karaktere. Lényegében nem-valósnak-lenni akarás. Ananké, a kényszer, kikerülhetetlenség, sors és a szükségszerűség görög istennője jelképezi a kényszeres beteglétet a daseinanalízisben. Azonban magát az „anankasztikus” terminust Condrau von Gebstalttól vette át. (JENEWEIN, 2002, 108. o.) Benne elsősorban a nyitott-lét és a szabad-lét korlátozott. Boss a kényszerneurózist a nyitottság zavarainál tárgyalja. Kényszerpatológia esetén a szabad kapcsolat a világgal és az emberekkel korlátozott, hangoltságára az üresség és az unalom jellemző. Condrau szerint a kórkép alapja a szorongás. (CONDRAU, 1992, 193. o.) A szabad-lét zavara azonban még mindig kevésbé súlyos, mint a skizofréknél. Condrau fontosnak tartja a kényszeres betegek bűnhöz való viszonyának tárgyalását. Bűntől való szorongásról (*Schuldangst*) beszél; a bűn egzisztenciális fenomén, és éppúgy az emberhez tartozik, mint a szorongás. A kényszeresek, mivel fantáziájukban élnek, duplán is bűnösök maradnak: morális és egzisztenciális értelemben is. (JENEWEIN, 2002, 108. o.)

A daseinanalitikai szakirodalom esettanulmányainak tapasztalata rámutat arra a paradoxonra, amely különösen nehézé teszi a kényszeres világban-benne-lét gyógyítását: a belevetett jelenvalólét nem tud felelősséget vállalni, épp belevetettsége kapcsán; mégis meg kell ezt tennie. (JAENICKE, 2002, 28.o.) A kényszeres szindrómák rejtett értelme, hogy a páciens a szorongást fogadja el, és vállaljon felelősséget a kényszerítő, kellemetlen érzése miatt.

2.5.4. Hermeneutikus patológia – Holzhey-Kunz

Alice Holzhey-Kunz a *daseinanalízis* legújabb, Zürichi Iskolájához tartozik, a mai napig aktív kutató és terapeuta; mind Bosstól, mind Condrautól kritikailag elhatárolódva, megalkotta a hermeneutikus patológiát a *daseinanalízis*en belül. A Lét és időt alapul véve, nagy hangsúlyt fektet a különböző fenomének értelmezésének, mélyebb hermeneutikájának feltárására. Őt magát is sok kritika érte; tanulságos röviden végignéznünk gondolkodásának két lényeges pontját: a klasszikus *daseinanalitikai* patológia bírálatát, és a hermeneutikus patológia alapgondolatait.

2.5.4.1. A klasszikus *daseinanalitikai* betegségfogalom bírálata

Boss betegségfogalmának lényege az ember nyitott egzisztenciamódjainak beszűkülése, akadályozottsága, több-kevesebb mértékben. Ez utóbbi problematikus Holzhey-Kunz számára, aki szerint a nyitottság mértéke Bossnál pusztán kvantitatív, nem kvalitatív mértékben értelmeződik. (HELTING, 1999, 105. o.) A *dasein* nyitottságát ilyen szempontból normának kellene értelmezni, mely kijelöli a betegség határait; minél inkább akadályozott a *dasein* – összes egzisztenciálét érintő – nyitottsága, annál inkább beszélhetünk beteg-létről. A beteg-lét mértékét tehát a nyitottság mértéke szabja meg; Holzhey-Kunz szerint ezen a normatív alapon a betegség csak negatív történés lehet. A hermeneutikus fenomenológia a betegség értelmét próbálja megérteni, „míg Bossnál pusztán deskriptív fenomenológiát találunk”. (HELTING, 1999, 106. o.) Boss tipikusan passzívnak fogta fel az emberi lényet. Ezen a ponton némileg találkozik Holzhey-Kunz és Condrau bírálata; a Boss-féle klasszifikáció és betegségfelfogás nem visz közelebb a betegség valódi lényegéhez. Condrau úgy próbálta ezt kiküszöbölni, hogy a betegségsoportokat nem az egyes egzisztenciálék akadályozottsága alapján különítette el, hanem a főbb kórképek fenoménjeit írta le az összes érintett egzisztenciálé értelmezésével. Holzhey-Kunz még egy lépéssel tovább ment, amikor a hermeneutikára kiemelt hangsúlyt fektetve értelmezte a beteg-létet. Így egy egészen más jellegű patológiát írt le, melyet a következő fejezetben tárgyalunk.

Maradva Boss bírálatánál, a betegség mint priváció elképzelés ekvivalens a betegség mint beszűkült nyílt lét elképzeléssel. Ez a gondolat nem kizárólag Bosstól származik: Heidegger a *Zollikoni szemináriumok*ban maga világítja meg a betegség mint

priváció elképzelését. „A priváció hozzákapcsolódik ahhoz, ami hiányzik, ami elmúlt. Az orvosnak, aki ezeken a területeken mozog, (...) valójában az egészséggel van dolga, a hiányzó és újra visszanyerendő egészség értelmében.” (HEIDEGGER, 1987, 58. o.) Heidegger a privációt ontológiai fenoménnek tartja, melyben benne van a lét lehetősége. Holzhey-Kunz szerint Heidegger itt átvette azt a kérdéstelen, gondolattalan orvosi perspektívát, mely az egészség/betegség, zavartalan/zavart, nyitott/zárt fogalom párokban gondolkodik. Holzhey-Kunz szerint ennek súlyos következményei vannak a daseinanalízisre nézve, melyet írásaiban részletesen kifejtett⁴⁶. Holzhey-Kunz számára Heidegger utalása, hogy az emberi létezés alapvetően a tulajdonképpeniség és nem tulajdonképpeniség között mozog, egyenértékű azzal, hogy az ember vagy normál módon egzisztál, vagy deficites módon. A tulajdonképpeni/nem tulajdonképpeni fogalom pár mintha filozófiai bázisa lenne a zavartalan/zavart, szabad/nem szabad, érett/éretlen dichotómiáknak. Ilyen értelemben a nem tulajdonképpeni létmód mint betegség értelmeződik. (HELTING, 1999, 106. o.) Tegyük egy rövid kitérőt ezen a ponton a kritikák természetét illetően. Holzhey-Kunz kritikája világos, logikus, mégsem foglalja magában a valóság összes mozzanatát. Kérdés, hogy valóban létezik-e objektív kritika, vagy szükségszerűen a valóság tényei egy bizonyos kritikai szemszögből látszódnak? Heidegger sem a *Lét és időben*, sem a *Zollikoni szemináriumokban* nem utalt arra, hogy a tulajdonképpeni létmódokat az egészségességgel asszociálná. Sőt, hangsúlyozza, hogy a nem tulajdonképpeni, hanyatlás létmódjai nem deficites létmódok, hanem teljes értékűek, a maguk beszűkült nyílt létükben. Éppen a hanyatlás létmódjainak megélése szükséges ahhoz, hogy a dasein kitüntetett alaphangoltságai, mint a szorongás és az unalom, feltáruljanak. Az egész-lét megtapasztalása az alaphangoltságokon keresztül nem tudja nélkülözni a nem tulajdonképpeni létmódokat. A nem tulajdonképpeniség tehát tulajdonképpeni módon tartozik az emberhez. Erre próbál rávilágítani Holzhey-Kunz, azonban ez már benne foglaltatik a Heideggeri fundamentálonológiaiában.

Tovább haladva Holzhey-Kunz kritikai vonalán, azokat a megállapításait emelem ki, amelyek a daseinanalitikai betegségfelfogás lényegéhez, és lényegi nehézségeihez tartoznak. A hanyatlás a dasein ontológiai létmódja; a hanyatlás-tendencia a daseint egész életén át kíséri, és sohasem lehet minden jegyét legyőzni. A hanyatlással együtt kell élni, erre utal a szorongás állandó jelenléte is. Hiszen a hanyatlás mindig jelzés, hívás arra, hogy a jelenvaló lét döntsön önmagáról a hétköznapiakban, és váljon azzá, amelyet

⁴⁶ Holzhey-Kunz, A. (2001) *Leiden am Dasein*, (2002) *Der Subjekt in der Kur*.

legsajátábbnak tud vallani. Hozhey-Kunz az egészséges létezést egyenesen a nem tulajdonképpeni létmódokban látja, sőt, épp a betegséget kapcsolja a tulajdonképpeniséghez. Szerinte a beteg-létben kifejlődött az a meghallani,- és meglátni – tudás, mely közel visz a semmihez, a végességhez, az elmúláshoz. Itt utal arra, hogy a semmi, a végesség és a szorongás a tulajdonképpeni létet alapozzák meg. Holzhey-Kunz további érvei, hogy az egészséges életben nem gondolunk létünk otthontalan értelmetlenségére. Akkor tudunk egészségesen élni, ha nem gondolunk rá. Ennek alapján az egészség kétarcú: egyrészt jelenti, hogy a hétköznapiakban károk, sérelmek nélkül élni, másrészt hiányt is jelent, önmegtévesztést. Szerinte tehát az egészséges létmódoknak is megvan a maga deficitje, hiszen azt a tévhitet kelti, hogy nincs semmi, szorongás és elmúlás. (HELTING, 1999, 107. o.) Véleményünk szerint ez nem ilyen kizárólagos állásfoglalás kérdése; a szorongás állandó jelenléte nem engedi az önmegtévesztésnek Holzhey-Kunz szerint felvázolt fokát, hiszen a *dasein* eredendően nyitott világban-benne-létként azt folyamatosan érzi.

Holzhey-Kunz megértő pszichopatológiája Boss leíró fenomenológiájával szemben megpróbálja a hermeneutikus hozzáférési móddal a beteg-lét értelmét pozitívan meghatározni. A beteg-lét nála azt jelenti: ébernek lenni arra, ami az egészséges ember előtt elzárult, az emberi lét semmisségére. A beteg nincs többé otthon a világban, ezért tapasztalja meg az ontológiai otthontalanságot, amiben mindannyian tartózkodunk, de amitől el szeretnénk fordulni. (Uo., 109. o.) Holzhey-Kunzot annyiban egészítjük ki itt, hogy az otthontalanság idegensége koránt sincs jelen minden betegségben, sokkal inkább a kitüntetett alaphangoltságok feltárulásában, amely független a betegség/egészség meghatározásoktól.

2.5.4.2. A hermeneutikus patológia kritikai szemszögből

Helting szerint igaza van Holzhey-Kunz-nak abban, hogy vannak a hanyatlásnak olyan módjai, melyek egészségesnek nevezhetők, és vannak a nem tulajdonképpeniségnek is egészséges módjai. (HELTING, 1999, 110. o.) Ebben az értelemben a tulajdonképpeni/nem tulajdonképpeni megkülönböztetést érdemes differenciálni, és a hanyatlást mélyebben megvizsgálni. A tulajdonképpeniségben épp attól tulajdonképpeni az ember, hogy felismeri önmaga rejtett lehetőségeit. Felismeri, honnan hová tart, saját létmódjainak határait, erős és gyenge pontjait. Így a tulajdonképpeni létben benne van a lét megtartó ereje: megtartja a *dasein*-t múltjában, jelenében, jövőjében, halálhoz-való-létében,

és lehetőségei kibontakoztatásában. Ebben az értelemben igenis harmonizál az egészségesség fogalmával. Van egy olyan belső magja a tulajdonképpeni világban-benne-létnek, ami már önmagára talált: ez megmutatkozik az egyedüllét pillanataiban, az egymással létben, és a világ dolgaihoz való viszonyában. „A tulajdonképpeni létezésben tapasztalható pillanat megnyitja a daseinnak a nem-hanyatló dolgoknál létet. Beengedi magát a mindenkori szituációba, de nem veszíti el magát benne, hanem tartja magát.” (HELTING, 1999, 111. o.) Az a tény, hogy a tulajdonképpeni dasein nem veszíti el magát az akárkiben, nem oldódik fel a kéznéllevők egymással létében és a gondoskodásban, azt is jelenti: tud a hétköznapokban lenni, tud a hanyatló dolgoknál lenni, mert tud bánni önmagával és a világgal. Holzhey-Kunz feltevése, hogy a semmi otthontalanságát a betegléttel kapcsolja össze, nem tartható, ha arra gondolunk, hogy a szorongás alapfenoménje a jelenvalólét ontológiai lényegét fedi fel. Az ontológiai lényeg az élet értelmének valódi megtapasztalását nyújthatja. Kérdéses, hogy a szorongás mélyén minden létező meg tudja-e hallani saját élete értelmét? Valóban olyan mélyre visz-e a szorongás, ahol el lehet jutni a lét gyökeréig? Itt, a lét közelében mindig pozitív kimenetelű lehetőségeket él-e meg az ember? Hív-e a megsemmisülésbe a lét, mint ahogyan a freudi ismétlés – és halálösztön problematika tételezi? Ezekre a kérdésekre a szorongás fejezetben visszatérünk.

Összefoglalva, Holzhey-Kunz rámutat arra, hogy az egészséges létmódok is vezethetnek nem tulajdonképpeni létmódokhoz; érdemes a tulajdonképpeniség és betegség fogalmát differenciáltabban kezelni. Helting hívja fel a figyelmet, hogy Holzhey-Kunz átsiklik az otthontalanság mélyén rejlő pozitív, gyógyító értelmén. (HELTING, 1999, 112. o.) Holzhey-Kunz daseinanalitikai patológiát érintő kritikái alapján nem lehet letagadni, hogy a Boss-féle patológia a nyitottság normatív módján alapszik. Ennek problematikája megmutatja az egzisztenciális létmódok ábrázolásának problematikáját is. Hiszen ha átgondoljuk Condrau neurózistanát, aki Bossnál sokkal több egzisztenciálét tartott érintettnek az egyes kórképekben, azt találjuk, hogy ontológiai szemszögből nagyon nehezen lehetséges az egyes betegségcsoportok egymástól való elkülönítése.

Holzhey-Kunz hermeneutikus megközelítése könnyebben megfogható, ha a terápiás konzekvenciákat vesszük szemügyre. Szerinte a terápiában döntő felébredtetni a páciens lényegi nyitottságának egyedi hozzáférését. E nyitottság teszi lehetővé a tiszta hermeneutikát; azt, hogy a betegség elfedett értelmét, a betegségben elfedett egzisztenciálékat, és a jelenvalólét lenni-tudását maga a páciens érezze meg. Az értelem megtalálásában a terapeuta csak kísérhet, az előreugró gondoskodás értelmében. A szabaddá váló értelem mindig hermeneutikus körön keresztül tárul fel. Az emberi

létezésnek megadatott értelem nincs közvetlenül kéznél, azt felszínre kell hozni a hermeneutikus folyamattal. Hangsúlyozandó, hogy a hermeneutika nem választható szét a fenomenológiától, minden értelmezési folyamatban kölcsönösen áthatják egymást.

Helting megállapítja, hogy Holzhey-Kunz Heidegger-interpretációjában rossz irányba ment, így alapgondolatait a daseinanalízis elutasítja. Ami nem jelenti azt, hogy minden részlet és gondolat hamis nála. (HELTING, 1999, 113. o.) Bár ő is félreértette az otthontalanság, semmisség, és szorongás kapcsán Heideggert, gazdag példáját mutatja a daseinanalízis belső dinamikájának. Az általa felvetett kérések egy részére a mai napig új és új válaszokat lehet keresni.

2.6. A daseinanalitikai pszichoterápia

Láttuk, hogy elméleti vonalon a daseinanalízis több ponton is konfrontálódik⁴⁷ a pszichoanalízissel, azonban paradox módon épp bizonyos technikai elemek kötik össze őket. (BLANKENBURG 1977, 954. o.) A Freud és tanítványai által kifejlesztett „ülést” (setting) megtartották. A Daseinanalízis mai gyakorlata nagyban támaszkodik a pszichoanalitikus gyakorlatra, hiszen Boss Freud hatása alatt áll kiképző analízise során, és a legfontosabb tapasztalatait átvezette saját irányzatába. Abban a helyiségben, ahol az analízis folyik, van egy pamlag, melyen fekvé helyezkedik el a páciens. Boss ennek előnyét abban látta, hogy a fekvő testhelyzetben a jelenvaló lét teljes nyitottsága feltárulhat, hiszen a terapeuta mögött ül, nincs közöttük szemkontaktus. Elsősorban egyéni terápiaformákban használják⁴⁸, a kezelési idő hosszú, három-tíz év között mozog. Az analizált feltétel nélküli őszintesége a terapeutával szemben párhuzamba állítható a pszichoanalízissel, ez utóbbiban azonban a tudattalan felfedezésére szolgál, míg a daseinanalízisben a teljes valóságot és figyelmességet jelenti. Az álmoknak is kiemelt szerepük van a mindkét terápiaformában, a daseinanalízisben azonban elsősorban az álomvilág megértése a cél, melyben láthatóvá válnak a korlátozott egzisztencialehetőségek. (CONDRAU, 1989, 90. o.) Gyakorlatában fenomenológiai: mindenfajta beállítódás felfüggesztésével, nyitottan áll a lényeg, az emberi létezés láthatóvá tétele elé. Ez azt jelenti, hogy a terapeuta kész feladni elméleti elképzeléseit és modelljeit, magyarázó sémáit. A daseinanalízisben az aktuális, megbetegítő szituáció jövőhöz kapcsolódása lényegesen nagyobb hangsúlyt kap, mint a múlt feltárása. A gyakorlatban egyéni terápia, de adott esetben csoportos formában is működhet. Minimum heti két alkalommal működik, szigorú idői rendszerességgel és helyhez kötöttséggel.

⁴⁷ A pszichoanalízis és daseinanalízis további összevetéséről bővebben lásd: CONDRAU, G. (1992) *Sigmund Freud und Martin Heidegger Daseinsanalytische Neurosenlehre und Psychotherapie* Universitätsverlag Verlag Hans Huber

⁴⁸ Az egyéni terápiaforma mellett kialakulóban van a csoportterápia is. A daseinanalitikusan orientált csoportpszichoterápia a cseh daseinanalitikusok nevéhez kapcsolódik: Oldrich Calek és Jiri Ruziczka mutatott rá arra, hogy Boss ezt a terápiaformát inkább az egyéni terápia kiegészítésének szánta., hasonlóan Binswangerhez. Ragaszkodva ahhoz, hogy a gyógyítás leghatékonyabban a páros szituációban működik; mintha a Lét és időnek nem lenne jelentősége a csoportterápia számára. A cseh szerzők felhívták a figyelmet arra, hogy az együttlét tulajdonképpenisége, valóságosága éppúgy lehet gyógyító csoportban is. Lásd bővebben: CALEK, RUZICKA 1995, 220-224. o. A csoport a daseinanalízisben egy eredendő fenomén, hatékonysága nem az egyes egyének akaratától függ. Ilyen értelemben a dasein mint létmegértő együttlét értelmeződik, melyben a kölcsönös nyitottság, a közös világban-benne-lét megalapozza a közös megértést. (CALEK, 2002, 67-70. o.)

A terápia feladata, hogy feltárja az ember-lét fenoménjének jelentéstartalmát és értelmét, ami a hétköznapiakban elfedett. A *daseinsanalízis* a lelki konfliktusokat, zavarokat, sorsfordulókat mint a világhoz kapcsolódás különleges módjait értelmezi. „A cél azt feltárni, hogy a páciens világhoz kapcsolódása milyen módon, milyen erővel, és milyen motívum alapján sérült.” (WUCHERER-HULDENFELD, FOERSTER 2001, 35. o.) A világ irántunk mindig nyílt, és tőlünk függ, hogy milyen válaszokat adunk rá. Patológiák esetében beszűkítjük a nyílt létet, illetve nem úgy válaszolunk, a fenoménekre, ahogyan tudnánk. A terápia gyakorlati célja az, hogy ezt a „beszűkült, lehetőségeit tekintve lecsökkent” emberi *daseint* újra nyitott-létté és szabadon-létté tegye.

Boss kerülte, és kritizálta a terápiában feltett *Miért?* kérdést, kerülve az ok-okozati összefüggések előtérbe kerülését. (HOLZHEY-KUNZ, 1992, 157. o.) A *daseinanalitikai* pszichoterápia elsődlegesen a kapcsolat művészete. „A terapeuta a kapcsolatot nem csak a szakmájának tekinti, hanem a saját lét-lehetőségei egyik kifejezőjeként.” (FAZEKAS, PLASS 2004, 46. o.) Művészet egy speciális terápiás kapcsolatot létrehozni, felépíteni és működni engedni. Heidegger szerint csak akkor tudunk kapcsolatokat építeni, teremteni, ha képesek vagyunk bennük jelen-lenni-tudni, bennük „lakni”. Csak az együttlétnek ebben az értelmében működhet a pszichoterápia. (FAZEKAS 2004, 115. o.)

A terapeuta olyan emberekkel találkozik, akiknek a nyelve, nyitottsága, „hallása”, válaszkészsége korlátozott. A nyelven át mutatkozik meg a betegség, de a gyógyulás is. A terapeuta egyik legnehezebb feladata a páciens „lenni hagyni”; nem útmutatóként, hanem úton-követőként jelen lenni mellette. Ez a folyamat legkönnyebben az együttlétben és a gondon, gondoskodáson keresztül érthető meg. A pszichoterápiás gyakorlatban a gondoskodás pozitív módjai vannak jelen. A beugró gondoskodás „beugrik”, és átmenetileg átveszi a gondot a páciensről, az ő érdekében. Támogató, megkönnyebbítő és tehermentesítő. Krízishelyzetben gyors segítségként működhet a terápiában, azonban huzamosabban nem. Az előreugró gondoskodásban a terapeuta abban segít, hogy a gondot a páciens elbírja; visszahelyezi, visszaadja neki a saját gondját egy terápiás kapcsolat védett keretei között. Figyelemmel, tartózkodással, ügyes kérdésekkel. „Mindez lehetőséget ad arra, hogy megnyissa a párbeszédet egymás között, a páciens motivációit átláthatóvá tegye, és az öngyógyulást aktiválja”. (WUCHERER-HULDENFELD, FOERSTER 2001, 84. o.) Reck kiemeli a terápiás folyamatban a *kíséret (Begleitung)* jelentőségét. (RECK, 1992, 263. o.) Kísérni azt jelenti: vele menni, vele gondolkodni, vele játszani. Nem periférikus mellette-létet jelent, hanem együtt cselekvést, együtt történést.

A terápiás folyamatban nagy szerepet kap a motivációs összefüggések állandó átláthatóvá-engedése. Nem intellektuális elemzéssel történik, hanem egy leheletfinom hermeneutikus folyamattal.

2.6.1. Hatékony gyógyító faktorok

Condrau, abból kiindulón, hogy a beteg világhoz kapcsolódása milyen módon, milyen erővel, és milyen motívum alapján sérült, három gyógyító faktort különített el.

Erős, teherbíró terápiás **kapcsolat**. A kapcsolatnak minden pszichoterápiában központi jelentősége van, hiszen a terápia valós és reális kapcsolat két ember között. Condrau élesen elhatárolta magát az áttétel fogalmától, valamint Binswanger és Boss e fogalmat illető kritikájától. A terapeutának nem csak visszatükröző funkciója van, hanem egy valódi, tulajdonképpen együttlétet képvisel, amelyben hagyja a másikat megjelenni, és lenni. Ez a „lenni-hagyni” az előreugró gondoskodás formájában nyilvánul meg; visszaadja a betegnek a gondját, hogy ő maga találja meg a gonddal teli létéhez vezető utat. A daseinanalitikai terápia kapcsolati dimenziójának megértéséhez tisztán kell látni, hogy mást jelent kapcsolatok fenomenológiai-hermeneutikai felfogása, és mást a pszichológiai-pszichoterápiás megértése. (STROBL, 2004, 157. o.) Az együttlét módusza olyan, egzisztenciális teret hoz létre a terápiában, mely a tulajdonképpeniség nyitottságához, lehetőség-megtalálásához nélkülözhetetlen. Más terápiákban is, különösen a humanisztikus irányultságúakban, hasonló jelentést kapnak a kapcsolatok.

Az álomértelmezésen alapuló **jelentésmunka**. Az álom⁴⁹ értékes információt adhat az egzisztenciáról, a saját létlehetőségek nyitottságáról és elzártságáról. Megmutatja, mi érinti meg az álmodót, és hogyan viszonyul hozzá. E jelentésmunka lényegében fenomenológiai-hermeneutikai irányultságú, és nagyban különbözik a freudi és jungi szimbólumértelmezéstől. A daseinanalízis az álmokban is a beteg világhoz való viszonyát, egzisztenciáléinak beszűkülését vizsgálja, úgy, ahogy az az álomban megmutatkozik. Condrau megkülönbözteti az álmot önmagában, és az álmodó utólag hozzáfűzött asszociációit. Bossal ellentétben ezen az asszociációk terápiás felhasználását nagyon

⁴⁹ Az álomról bővebben olvasható magyarul: FOUCAULT, M. (2000) *Bevezetés Binswanger: Álom és egzisztencia című művéhez*. In: Nyelv a végtelenhez Tanulmányok, előadások, beszélgetések Latin Betűk Debrecen

Németül : BINSWANGER (1930) *Traum und Existenz* In: Neue Schweizer Rundschau XXIII. 1930. n. 9. szept. 637-685, n. 10. oct. 766-779.

fontosnak tartja. (JENEWEIN, 2002, 112. o.) A jelentésmunkát illetően Condrau megkülönbözteti az álom fenomenológiai értelmezését a terápiás jelentésmunkától, mely élettörténeti, vagy más, aktuális utalás-összefüggések mentén történik. Az ébrenlét és álom egzisztenciális lényege megegyezik, mint ahogyan az álom megmutathatja, hogy az ébrenlétben mely egzisztenciálék megélése akadályozott. Az álmodó az álomban ugyanazon a módon működik, viszonyul az útjába kerülővel szemben, mint ébrenlétben. (ENDTINGER-STÜCKMANN, 2005, 102. o.) Noha az ébrenlét és álom egzisztenciális lényege ugyanaz, mégis két különböző egzisztenciaformáról van szó: különböző nyitottság-területet fednek fel, különböző lehetőségek, és különböző korlátok mutatkoznak meg bennük. (JAENICKE, 1992, 189. o.) Egyszóval, különböző az éber és álmodó világban-benne-lét. Ezért olyan kitüntetett az álom a daseinanalízisben: megmutatja azt, ami az ébrenlétben elfedett; sokkal nagyobb szabadság-területet fedve fel. „Az álom mint álom az ébrenlétből kiindulóan érthető meg.” (HELTING, 2002, 99.o.) Boss és Heidegger mindketten lényeges különbséget láttak az álom és ébrenlét között; ez a különbség a világban-benne-lét történetiségében mutatkozik meg. (Uo.) A hangoltság az álomban megmutatja az álmodó világhoz kapcsolódásának módjait. A hangoltság pontosan azokat a hangulatokat, embereket, dolgokat és lét-viszonyokat engedi be, amely megfelel az álmodó mindig aktuális hangulatának.

Az **élettörténet** feltárása, mely a patogenezis élettörténeti tisztázásában különösen hatékony. Az élettörténeti feldolgozás alatt nem az etiológiai faktorok feltárása értendő, hanem annak megértése, ami „itt és most” történik. (JENEWEIN, 2000, 97. o.) A betegségstörténet mindenkor értelem - és jelentés-összefüggése megpróbálja a betegség lényegét és motívumait átláthatóvá tenni. A daseinanalízisben a történet nem múltat jelent, hanem eredetet. A terápiás helyzet itt és mostja nem vágja el a jelenvalólétet eredetétől és jövőjétől, hanem épp ellenkezőleg, megnyitja azokat. A dasein egyidejűleg van jelen mindhárom idői dimenzióban. Az élettörténet események és hatások összefüggése, melyek a múlton, jelenen, jövőn áthatnak, anélkül, hogy a múlt e három dimenzió közül nagyobb szerepet kapna. Az élettörténettel való szembenézés célja kibékülés a múlttal, a múlt bevonása, ami nélkül a jelenvalólét jelenre és jövőre irányuló nyitottsága nem élhető meg.

A daseinanalitikai terápia oldott, nyitott, higgadt, szabad atmoszférában zajlik, ami csak akkor lehetséges, ha a terapeuta maga elvégzett egy kiképző analízist, és ezzel hozzáférhetővé vált a szabadnak-lenni-tudása.

3. A szorongás a daseinanalízis és pszichoanalízis keresztmetszetében

Értekezésem eddigi tapasztalatai megmutatták a daseinanalízis emberképét, különböző irányzatainak betegségfelfogását, és terápiás alapjait. Az egész-létet, a jelenvalólét struktúrájának és az egzisztenciálék összességének értelmében, csak a kitüntetett alaphangoltságok tudják feltárni a maga teljességében. A dasein belevetettsége, akárkibe való hanyatlása, szétszóródása a világban szükségszerűen vezet az egzisztenciális értelemben vett „semmi” felé. Ebben a folyamatban éli meg a dasein a szorongást. A szorongás egyben kezdetet is jelent. Eljutottunk tehát addig a pontig, hogy látjuk: a szorongás alaphangoltság, melyben feltárulhat a jelenvalólét egésze, és legsajátabb lehetőségei.

Itt utalunk a pszichológiai - pszichiátriai szorongásfelfogásra, mely a mai napig egészen más értelmezési horizontot használ⁵⁰. Nem térünk ki a szorongás különböző pszichológiai megközelítéseinek tárgyalására; a cél a filozófiai-ontológiai alapú szorongás-értelmezés megismerése, valamint a pszichoanalízissel való összevetése. A legtöbb mai szorongásfelfogás vagy Freudra eredezteti ezt a jelenséget, vagy utal rá valamilyen formában. Példaképp egy-két meghatározás: „A szorongás három szinten létezik. Neuro-endokrin szinten, motoros-viszcerális szinten és a tudatosság élményszintjén. A személy kellemetlen, diszkomfort érzést él meg, amely két komponensből tevődik össze: 1. bizonyos fiziológiai szenzációknak a tudatosodása és 2. annak tudatosulása, (realizálása), hogy ideges, ingerlékeny az ember. A szorongás tendenciát jelent arra, hogy konfúzió, zavar jöjjön létre az észlelésben és a gondolkodásban.” (SZAKÁCS, 1997 , 177. o.) „A szorongás mint tünetcsoport számos, szorosan együtt járó testi-lelki tünet együttese, amely a legtöbb pszichés megbetegedésben szerepet játszik.” (TRINGER, 1996, 9. o.) A meghatározások nem érintik a létezés szintjét, és az ember önmagához fűződő viszonyát. Előtérben a fiziológiai érzések, testi kellemetlen érzések állnak. A daseinanalitikai szorongáskonceptió nem cáfolja ezeket a tényeket. A szorongás fent idézett három szintje közül a harmadik, a tudatosodás szintjén bővítheti az értelmezési horizontot. A szakirodalmak utalnak a szorongás adaptív funkciójára is, azonban csak - Freud hatására – vészjelzésként, minden veszélyes vagy új helyzetben. A diagnosztikai kritériumok is fiziológiai és érzés szinten maradnak. A diagnosztikai, pszichológiai módszerektől, irányzatoktól függően a szorongás fenoménje mást- és mást láttat magából. A gyógyítás és

⁵⁰ A szorongásfogalmának történeti változásáról lásd Boer, J. A., Sitsen, J. M. (1994) *Handbook of Depression and Anxiety* Marcel Dekker, Inc. New York, Basel, Hong Kong

terápia is azon tényezőkre, kritériumokra irányul, amelyekről ismeretekkel rendelkezik a szakember. Nem gyógyíthatja a létezés alapjait, ha nincs róla ismerete. Ezen a ponton ad lehetőséget a daseinanalízis más terápiás irányzatok számára abban, hogy ontológiai értelmezési horizontot nyújtva segítse a szorongó betegek életproblémáinak megértését, és terápiás kezelését.

A továbbiakban mélyebben megvizsgáljuk a szorongás fundamentálonológiai problematikáját, szorosan a pszichoanalitikus felfogással összefüggésben. Egyfajta fenomenológiai-hermeneutikus módon, feltárva a szorongás legfontosabb jellemzőit. Először a filozófiai - daseinanalitikai szorongás koncepciót elemzem, majd a freudi pszichoanalízis felfogását, melyen keresztül az alábbi téziseinket vizsgáljuk:

4. Az egzisztenciális elméleti vonalon szorongás komplex összefüggésrendszert alkot a bűn, a lelkiismeret és a halál fenoménjeivel, mely idői dimenzióban értelmezve rámutat a szorongás belső dinamikájára, működés módjára, arra, mely pontokon túl lehet azt patológiásnak értelmezni és gyógyítani.
5. A Freud által felvázolt szorongás koncepció az idői dimenzióban más, ellentétes irányú mozgásokat feltételez; szemben az ontológiai felfogással.

A következő két tézis szintén ebben a fejezetben nyer alátámasztást, igazolást azonban csak az empirikus kutatás adhat.

6. A szorongás, mint alaphangoltság különleges helyet foglal el az ember életében. Egzisztenciális szorongásként értelmezve kiegészítheti más tudományterületek - pszichoanalízis, pszichológia, orvostudomány – elképzeléseit
7. Az egzisztenciális szorongás, bűn, lelkiismeret és halál mély összefüggései minden patogén kórképben megtalálhatók. A szorongás az egyetlen, amely meg tudja nyitni az ember legsajátabb lehetőségeit, így mint gyógyító potenciál kihasználható a pszichoterápiás szituációban.

A továbbiakban az egzisztenciális szorongásról lesz szó, de mit is értünk pontosan e fogalom alatt? Mely tudományterületek diskurzusai számára értelmezhető? A filozófián kívül értelmeződnek-e körvonalai a pszichoanalízisben vagy az orvostudományban? A daseinanalízisben a szorongás annak lehetőségén alapul, hogy a dasein többé már nem tud „itt” lenni. Legmélyén a halált, mint végső, és legsajátabb lehetőséget találjuk. Így a szorongásban maga a létezés, az egzisztencia a tét. Az egzisztenciális szorongás problematikáját Kierkegaard alapozta meg azáltal, hogy az ember önmagával kapcsolatos kérdésselvetéséhez kapcsolta. Tillich, keresztény teológus az egzisztenciális szorongásokat

a nemléttel kötötte össze. Freudnál a szorongás a veszély jelzése, forrása és mintaképe a születés aktusa; az első szorongásos állapot ismétlésére való hajlandóság beoltódott az emberi szervezetbe. Hermann-nál és a budapesti iskola képviselőinél a szorongás szintén az elszakadás élményével áll kapcsolatban, (KENDE B. H, 1991) mely később, a létezés kritikus pillanataira adott válaszok során egzisztenciális szorongásként jelenhet meg. Minden olyan élményt tehát, mely létünk alapjait érinti, identitásunkat⁵¹ megkérdőjelezi, és meghatározhatatlan szorongásélménnyel jár, *egzisztenciális szorongásnak* nevezünk. Az egzisztenciális szorongásnak „dolga van” az ember önmagává válásával, és a halállal. Condrau még tovább megy: „Az egzisztenciális szorongás valójában halálszorongás” (CONDRAU, 1992, 198. o.). Hiszen a szorongás elemzésénél látni fogjuk, hogy a létezés szerves része a halál és a semmi. Az egzisztenciális szorongásban a *dasein* fél a létezéstől, és attól a lehetőségtől, hogy elveszíti azt. A haláltól való szorongásnak külön fejezetet szentelünk; ebben látjuk az egzisztenciális szorongás legmélyebb és legmeghatározóbb dimenzióját, amely megköveteli a szorongás időbeliségének értelmezését.

Disszertációm most következő részében tehát kibővítem a fundamentálonológiai és egzisztenciálanalitikai szorongás – koncepciót az egzisztenciális szorongás fogalmára. Az egzisztenciális szorongás így „kinyitja” a szorongás alaptapasztalatát, és **magában foglalja** a bűn, a lelkiismeret és a halál komplex összefüggésrendszerét. Dolgozatom célja, hogy az egzisztenciális szorongás e tágabb értelmezésben más terápiás irányzatok számára is hozzáférhetővé és használhatóvá váljék. A fejezet utolsó felében részletesen kitérek a halálhoz-való-lét problematikájára, mely, noha a szorongás komplex összefüggésrendszerének egyik aspektusaként értelmeződik, a jelenvalólét tulajdonképpenisége szempontjából a teljes idői dimenziót lefedi és képviseli.

3.1. Egzisztenciális szorongás a huszadik századi filozófiában és teológiában

Ebben a fejezetben elsősorban Kierkegaard, Tillich és Heidegger szorongás felfogását vizsgálom meg közelebbről. Noha Jaspers, Camus, Sartre szintén sok fontos támpontot adott a témához, a Daseinanalízis szempontjából mégis e két filozófus munkásságára fókuszálunk. Az egzisztenciális megközelítést a pszichológiában többek között Rollo May és I.D. Yalom képviseli. Olyan paradigmát nyújtanak, amely négy végső szorongásforrásra helyezi a hangsúlyt, ezek: a halál, a szabadság, az elszigeteltség és

⁵¹ Az identitást egyetlen értelemben használom; önazonosságként, amikor az énfunkciók összehangoltan, konfliktusmentesen működnek és az egyén képes a produktív, kiegyensúlyozott életvezetésre.

jelentésnélküliség. (YALOM, 2003) Mindezek kimondatlanul jelen vannak a mindennapokban, elhárítással telített formában. A meghatározhatatlan, mély szorongás eredetét Yalom a fenti négy dimenzióban tünteti fel.

3.1.1. Kierkegaard

Kierkegaard (1813-1855) tette az első kísérletet a szorongás fogalmának elméleti meghatározására. (v. BALTHASAR, id. CONDRAU, 1962, 39. o.) Kierkegaard életét a szorongás alapjaiban határozta meg, életműve, könyvei a mai napig izgalmas, érdekes, és komoly kérdéseket felvető alkotások. Sokféleképp lehet rá tekinteni: a szerelem és vágy nagy hatású apostolára, a hegeli rendszerfilozófia lerombolójára, az egzisztencializmus megalapozójára, mit regényíróra, mint teológusra⁵². (GULYÁS, 2000, 123. o.) Egy azonban tény: nagy hatással volt a modern pszichológiára és filozófiára. Kierkegaard a gondolkodás történetében abban is első volt, hogy ontológiai kiindulópontot választva felbontotta az „én”-t, (BÓKAY, 1992) és a konkrét létező belső összefüggései, különböző létmódjai iránt érdeklődött. Az ének szintézisreteremtő funkciót szánva olyan fogalmakat vont be az emberi létezés körébe, mint végtelenség - végesség, időbeliség - örökkévalóság, szabadság - szükségszerűség. A szorongás témájában három írását emelem ki: *A szorongás fogalma*, (Kierkegaard, 1993) *A Halálos betegség* (Kierkegaard, 1993) és a *Félelem és reszketés* (Kierkegaard, 1986) koncepcióját jelen dolgozat keretében nincs módomban bemutatni, csak néhány lényeges összefüggésre rávilágítani, amely a szorongás későbbi felfogásait megalapozták: a szorongás és az eredendő bűn, és a semmi kapcsolata, a szorongás és kétségbeesés, és a szorongás és az ember önmagával kapcsolatos választásai.

Kierkegaard a szorongást az eredendő bűn jelenléteként értelmezte, de nem kizárólag morális-etikai értelemben. A bűnösség azon előfeltételeire utal, amelyen az egyén élete nyugszik. (KIERKAGAARD, 1993a, 63. o.) A szorongást a szédüléshez

⁵² *Szerzői tevékenységeről* című írásában így vall önmagáról: „Nyüzsögtem az életben, rengeteg mindent kipróbáltam, mégpedig a legkülönfélébb dolgokat, sajnos tévutakra is keveredtem, ó jaj, még a romlás útjára is: majd huszonöt éves koromban, egy előttem is rejtélyesen kialakult rendkívüli lehetőség folytán (...) megértettem valamit; nevezetesen azt, hogy leghelyesebb, ha életemet vezekléssel töltöm: mindenesetre igazából nem életem, legfeljebb a szellem jegyében; nem voltam ember, még kevésbé gyermek és ifjú.” (KIERKEGAARD, 2000, 80. o.) Utóbbi sorok közelebb visznek a szorongás eredendő bűnnel, az önmagasság kérdésével, és a kétségbeeséssel való összekapcsolásához: miként tudtak ezek a fogalmak saját élettapasztalatából, saját sorsából megszületni. „Figyelemre méltó, hogy írásaiban sohasem említi édesanyját.” (WEIGERT, 1960, 521. o.) További irodalom Kierkegaard self elméletéhez: BURNHAM, D. (1985) Kierkegaard's Truth: The Disclosure of the Self. *Psychiatry and the Humanities*, Vol. 5. *Psychoanal Quarterly*, 54:316-320.

hasonlítja, mintha szakadék, vagy tatóngó mélység felett jelenne meg: a szabadság szédületének nevezi, „de a lehetőségek mélyén ott a végesség, melyben a szabadság összeomlik.” (Uo., 73.o.) Ehhez a mozzanathoz köti a bűnt: az összeomlásból felállva már bűnősként jelenik meg az ember. Ilyen értelemben Kierkegaard bevezeti az egzisztenciális bűnfelfogást, hiszen a létezés önmagában hordozza bűnösségét; azonban megmarad az etikai értelemben vett bűnfelfogásnál is. Odáig nem jut még el, hogy összekapcsolja a bűnös-létet a megvalósíthatatlan lehetőségekkel és a nem önmaga léttel, nála a szorongás még megelőzi a bűnt. A szorongás révén történik a minőségi ugrás az ártatlanságból a bűnbe. Azzal, hogy a végességet párhuzamba állítja a szorongással, lényeges lépést tesz: bekapcsolja az idői dimenziót a szorongás és az emberi egzisztencia értelmezésébe. „Ha egy múltbeli vétség miatt szorongok, akkor ez azért van, mert a hozzám való viszonyát még nem tettem múlt időbe (...). (KIERKEGAARD, 1993a, 108. o.) A szorongásnak a múlttal, jelennel és jövővel egyaránt kapcsolata van. A pillanattal pedig különösen. A pillanat Kierkegaard-i értelmezésébe nem megyünk bele, pusztán annyiban, hogy az időbeliség és örökkévalóság metszéspontjának tekinti. A jelen az örökkévalóság pillanata által válik kitüntetetté. Annyiban előrevetíti az ontológiai felfogást, hogy a pillanatot az élethez, és az ember önmagasásához kapcsolja, melyben az örökkévalóság idősíkjá a létezés egészét is lefedti. „Ha valakinek csak egyszer is megadatik, hogy akárcsak egyszer, de mégis ő vezesse a táncot a pillanat keringőjénél, akkor az az ember elmondhatja, hogy élt...” (Uo., 124. o.) Ennek a „pillanatnyi” életnek a tartalma azonban legalább annyira fájdalmas is lehet, mint amennyire felemelő. „A küzdelem szörnyűsége most egyetlen pillanatban összpontosult. – Isten megkísérté Ábrahámot.” - Írja Kierkegaard a *Félelem és reszketés*ben. (KIERKEGAARD, 1986, 29. o.) Ebben az írásában az Ábrahám-történet megértésének lehetőségéről és lehetetlenségéről ír. (BALASSA, 1993, 228. o.) Ennek a helyzetnek a szorongással telítettségét elemzi, mely az etikai és hitbeli megítélés ellentmondásából fakad.

Kierkegaard szorongásfelfogásának izgalmas kérdése a kétségbeesés, melyet halálos betegségnek nevez. (KIERKAGAARD, 1993b) „A kétségbeesés nem más, mint torz viszony abban a szintézis-viszonyban, amely önmagához viszonyul.” (Uo., 22. o.) A kétségbeesésben az Én nem találja a szintézist a végtelenség és végesség, a lehetőség és a szükségszerűség között. A kétségbeesés három szintjét különbözteti meg: az első a szellemnélküliség állapota, ebben az Én nem is reflektál saját helyzetére. Második, amikor az ember kétségbeesetten önmaga akar lenni, a harmadik, amikor kétségbeesetten nem akar önmaga lenni. A kétségbeesés így a létezés egészét érinti, és ennyiben egzisztenciális

természetű; a szorongáshoz azonban a bűn révén kapcsolódik. Az ember Isten előtt követ el bűnt, ha a szintézist nem teremti meg önmagában. Ez feltételezi az egzisztenciális bűnfelfogást is.

Stádiumelméletére külön nem térünk ki⁵³; a választás felelősségének hangsúlyozását tartjuk egyik legfontosabb pontjának. Az etikai stádium választásának lényege, hogy az ember egész személyiségevel, és egész meggyőződésével döntsön. Teremtse meg az önmagát választásának döntő pillanatát. Így ír erről: „...a választásnál nem annyira az a fontos, hogy a helyeset válasszuk ki, hanem az az energia, az a komolyság és pátosz, amellyel választunk. A személyiség éppen ezekben a dolgokban nyilvánítja ki a maga belső végtelenségét, így szilárdul meg.” (KIERKEGAARD, 1982, 201. o.)

A szorongás a bűnnel, a búskomorsággal és a kétségbeeséssel egybefonódik, melynek érdekes dinamikája van. Az ember belső magját Kierkegaard *selbst*-nek nevezi, ez szoros kapcsolatban van Istennel, a külvilággal és önmagával. A kétségbeesés és búskomorság a *selbst* betegsége, ami mindig szorongásélménnyel jár. Condrau kiemeli ennek kapcsán: „Szorongás ott keletkezik, ahol az embert gyötri önmaga, ahol szűk helyen van”. És „Ahol az ember önmagát nem valósítja meg, ott tartozik önmagának”. (CONDRAU, 1962, 48. o.) Ez utóbbi meghatározás adja az egzisztenciális bűnfelfogás lényegét, melyre később még visszatérünk. A szorongás tehát az önmagunkkal, a világgal és Istennel való kapcsolatunk problematikáját fedi, a teljes, egészleges (*ganzheitliche*) egzisztenciát. Elképzelése magába rejti az embert legalapvetőbben érintő kérdéseket, és a szorongás állandó jelenlétét. Utal a jótól való szorongásra, amelyre a terápiás részben még visszatérünk. Kierkegaard legfőképpen Jaspersre és Heideggerre hatott, így ír erről Vajda Mihály: „a heideggeri fundamentálonológia a Kierkegaard-al való viaskodás terméke” (VAJDA, 1993, 29. o.)

⁵³ Bővebben: *Vagy vagy* (KIERKEGAARD, 1994)

3.1.2. Paul Tillich – az egzisztenciális szorongás dimenziói

Ugyanezt a problematikát Paul Tillich⁵⁴ teológus és filozófus a lét speciális minőségeinek elemzésével közelítette meg, és hasonló eredményre jutott. A lét speciális minőségei a lét mindazon szférái, amelyeket a nemlét fenyeget, ez három irányból lehetséges: az ontikus, az erkölcsi és a szellemi önigenlést érheti támadás a nemlét által. (TILICH, 1999) Tillich innen vezeti le az egzisztenciális szorongás három dimenzióját. A nemlét fenyegetése attól függően, hogy az ember milyen mértékig képes azt befogadni, kétféle lehet, abszolút és viszonylagos.

A nemlét fenyegetésének az iránya	A fenyegetés relatív módja	A fenyegetés abszolút módja	A szorongás típusa
Az ontikus önigenlés felől	végzet	halál	A haláltól való szorongás
Az erkölcsi önigenlés felől	bűn	kárhozat	A büntől való szorongás
A szellemi önigenlés felől	üresség	értelmetlenség	Az értelmetlenség érzésétől való szorongás

(Paul TILICH, *Létbátorság*, Teológiai Irodalmi Egyesület, 1999)

A szorongás három típusa ennek alapján a haláltól, a büntől és az értelmetlenségtől való szorongás. E három dimenziót filozófiailag és pszichológiailag is lehet jellemezni; a haláltól való szorongáshoz Heidegger, a büntől való szorongáshoz Kierkegaard, az értelmetlenségtől való szorongáshoz Frankl gondolatai adhatnak értékes kiegészítést. Érdekes, hogy Yalom és Tillich más-más tudományterületről közelítve nagyon hasonló

⁵⁴ Paul Johannes Tillich (1886-1965) lengyel származású teológus és filozófus, a rendszeres teológia és a vallástudományok professzora. Tanított a berlini, marburgi, drezdai és frankfurti egyetemeken, utóbbi helyről 1933-ban politikai okok miatt eltávolítják. Ekkor Amerikába költözik és a Harvardon majd a chicagói egyetemen tevékenykedik. Magányos kutatószellem volt, nem teremtett iskolát. „Vallotta, hogy az ember ugyanúgy segítségért kiált, mint régen, csak nem a hallhatatlanságára kérdez rá, nem a pontosan megfogalmazott bűnvallásban szólítja meg istenét, hanem a belső szorongások közepette várja a gyógyítót.” (JOÓB Máté, Utószó, In.: Paul TILICH: *Létbátorság*, Teológiai Irodalmi Egyesület, 1999)

alapvető szorongás - dimenziókra jutott, elméleteik egymást kiegészítik. Feltételezhető, hogy mindegyik dimenziónak más-más a klinikai manifesztációja, pontosabban más-más elhárítás és tünet mögé rejtőznek. Mindezt összevetve a heideggeri felfogással, hasonló szorongás-értelmezéshez jutunk.

3.2. Heidegger szorongás –konceptiója

A heideggeri szorongás-konceptiót a *Lét és idő* fundamentálonológija alapján elemzem, amely tisztán megmutatja, hogy 1927-ben hogyan gondolkodott Heidegger a szorongásról. Nála a szorongás kitüntetett alaphangoltságként szerepel, melyet később a daseinanalízis többféleképpen értelmezett. Bossnál nem kitüntetett alaphangoltság, hanem a többi, létmeghatározó alappal egyenértékű. Condraunál azonban szintén kitüntetett szerepet kap, három másik fenoménnel szorosán összekapcsolva: a bűnnel, lelkiismerettel és a halállal. Ennyiben ő már túllépett a heideggeri koncepción, melyet a daseinanalízisről szóló szorongás-fejezetben mélyebben megvizsgálunk.

3.2.1. A szorongás mint a struktúraegész kézzelfoghatóvá tétele

„A szorongás megvilágítja az egységet és egészlegességet” (DÜE, 1986, 50. o.) A hangoltságban a jelenvalólét a maga belevettségében és a világra való ráutaltságában tárul fel. A hangoltság egzisztenciális létmód, melyben az akárki lehetősége adott; a jelenvalólét kiszolgáltatja magát a világnak, kitér önmaga elől, és az akárki áttetsző leplét ölti magára. A szorongás, mint alaphangoltság azért lehet „alap”, mert a világra való ráutaltsága mellett az ’önmagára utaltság’ is központi szerepet kap. A dasein egyes egyedül van benne a szorongásban, és annak legmélyebb pontján egyes egyedül kell megtalálnia legsajátabb önmagát. A jelenvalólét azonban menekül önmaga elől. A szorongás megfoghatatlanságában az a kettősség jelentkezik, hogy a világ, melyre rá volt utalva, már nem nyújtja az otthonosság menedékét, önmagát pedig elfeledte, így paradox módon teljességgel magára marad. Ebben a momentumban található meg a szorongás minden struktúrát átfogó, és a tulajdonképpeni választáshoz erőt adó jellegzetessége.

A dasein létlehetőségéről csak feltárultságában kaphat felvilágosítást. A feltárultság alapvető eleme a megértés, hisz a lehetőségeket csak értő füllel hallhatjuk meg igazán. A megértés és értő hallás kapcsolatáról a lelkiismeret tekintetében később még lesz szó. A szorongás a " jelenvalólét egyik kitüntetett feltárultsága" (HEIDEGGER, 1992, 40. o.), és

egyben kitüntetett lehetősége is. Némileg ellentmond egymásnak az, hogy a szorongás egy kellemetlen, megfoghatatlan érzés, a poklok pokla, s miképp lehet mégis kitüntetett feltárultság, kitüntetett lehetőség. Akképp, hogy a jelenvalólét struktúraegészének explicitté tételével a lehetőségek számát kettőre redukálja: vagy legsajátabb lenni tudását választja, vagy nem. Fontos, hogy a folytonos önmaga előli menekülésben mégiscsak lesz egy pont, amikor a legeredetibben találkozhat a maga legsajátabb lehetőségével: valódi önmagával.

Heidegger a struktúraegész egész - voltának megragadásához kiindulópontnak a hanyatlás analízisét választja. A hanyatlás két fő jellemzője, hogy a jelenvalólét feloldódik az akárki-ben valamint a gondoskodás tárgyává tett világban. Ez a feloldódás azt jelenti, derül ki a hanyatlás analíziséből már a szorongás vonatkozásában, hogy a jelenvalólét nem akar önmaga lenni. Sőt, menekül önmaga elől, elfordul önmagától, nem néz szembe önmagával. Ilyenformán elvezet a jelenvalólét tulajdonképpeniségétől. Mit is jelent ez? Az tulajdonképpeniséget a " mindenkori enyémvalóság" határozza meg, ez az a jelenvalólét, mely rákérdez legsajátabb lenni-tudására. A menekülés során, ami persze egyre közelebb visz a szorongás sűrűjébe, a jelenvalólét a kérdezni tudását veszíti el. Elfelejt, hogy nem csak egy választásra van lehetősége, hogy a választást meg is lehet ismételni. A jelenvalólétet belevettségében hidegen hagyja, hogy önmaga csapdájába zárta kulcsra az ajtót, és ki tudja, hogy a kulcsot mikor találja meg, hogy meg fogja - e találni.

3.2.2. Menekülés önmaga elől

Az önmaga elől menekülés azért szükségszerű, mert önmagát vállalni nehéz. Kötelezettségekkel jár, felelős érte, nyomja a dasein vállát ez a teher. Az előle menekülés éppen hátrafelé haladás: nem vállalni azt, ami az enyém, azt jelenti, hogy lemaradni arról, amire kibékíthetetlenül szükségünk van, de nem tudjuk megszerezni. A menekülés olyan elfordulás, melynek a mielőltje körvonalazhatatlan, nincs megragadva. Önmaga előli, de éppen a nem vállalt, nem tulajdonképpeni önmaga nem engedi tisztán láttatni a helyzetet. Minél inkább elfordul a jelenvalólét attól, ami elől menekül, annál inkább jelen van az a tőle való elfordultságában. Az elfordulásban rejlő eltávolodás magyarázza a menekülés furcsa függőségi helyzetét: a távolság csak valamihez mérten meghatározható, így amitől el akarunk távolodni, szükségképpen relációban áll velünk. Fogalmi szinten ez odafordulás, hisz a távolság csak szemtől - szembe mérhető le. Érdekes dinamika jelenik itt meg: a lerendezetlen, tisztázatlan külső és belső viszonyok csak mélyülnek az

elfordulással, és a szorongás megjelenésének valószínűségét fokozzák. A szorongásban ontológiai tapasztalatról van szó, és mivel a legeredendőbb fenomén, annak a valószínűsége is a legnagyobb, hogy benne a jelenvalólétet megértsük. A szorongás ezért van 'jelen' - egy teljesebb megértés reményében.

Az önmaga elől menekülés következménye, hogy a jelenvalólét a "világba" hanyatlik, melyet akárciként a gondoskodás tárgyává tett. Az elfordulás következménye, hogy egyrészt mégsem szakad el attól, amitől elfordul, másrészt pedig a világonbelüli létezőhöz fordul oda, feloldódván benne. A menekülés és elfordulás kettősségét világítottam meg itt: egyrészt a világra hanyatlással beszűkülnek a lehetőségek, csak a kézhezállók rendelkezésre állása lesz bizonyosság, másrészt a jelenvalólét egyre közelebb kerül a legsajátabb lehetőségének választásához, midőn lassan áthatja a szorongás. A menekülés és az elfordulás a szorongáson alapszik, mielőljje pedig a világban-benne-lét mint olyan. Ennyit tudunk, s ez a mielőljje még így is teljességgel meghatározatlan.

A szorongás mielőljje nem világonbelüli létező. A kézhezálló és kéznéllevő dolgok között ontológiai értelemben semmi olyan nincs, amitől szorongani lehetne. Az eszközök világa mindig és mindenkor rendelkezésre álló, körbevesz, és amikor nem találni közöttük a szorongás mielőljjét, a *dasein* rájön, hogy a dolgok lényege egészen máshol van: nem kívül, hanem belül. Ekkor történik, hogy a világ silánnyá lesz, nem lényegi révén. És a világra hanyatlottság tárgyai, melyek egykor a könnyed biztonságot nyújtották, feltűnővé, tolaodóvá válnak. A jelenvalólét lényege, léte szempontjából nincs jelentősége a kéznéllevő és kézhezálló dolgoknak, a rendeltetésük az, hogy jelentőség - nélküliek legyenek. A szorongás úgy fogja át a struktúraegészt, hogy megmutatja a világ silányságát és jelentéktelenségét, ezzel kirántva a talajt a mindennapiság alól. Ez az a folyamat, mely által a szorongás a legmélyebbre tud hatolni az emberben, mert elsüllyednek a kézhezálló dolgok és a világ már semmit sem tud nyújtani. A világban-benne-léttől szorong a szorongás, attól, hogy tudja: bármelyik eszközt választaná, ez a választás a nem tulajdonképpeni létét támogatná meg. Így 'telepszik rá' az emberre a világ alapszerkezete, mely egészében áthatja.

Látható, hogy a világ, mint jelentés-összefüggés, jelentéktelenné válásával semmit sem tud nyújtani egy ponton túl. A szorongás "megfosztja a jelenvalólétet attól a lehetőségtől, hogy hanyatlóként önmagát a világból értse meg", (HEIDEGGER, 1989, 344. o.) mert tudja, hogy a hanyatlás létmódjai áttetszők, sehova sem vezetnek, és semmire sem köteleznek, így nem is lehet elbújni mögójük. A szorongásban a jelenvalólét teljességgel magára marad. Tisztán, sallangok és kibúvók nélkül, a legsajátabb világban-benne-létével,

mely lénygszerűen a lehetőségekre vetül ki. Ezek a legsajátabb lehetőségek azt jelentik, hogy feltárul a legsajátabb lenni- tudáshoz viszonyuló lét, mint az önmagát választás szabadsága. A lehetőségek száma, kettő lett, vagy a tulajdonképpen, vagy a nem tulajdonképpen lét. A szorongásban így szembesül a jelenvalólét saját létének keresztül önmagával.

3.2.3. Az otthontalanság fenomenológiája

A szorongás elszigetel, és ez által szembesít a világ jelentéktelenségével. Elszigetelődni annyi, mint kívül kerülni valamin, átértékelni a realitások jelentőségét. Az elszigetelőzés a háttorzongató idegenség érzésében tárul fel. A semmi és a sehol meghatározatlansága és az otthontalanság⁵⁵ keltik az idegenség érzését, ilyenkor a benne - lét az otthontalanság egzisztenciális móduszába lép. Az otthontalanságban benne rejlik az egykor volt otthon, ami e hiány által még háttorzongatóbb. Heidegger otthonosság alatt a jelenvalólét gondoskodó, eszközökkel tevő - vevő mindennapiságát érti, és a világ elsilányosodásával elvesz az otthonosság érzése is. Az otthonosság biztonságát a hanyatló feloldódás nyújtja, és éppen ebből rántja vissza a szorongás a jelenvalólétet. Nem arról van szó, hogy az otthonosság és a tulajdonképpen, nem hanyatló létmódok kizárják egymást, hanem az otthonosság a jelenvalólét létezésének egyik struktúráját alkotja. (Az egzisztencialitás, fakticitás és hanyatlottság hármasságából ez utóbbihoz kapcsolódóan) A tulajdonképpenesség nem az otthonosság meghaladása, hanem egy minőségileg más létmód, ahol az otthonosság nyújtotta biztonsághoz már nincs szükség a világ ismerős- ismeretlen dolgaira, hanem a jelenvalólét tulajdonképpen létének élvezve elegendő biztonságot nyújt önmaga számára eszközök nélkül is. Az autentikus létmód is magába foglalja az otthonosságot, de már az eszközökre való ráutaltság nélkül.

Mindezek alapján már meghatározható, hogy a menekülés az idegenségből mi felé tart: az akárkibe való belevezetés és a megnyugtató otthonosság felé. Ebben rejlik a

⁵⁵ Heidegger évekként később, már a gondolati fordulata után a háttorzongató otthontalanság értelmezéséhez Szophoklész *Antigonéját* választja kiindulásul: „Sok van, mi háttorzongató, de az embernél nincs semmi háttorzongatóbban otthontalan.” Magyar fordítása Trencsényi-Waldapfel Imre olvasatában az utolsó két szó mást jelent. A legháttorzongatóbban otthontalan kifejezés az embert „létének legszélsőbb határai és legmeredekebb szakadéka felől” ragadja meg, amit azzal a szemmel nem láthatunk, amivel a kéznéllevőket szemléljük. Az otthontalanság az ember lényegének alapvonása, és egyben az ember tulajdonképpen görög definíciója is. (HEIDEGGER, M. *Bevezetés a metafizikába*, ford. Vajda Mihály, Ikon, 1995, 76. o.)

jelenvalólét kiszolgáltatottsága. A benne-lét a világ felé, a nyilvánosság felé, kifelé hajtja, és nem önmaga irányába, befelé.

A hátborzongató idegenség faktikusan, a jelenvalólét fakticitását tekintetbe véve nem megérthető. A hanyatlás és nyilvánosság uralma ritkán enged magán rést, hogy teret adjon a szorongásnak, és ez az elfedő viszonyulás valóban jól működik. Heidegger szerint azért ritka a szorongás egzisztenciál - ontológiai funkciójának interpretációja, mert kevésbé gyakori megjelenése miatt félreismerik a fenomént. (HEIDEGGER, 1989, 346. o.) Éppen a jelenvalólét elfedettségekben rejlik egy kitüntetett feltárultság lehetősége az által, hogy az elfedés, a nyilvánosság elmagányosít. A mindenkire tartozás csak látszat, mely a világnak szól, és melyen előbb - utóbb áttör a szorongás a maga kitüntetett feltárultságában. A magány *visszarántja* a hanyatlásból a jelenvalólétet. Ezek a folyamatok fizikailag, térben is megtörténnek, az ember ténylegesen egyedül marad. Azért van szükség a szorongásra, mert az ember önmaga kevés lenne ahhoz, hogy a hanyatlásból az egyedüli felismerés erejével tudjon távozni. Esendőek vagyunk, és a szorongás nagy segítség, ebben rejlik a heideggeri szorongás elképzelés pozitív, optimista üzenete. Egy esélyt kap ilyenkor az ember: olyan kérdés elé állítatik, melyről nem is tudta, hogy kérdés lehet. Mert a nem - önmagának éppen az hiányzik és attól szorong, ami a legközelebb van hozzá; önmaga. Ha megoldozik érte.

Érdemes végigkísérni a szorongás fejlődési útját. A jelenvalólét először a világba belevetve, mint önmagát - előző lét ráhagyatkozik a rendelkezésre állóra. A gondoskodásba beleveszve a fecsegés, a kétértelműség és a kíváncsiság egyre fokozódó használatával egyre közelebb akar férközni a nyilvánossághoz, az akárkihez, amihez tulajdonképpen semmi köze nincsen. A megszokott tárgyak az otthonosság illúzióját keltik, a jól bejáratott utak azonban sehova sem vezetnek. Az ember elmagányosodik, s egyszer csak feltárul előtte a hátborzongató idegenség érzése. Ez pontosan a faktikusan egzisztáló világban-benne-létet mutatja meg, fehéren - feketén. A gondban, mint az önmagát előző lét lehetőségének feltételében a jelenvalólét magára hagyatott lesz, és ez a magárahagyatottság mutatkozik meg a szorongásban. Gondban lenni annyi, mint feloldódni az egymással létben, a jelenvalólét körülveszi magát gondoskodása tárgyaival. A gondban a jelenvalólét sosincs egyedül, hisz az akárki nyilvánossága minden otthontalanságot elnyom, ellentétben a szorongással, amit kizárólag a saját bőrén tapasztal. Felmerül a kérdés, hogy az otthontalanság pontosan milyen viszonyban van a szorongással? A hátborzongató idegenség érzése maga a szorongás? Minden

otthonalanság szorongást szül, azonban a szorongásnak ez nem lehet a legmélyebb pontja. A legmélyebb pontja a semmi megtapasztalása után a meg nem élt, vagy rosszul megélt lehetőségek elengedése, és a legsajátabb önmagára találás. Az otthonalanság problematikájára a freudi koncepció kapcsán még visszatérünk.

3.2.4. A szorongás a semmi tükrében

A már áttekintett hátborzongató idegenség és otthonalanság mögött egy teljesen megfoghatatlan élmény, a semmi megtapasztalása húzódik. Heidegger szerint a semmi egy mindent átható élmény, de mit is jelent ez pontosan? Egyrészt a világ egészét hatja át úgy, hogy az tökéletesen jelentésteleenné lesz, másrészt, ennek következtében áthatja a teljes jelenvalólétet is, hogy ezt a világtól való távollétet megtapasztalja. A semmi több tekintetben is a távolságok, távollétek megtapasztalása: távollét a megszokottól, a gondoskodás tárgyaitól, a világtól, másrészt távollét attól az önmagától, aki valójában lehetne. Kiemeljük, hogy a szorongásban nem lel rá a jelenvalólét hirtelen legsajátabb lenni tudására, csupán a választás lehetőségére. Ezért nem a semmi hatására létrejött radikális ellentétbe fordulás a szorongás, amikor minden megváltozik, minden a legmegfelelőbb lesz, és a hanyatlóból egy csapásra tulajdonképpen jelenvalólét lesz. Az a drasztikusnak nevezhető élmény, ami a semmi megtapasztalása a szorongásban, adja a kezdő lökést az addig nem tulajdonképpen jelenvalólétnek a választás lehetőségére. Miként lehet ez ilyen változásra bíró?

„A Semmi a létező mindenségének teljes tagadása.” (HEIDEGGER, 1992, 39.o.) A tagadás előfeltételezi, hogy a tagadandó dolog előzetesen már ‘van’, nevezetesen a létező mindenségének már adottnak kell lennie. A jelenvalólét struktúraegésze felöleli a létezés mindenségét, az egész azonban a maga mindennapiságában sohasem tapasztalható meg. Nem megtapasztalható, de jelenlevő, érezhető, mintegy magtartó erővel bír: „Bármilyen szétaprózottak tűnjenek is azonban a hétköznapiak, a létezőt, ha árnyszerűen is, mindig az „egésznek” valamifajta egységében tartják meg” (HEIDEGGER, 1992, 40.o.) A jelenvalólét a hanyatlásban is a mindenség megtartottja, mégsem elegendőek a tevő - vevő mindennapok arra, hogy a semmi elérjen hozzá. Az egészében vett létező megnyilatkozására és megsemmisülésére van szükség, hogy önmagunkra leljünk. A semmi nem lehet egy mindennapi élmény, nem ütközünk bele lépten - nyomon, vagy, még ha jelen is van, azt gondosan elfedjük. A jelenvalólét nem nyitott a semmi megtapasztalására, a végsőkéig küzd ellene. Nem úgy van hozzáállásában, hogy ez egy szükségszerű, kellemetlen, de előre

vívó tapasztalat, melyet érdemes átélni, hanem épp ellenkezőleg, távolító tendenciát mutat tőle, arra törekszik⁵⁶, hogy nehogy át kelljen élnie. Több nézőpontból is paradox a semmi helyzete a jelenvalólét viszonylatában. Egyrészt ez a távolodni akarás nem működőképes hosszú távon, a világ nem nyújt menedéket, így egyre jobban közeledni fog a szorongáshoz és a semmihez, melyben önmagára találhat. Ahhoz közeledik, amitől távolodni akar. A másik paradoxont a közönséges értelem semmit illető álláspontja okozza. A közönséges értelem az általános logika törvényszerűségeit kizárólagosnak tekinti, e szerint kerülendő az ellentmondás tétele. Azzal, hogy a semmire kérdezzük, már feltételezzük, hogy valahogyan mégiscsak van, ha lehet rá kérdezni. A kérdés lényege ellen hat ez, hiszen hogyan lehet valami, ha egyszer semmi, ez ellentmondás. A tagadás csak az értelem számára okoz ilyen problémákat, valójában „A Semmi eredendőbb mint a Nem és a tagadás” (HEIDEGGER, 1992, 39. o.)

Most tartunk ott, hogy fogalmat alkottunk a semmiről, és tudjuk, hogy a jelenvalólét strukturális sajátosságából kifolyólag nem tapasztalhatja ezt a mindennapokban. A mindennapok hangulata elfedi magát az egészében vett létezőt feltáró diszpozíciót, ami persze mégiscsak feltárul. A diszpozícióban lelepleződik a jelenvalólét struktúraegésze, ez „jelenvalólétünk alaptörténete”. Korábban kiderült már, hogy Heidegger a szorongást tekintette annak a kitüntetett hangoltságnak, mely megmutatja a jelenvalólét beletartottságát a semmibe. A szorongás és a semmivel szembesülés csak pillanatokra lehetséges, és elég ritkán. (HEIDEGGER, 1992, 40. o.) Heidegger szerint ez azt jelenti, hogy a Semmi többnyire eltorzított formában jelenik meg, a mindennapi tevésségekben, a jelenvalólét nyilvános felszínére tolakodva. (HEIDEGGER, 1992, 41. o.) A semmi tehát nem a semmiből jön elő, ha szorongunk, mint derült égből a villámcsapás, hanem jelen van, és végigkíséri a mindennapokat. A semmi eltorzított formáját nem szabad párhuzamba vonni a jelenvalólét mindennapi hanyatló létmódjaival, mely szerint a gondoskodó beleveszés is csak egy torz, alacsonyabb rendű megnyilvánulása lenne a tulajdonképpeniségnek. A semmi eme eltorzított jelenléte szükségszerű, és eme szükségszerűség egyszerűen be is bizonyítható. Elég arra gondolnunk, amit már fentebb megtárgyaltunk: a három struktúramozzanat közül leginkább az egyikben tartózkodunk, de a hanyatlás mellett a fakticitás és egzisztencialitás módusai is szerves részét képezik az

⁵⁶ A törekvésnek Heidegger a *Lét és időben* (ford. Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István, Gondolat, Budapest, 1989, 354. o.) nem-tulajdonképpeni létmódot szán. A törekvés élni készlet mindenáron, s így elfojt minden más lehetőséget. A jelenvalólét belevettségében gyökerezik, melyhez ragaszkodik és melyből nem is lát ki, ezért szegődhet tiltakozásul a semmi ellen. Máshol így ír: a törekvő lét megsemmisíti a lehetséges lehetőséget az által, hogy rendelkezésre állóvá teszi. (HEIDEGGER, 1989, 445. o.)

egzisztáló jelenvalólétnek. E három struktúra egysége képezi tulajdonképpen a létezés mindenségét, és a semmi a létezés mindenségének tagadása. Ezért ha az egység szükségszerűen jelen levő, akkor a semmi is. Az egészében vett létező és a semmi összetartoznak, a szorongásban is együtt kerülnek utunkba. Ez a bizonyítás is a logikára támaszkodva érvel, de a logika itt nem szemellenző, és nem a kizárólagosság, hanem a tisztánlátás eszköze.

Lássuk, hogy a semmi a szorongás milyen új oldalaira mutat rá. A szorongás valamitőlje és valamiértje ugyanaz, de nem ezért vagy azért. (HEIDEGGER, 1992, 40. o.) Ez a meghatározatlanság, mely az otthontalanság és a hátborzongató idegenség sajátja, a *Mi a metafizika?* című, 1930-as írásban⁵⁷annyival egészül ki, hogy ez nem pusztán a meghatározottság hiánya, hanem a meghatározhatóság lényegi lehetetlensége. Nincs tehát kibúvó, vagy mégis? A szorongás mitőlje fenomenálisan a világ mint olyan. (HEIDEGGER, 1989, 341. o.) Megszoktuk, hogy ok - okozati összefüggésekben gondolkodunk, ezért kézenfekvő a világot okolni, amire egyáltalán nincs is szükség, mivel lényegileg lehetetlen a mitől meghatározhatósága. Nincs konkrét válasz arra, mi az otthontalanság és idegenség érzése. Heidegger két találó és lényegre rávilágító szót használ (HEIDEGGER, 1992, 40. o.): sajátos nyugalom és közömbösség érzése. A szorongásnak nincs köze a felfokozott izgalmi állapotokhoz, a zűrzavarhoz, a bizonytalansághoz, benne már tiszták a képletek: a gondoskodás mindig valami felé tartása és a törekvés itt idegenné válik, akárcsak a világ. A jelenvalólétnek nem marad támasza, a szorongás megnyilvánítja a Semmit. (Uo., 40.o.) A szorongás támasznélkülisége egyfajta lebegés egy üres térben, ahol csend van. A csendhez azonban nincs hozzászokva a jelenvalólét, mindenáron a meg nem gondolt beszéddel akarja megtörni. (Uo., 40. o.) Ez is a jelenvalólét tiltakozását bizonyítja mindaz ellen, ami tőle idegen, s azzal csapja be magát, hogy a szorongás elleni tiltakozásával önmagát is idegenként kezeli.

A szorongást a hátborzongató idegenség megélésén túl tehát egy sajátos nyugalom jellemzi. Az otthontalanságban és a semmiben a *dasein* nem hanyatlik a tárgyakra, nem engedi a zavarodottságot előtérbe kerülni. A szorongás tehát megnyitja a semmit, és ez által a létezés egészét; a semmi így a létezésfeltételévé válik. Dűe rámutat arra, hogy a semmi ontológiai felfogása „sem nem fogalmi, sem nem élménybeli”. (DÜE, 1986, 51. o.) Utalva ezzel a fenomén sajátosan megragadhatatlan és mégis elkerülhetetlen voltára. A semmit nem lehet élmény-szinten leírni, mert a csennel lakik együtt. Olyan **történes**,

⁵⁷ HEIDEGGER, M. *Mi a metafizika?*, ford. Vajda Mihály, *Hiány*, 1992b. 9. sz. 38 - 43.

amely nem éri el a szavak birodalmát, de a megértését igen, mégpedig a hangoltságon keresztül. Megtörténte megmutatkozik a *dasein* választásaiban, és világhoz való viszonyában.

Mintha egymás után elkülöníthető két szakaszra lenne osztható a szorongás: egy önmaga elől menekülő, és egy semmit megtapasztaló szakaszra. Heidegger azon gondolatára alapozom ezt, miszerint „a szorongásban benne rejlik egy (valami) - től való visszariadás, ami persze már nem menekülés, hanem megigéző nyugalom” (HEIDEGGER, 1989, 41. o.) Ezt a nyugalmat idéző szorongást áthatja a semmi, ami lényege szerint elutasító. Az elutasítás már nem menekülésre készítő, hanem figyelemfelkeltő: „az egészében vett süllyedőben lévő létezőre való utalás” (Uo.) - sal járó bizonyosságra hívja fel a figyelmet. A süllyedőben levő létező a szorongásba és a semmibe tartó jelenvalólétre vonatkozik, szintén mentesen a negatív értékelő felhangtól, ám elutasítóan. Ez a semmi semmisítése: eredendő nyilvánvalósága alapján a jelenvalólétet az egészében vett létező elébe hozza. A jelenvalólét így a semmibe beletartott lesz, s ebben a semmiben áll a létező egészének oltára előtt: ez az a pont, mely lehetővé teszi a választást, hisz a megjelenő struktúrák a lehetőségek teljes repertoárját kínálják. A jelenvalólét csak e semmin át tudhat viszonyulni önmagához és a létezőhöz. A semmiben kellő távolságba kerül mindattól, amihez korábban szenvedélyesen és kizárólagosan kötődött, és ez a távolság adja meg a rálátását arra, hogy önmagának a „*lehetőségre való szabad léte*” (HEIDEGGER, 1989, 343. o.) tulajdonítsa. Ez az önmagát-választás és - megragadás szabadsága az, amiért kitüntetett lehet a szorongás, és amiért a diszpozíciók alapjául szolgálhat. A semmi eredendő nyilvánvalósága az, amely tagadván a mindenséget, lehetőséget nyújt a szabadságra és az önmaga létre, így a jelenvalólét lényegéhez tartozik.

Vajon miért képes a semmi ilyen mélyre hatolni és a legsajátabb alapokat érintő választást előidézni? Nem elég az, hogy a semmi megrendítő, mert más dolgok még sokkal mélyrehatóbban azok, pl.: a cselekvés keménysége, az utálat ereje, a megtagadás fájdalma és a tiltás kíméletlensége. (HEIDEGGER, 1992, 42. o.) Ezek az állapotok lényegi különbsége a semmitől az, hogy szűkítő a tendenciájuk, a jelenvalólétet egy bizonyos hangulathoz és eszközhöz kötik, s éppen ezért nem is vihetik előbbre. Ezzel szemben a semmibe⁵⁸ beletartottság tágít, a horizont teljességét megnyitja, sőt, lehetővé teszi az

⁵⁸ A semmit a filozófusokon kívül a költők is megtapasztalták, és érdekes módon nagyon hasonló dinamikával. A magányosság, reménytelenség, kiüttlanság érzéséhez kapcsolva, az egyedüllétben, az égbolt tágasságával horizontot nyitva. Szép példa erre József Attila *Reménytelenül* című versének egy versszaka:

„A semmi ágán ül szívem,
kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnek szelíden

egészében vett létező meghaladását is, amit Heidegger transzcendenciának nevez. (HEIDEGGER, 1992, 42. o.) Heidegger a szorongáshoz és ezzel együtt a semmihez köti az emberi transzcendencia lehetőségét, ami megnöveli a szorongás emberi életben játszott jelentőségét. A két, ősidők óta belénk gyökerezett pólus találkozik itt: a mélység és magasság, a pokol és a menny, a föld és az ég.

Áttekintettük tehát a semmi szorongásban betöltött szerepét, hangsúlyozva azt, amit a semmi hozzátesz a szorongásról eddig megtárgyaltakhoz: a nyugalom és a közömbösség érzését, és magát a legsajátabb lehetőséggel való találkozás lehetőségét. Azonban szükség van arra is, hogy meg tudjuk különböztetni más, hozzá nagyon hasonló, ám tőle alapjaiban különböző hangulattól, mint a félelem. Tegyük egy kis kitérőt ebbe az irányba.

3.2.5. A szorongás elhatárolása a félelemtől

A *szorongás* leleplezi a mindennapi otthonos világban-benne-lét háttorzongató idegenségét, a kézhezálló és kéznélévő dolgok, mint a gondoskodás tárgyai már abszolút semmit nem mondanak nekünk, nincs közünk többet a környezetvilágbeli létezőhöz, nincs várás- jellege, a világnak a benne feltárult jelentéktelensége leleplezi a gondoskodás tárgyának semmisségét. (HEIDEGGER, 1989, 560-561. o.) Olyan ez a lelepleződés, mintha lekerülne a világról álarc, s ezzel a jelenvalólét megkapná az autentikus lenni-tudás újramezdésének lehetőségét. Ezzel szemben a *félelem* nem vihet vissza ezekhez a tulajdonképpeni alapokhoz, nem-tulajdonképpeni lévén. Mindig meghatározott az a létező, amelytől félünk, mitőlje és miértje korlátozott, mindig fogva tart abban, amiben tartózkodunk. (HEIDEGGER, 1992, 40. o.) Ez a fogva tartás azért lehetséges, mert a félelem tárgya mindig kísért, fenyeget, ez által egy ördögi kört vonva a hanyatló jelenvalólét köré. Heidegger szerint a félelemben szinte várakozunk az eljövendő rosszra, ezért az el is jön. A félelem hangulatában megengedett, hogy a fenyegető visszajöjjön a faktikusan gondoskodó lenni-tudáshoz, mivel már vár rá. (HEIDEGGER, 1989, 558-559. o.) Érdekes ellentétre bukkanunk a félelem elemzése során. A jelenvalólét önmagát féltő gondoskodása mögül hiányzik a tulajdonképpeni értelemben vett önmaga, hiszen a gondoskodás során, beleveszvé a létezőbe, éppen önmagát felejt el. A világra lesz ráutalva, és mivel önmagát félti, valamit tenni akar, így mozgósítja a jól bejáratott utakat: egyik kéznéllevőtől a másikhoz kapkod, miközben semmiféle meghatározott lehetőséget nem ragad meg. Ez a

s nézik, nézik a csillagok.” (József Attila minden verse és versfordítása, Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1980, 335.o.)

kapkodás zűrzavarhoz vezet, a lebegő lehetőségek zűrzavarához⁵⁹. (Uo., 559. o.) A félelemben mint hangulatban lévő fejetlenség oka tehát, hogy a jelenvalólét elfelejti önmagát, és ezért semmilyen lehetőséghez sem fog kötődni, egyik sem válik sajátjává. Heidegger utal Arisztotelészre, miszerint már ő is nyomasztó állapotról, zavarodottságról beszél a félelem kapcsán. (Uo. 559.o.) A félelemben nincs menekülés valami megfoghatatlantól, hisz minden konkrét, hanem a jelenvalólét egyszerűen hátat fordít elfelejtett önmagának. A félelem hangulat - és affektuskaraktere jelenik meg ebben a nyomasztó zűrzavarban, fejetlenségben. (Uo., 559. o.) Ezt az állapotot kontrasztba állítva a szorongás nyugalmával, lényegi különbségük válik érthetővé. Származási helyük is alapjaiban eltérő: félelemre a környezővilágbeli létező indít, a szorongás pedig jelenvalólétünk sajátos jellegéből, mint benne-léteből adódik. A félelem konkrétságát és a szorongás megfoghatatlanságát tovább gondolva Tillich hozzátesz még valamit: a félelmet az ember, legyen az bármilyen zűrzavaros is, a bátorság által felveheti önigenlésébe, így részesedik majd belőle, s eme részesedés értelmében a szeretet legyőzheti a félelmet. Konkrét, kézzelfogható dologgal szemben kezd majd konkrét, kézzelfogható küzdelemben, ellenben a szorongásra nem lehet vonatkoztatni sem a részvételt, sem a szeretetet, sem a küzdelmet. (TILLICH, 1999, 45. o.)

3. 2. 6. A lelkiismeret hívása

A jelenvalólét célja, hogy tulajdonképpen egészként egzisztáljon, és ehhez meg kell értenie a szorongásban feltáruló halálhoz viszonyuló létet. Ez a megértés azon múlik, hogy meghallja - e a lelkiismeret hívó szavát, és hallgat - e rá? A nem tulajdonképpen jelenvalólét mindaddig, amíg a szorongással nem találkozott, nem tudja önerőből önmagát választani, hanem belefeledkezik a rendelkezésre állóba: így nem is választ. Ahhoz, hogy kimozduljon ebből az állapotból, át kell élnie a hátorzongató idegenség és a semmi érzését. Ez a tapasztalat kimozdít, de az egzisztenciális módosulásnak még egy komoly feltétele van: a lelkiismeret hangjának meghallása, ami a „választásnak a választása”. (HEIDEGGER,1989, 452. o.) A korábbi nem választás bepótlandóvá lesz.

A lelkiismeret a jelenvalólét önmagáját hívja az akárkibe való beleveszésből a lelkiismereten keresztül. (Uo.,465. o.) A jelenvalólétet itt két oldalról is hatás éri: a legsajátabb lenni-tudásának megértése a végénél-lét által, ami már önmagában is elég

⁵⁹ A lebegő lehetőségek zűrzavara párhuzamba állítható a kíváncsiság szétszóródásával: közös bennük a nem - tulajdonképpeniség és az ide - oda kapkodás, a sehol sem időzés.

ösztönző lenne, hogy önmagára találjon, másrészt a lelkiismeret hívó szava, ami nem engedi feledni a legsajátabb lenni tudás lehetőségét. Annak ellenére, hogy a jelenvalólét önmagát hívja, mint hívó, nem válik ismertté önmaga előtt. A meghatározatlanságba vonul vissza, ez által kivédve, hogy szóbeszéd tárgyává váljék. Amit a hívó el akar mondani, azt csendben, az egyedülletben is meg lehet hallani, sőt leginkább csak ekkor. A lelkiismeret hívásának meghatározatlansága magába foglalja az egyedüllet meghittségét: hiszen legsajátabbban együtt kizárólag önmagunkkal lehetünk. Ha a halálhoz való előrefutás segít abban, hogy fellazuljanak a világgal és az egymássaléttel kialakított erős kötelékek, hogy már ne legyen ezeknek kizárólagos hatalma felettünk, akkor szabaddá válik a jelenvalólét önmaga számára. Az önmagánál lét legnagyobb biztonságát, mint bizonyosságot az előrefutás által felvillantott legsajátabb, vonatkozás nélküli, és meghaladhatatlan lehetőség biztosítja. A lelkiismeret hívó szava önmagába hív, a leghátborzongatóbbon és legmegragadhatatlanabban keresztül, ami a szorongás. Járjuk körül még jobban ezt a hívót. A hívó világilag semmi által nem határozható meg, az akárki számára mint egy idegen hang hallatszik (HEIDEGGER,1989,467.o.): valami hív, de éppen ennek meghittsége és bizalmassága folytán nem fordítható a világ nyelvére, sőt még az akárki maga sem akarja meghallani. Idegenként cseng, mert az önmaga közelségének legismerősebb hangját az önmagától való távollét folytán nem ismeri fel. A nyilvános fecsegés megnyugtató otthonosságához képest túl éles kontraszt a megtapasztalt hátborzongató otthontalanság hallgatása. A szorongás a hátborzongató otthontalanságon át a világ semmijével szembesít, és Heidegger azt kérdezi, hogy vajon az ennek mélyén leledző jelenvalólét volna - e a lelkiismereti hívás hívója? (Uo.,467. o.) A kérdés már magában rejti a választ is: az otthontalanság és a semmi a legsajátabb lenni-tudásra szólít fel, ez a legtávolabbi és egyben a legmélyebb is a jelenvalólétben. Egyetlen ilyen 'dolog' van, ez pedig önmaga, a lelkiismereti hívás hívója a legsajátabb önmaga. Az akárki, ha a 'harcra képtelen', közel kerülve a hátborzongató otthontalansághoz menekülni fog a lelkiismeret elől. A hívásnak tehát nem kell sok, hogy ellenállásba ütközzön.

A szorongás szükségszerű voltát már beláttuk, és a folyamathoz tartozó lelkiismereti hívás is éppily nélkülözhetetlen. Az elhagyatottság és otthontalanság radikálisan megfoszt attól, hogy a jelenvalólét máshonnan értse félre magát: a lelkiismeret segítségével visszahív a nyilvános fecsegéstől és az akárkibe való beleveszéstől. „A szorongás által hangolt hívás teszi csak lehetővé a jelenvalólét számára, hogy kivetítse magát legsajátabb lenni-tudásába.” (HEIDEGGER,1989,468.o.) A szorongás hangolja a lelkiismeret hívását, és a szorongás biztosítja a jelenvalólét eredendő létezésének

explicitté tételét, mint gondot. A gondnak, a szorongásnak és a lelkiismeretnek olyan összefüggésrendszere bontakozik ki, ahol a szorongásnak, mint a lehetőségek megnyitásának lehetőségét, kitüntetett szerepet kell szánni. A lelkiismeret felhívásának van egy következménye, amit értésünkre ad: azt, hogy a jelenvalólét mint olyan bűnös. (Heidegger, 1989, 473. o.)

3. 2. 7. A bűn és a lelkiismeret

A bűn fogalmát Heidegger sajátosan vezeti le a lelkiismeret problematikájából, a következőképpen: a hívás megértése a lenni-tudás lehetőségének egzisztenciális feltétele, a jelenvalólétnek meg kell értenie, hogy a hívás neki szól, sajátosan és kizárólagosan, és ehhez már semmi köze más, vele gondoskodásban álló létezőnek. A hívás nem megosztható, és semmiképp sem elcserélhető vagy felcserélhető, vagy későbbre halasztható. Nem közelíthető meg a kéznéllevő létmódból. Miről szól ez a hívás? Mit ad értésünkre? (Uo.,473.o.) A hívás semmit sem mond, hiszen a hátborzongató idegenség közepette a semmibe beleállított. Ez a csöndben elhangzó semmit sem mondás mint hívás jobban hatalmába kerítheti a jelenvalólétet, mint bármilyen ékes beszéd. Azzal hat a jelenvalólétre, hogy visszahívja önmagához, ami valójában előrehívó visszahívás. (Uo.) A világ nyelvére fordítható szavak nélküli üzenet értésünkre adja, hogy a jelenvalólét bűnös. Mit tudhatunk a bűnről?

A bűn is, hasonlóan a halálhoz és a lelkiismerethez, a gond fenoménjében van lehorgonyozva, (Uo., 473. o.) és a mindennapiság jóvoltából létezik nem tulajdonképpeni formája is. A bűnt elkövetni annyit jelent mindennapi értelemben, hogy a jelenvalólét valaminek az okává lesz, ami a másikat érinti. A másik egzisztenciája törést szenved, félre van vezetve. (Uo.,474.o.) Érdekes, hogy Heidegger a bűn formális fogalmának megadásával azt hiányként, nemlétként értelmezi: „alap-oka lenni a másik jelenvalólétben bekövetkező hiányosságnak” (Uo., 475). A bűn fogalmának elemzése az a hely, ahol a jelenvalólét másokkal való egzisztáló együttlétének követelményei felmerülnek. Eddig az együttlétet a feloldódás, a nem önmaga lét jellemezte, és biztonságot, sérülésmentes övezetet biztosított a mindennapi tevékenységeknek. A jelenvalólét azért bűnös, mert nem tett eleget a másokkal való együttlét követelményeinek. Milyen követelményekről lehet itt szó? Feltételezhető, hogy bármilyen is legyen, nincs az a követelményrendszer, amiben mindenkivel szemben eleget lehetne tenni. Ez a definíció így magában hordja a jelenvalólét elkerülhetetlen bűnösségét, és a bűnös-lét a jelenvalólét létmódjává válik.

(Uo., 476. o.) Alap-oka lenni egy olyan létnek, melyet valamilyen nem határoz meg, azt jelenti, hogy a hiánynak, a semminek mi vagyunk a kiindulópontjai, mi adjuk az alapot hozzá. Ez a tény egy olyan összefüggést világít meg, mely bizonyító erejű a szorongás szükségszerűségét illetően: ha a semmisség alap-oka a jelenvalólét, aminek léte beletartottság a semmibe, akkor ez a hiány, ez a semmi a jelenvalólét létének elválaszthatatlan jellemzője kell hogy legyen. A bűnös lét is a gond-struktúra felől érthető meg. A fakticitás mint belevettség a semmibe, és az egzisztencialitás mint a jelenvalólét semmisségének kivételése együtt lényegszerűen meghatározzák a semmisséget. A hanyatlás, mint a struktúra harmadik összetevője pedig a nem tulajdonképpeniségével kihívja maga ellen a semmit. A gondot lényegében hatja át a semmisség. Felmerül a kérdés, hogy miért? A jelenvalólét miként lehet alap-oka bárminek is? Kizárásos alapon gondoljuk végig: a jelenvalólét nem kaphatja legsajátabb önmagát meghatározó alap-okát semmilyen külső, felette álló instanciától, mint például Istentől, hisz a *dasein*analitika nem a hitre építkezik⁶⁰. Nem kaphatja alap-okát a világtól sem, amibe bele van vetve, annak ellenére, hogy egzisztensen a világból igyekszik megérteni magát, mert hogyan bírhatná a világ a megszámlálhatatlan jelenvalólét sajátosságát kölcsönözni? A világ önmagát zárja ki az alap-ok értelmezettségéből, amikor jelentéktelenné, semmissé válik a legsajátabb lenni tudás fényében. És itt kapunk választ a kérdésre: a jelenvalólét maga fekteti le alap-okát, ami a legsajátabb önmaga. Ezt azonban egzisztálva soha nem képes elérni, mindig elmarad eme lehetősége mögött. (Uo., 478. o.) Az, hogy ilyen módon legsajátabb lehetőségünk felett nem rendelkezhetünk, korántsem jelenti, hogy a jelenvalólét már csak tökéletlen lehet.

A lelkiismereti hívás meghallása Heidegger szerint (Uo., 482. o.) annak tudomásulvétele, hogy a jelenvalólét bűnös: „az akárkiben való belevettségéből vissza kell vinnie magát önmagához”. (Uo.) A lelkiismeret visszahívja a jelenvalólétet önmagához, ami egyben előre is hív: tovább léptetheti a jelenvalólétet legsajátabb önmaga felé. A bűnösséget, mint egzisztencialehetőséget így a tér-és idő fogalmaival vezeti le: a jövő felé futás mint halálhoz viszonyulás adja a lelkiismereti hívás kiindulópontját, ami által helyt kap a bűn mint alap-ok lét, ez az idői dimenzió. A bűn térbeli meghatározását

⁶⁰ Az a tény, hogy Heidegger nem vonja be a létanalitikába az istenhitet, a fundamentálonológia célkitűzése alapján szinte magától értetődő. A jelenvalólét létének vizsgálata az itt (*Da*)-re irányul, és nem számol semmiféle másik világgal, sem a másvilággal, vagy a lélek halál utáni 'költözési' lehetőségeivel. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a vallási dimenzió nem kap helyet a Lét és időben. Otto Pöggeler szerint a vallási dimenzió akkor jelenik meg, amikor „az ittlet saját halála magára vételében a maga teljességét keresi. Eme teljességnek a múltat és a jövőt a pillanatban állandóan újból egybe kell fognia.” (Pöggeler, O. *A hermeneutikai filozófia*, ford. Bognár László, In.: Magyar Filozófiai Szemle, 1989/1., 116.o.) A teljesség megtapasztalása utat nyit a transzcendencia felé, ahol már nem tagadható a vallás és a hit létjogosultsága.

annak alapján kapja, hogy a jelenvalólét az akárki mindennapisága által eltávolodott önmagától, és erre a jövő felé futás fényt derített. Távoltság van a között, ami, és a között, ami lehetne. A lelkiismerettel bírni akarás és a bűnösség elfogadása tulajdonképpen ennek a távolásnak a leküzdését is jelentheti. A heideggeri bűn- és lelkiismeret értelmezés kizárja mások okolásának lehetőségét az által, hogy saját magát a jelenvalólétet teszi meg a semmisség alap-okának. A jelenvalólét cselekvéseinek kiindulópontja nem Isten és nem a világ, hanem kizárólag önmaga, mert csak így lehet felelősségteljes⁶¹.

Tengelyi emeli ki, hogy Heidegger a bűnértelmezésében a felelősség-analitikai megközelítés alapelemeit sem kívánta megőrizni, hanem visszament egészen Plotinoszhoz, aki szerint a rossz a jó hiánya, ez által a nemlét egy formája. (TENGYELI, 1991, 227-261. o.) A bűn Heideggernél is a hiány által került meghatározásra, és a semmisség alap-ok léte rávilágított a lelkiismeret hívó szavára, amelyben önmagát hívja. Ez a gondolatmenet vezetett el a jelenvalólét önmaga iránti felelősségének kérdéséhez. A *Lét és időben* Heidegger szem előtt tartotta, hogy a bűnösség és felelősség között ontológiailag megalapozott kapcsolatot létesítsen. (TENGYELI, 1991, 250. o.) A bűnös-lét „a róla való minden tudásnál eredendőbb” (Uo.), és ha ezt vállalja a jelenvalólét, akkor a lelkiismeretesség és felelősség oly módzatai alakulnak ki, melyek nem szorulnak megbánásra, büntudatra. (Uo.) A bűnös-lét hozzátartozik a jelenvalólét alapjellegéhez, lényegéhez, amit el kell fogadni ahhoz, hogy utána tovább lehessen lépni a legsajátabb lenni tudás felé. Ha bűnös létünket minden pillanatban bánánk, egy nem tulajdonképpen, hanyatló ördögi körhöz jutnánk: csupa intézkedés és szorgoskodás lenne annak a bűnnek a megbocsátása érdekében, amin valójában nincs is mit megbocsátani, hisz a jelenvalólét lényegéhez tartozik. A hívás meghallása egy megértésen alapuló elfogadás: ahol nincs miért hadakozni, ott le kell tenni a fegyvert. Ha tökéletesek és úgymond büntelenek akarunk lenni, akkor a lehetetlen után vágyakozunk.

A bűnt Heidegger létfogalommá tette, jelenvalólétünk alapjává, ami a „felelősség és lelkiismeretesség újraértelmezésének kiindulópontja lett” (Uo.). A jelenvalóléthez tartozóan a bűn fogalmát is áthatja annak szerkezete: a *fakticitást* az fejezi ki, hogy a jelenvalólét át van adva a bűnös lének. Ez az átadottság a belevettségben jut kifejezésre. Az *egzisztencialitás* a legsajátabb lehetőség, a lelkiismeret és a felelősség kivetülése, ebből adódóan a bűnös lét a morális jónak és rossznak az egzisztenciális lehetőség-feltétele. Tengelyi emeli ki, hogy a *hanyatlás* itt alárendelt szerepet játszik, csak egy származékos

⁶¹ A bűn és felelősség kapcsolatára, filozófiatörténeti vonatkozásaira és e téma részletesebb tárgyalására itt nem térünk ki, ezért a teljesség igénye nélkül, csak a Heideggerre vonatkozó észrevételeket ismertetem.

vonás annak ellenére, hogy mind az egzisztencialitást, mind a fakticitást áthatja. (Uo.)
Miért nem játszhat a hanyatlás a bűn meghatározásában főszerepet? A hanyatló létmódban a jelenvaló lét nem képes saját eredendő lét-egészét megragadni, az elfedő viszonyulás a maga fecsegő nyelvére fordítja még a legkomolyabb dolgokat is, mint például a halált. A bűn a gond-struktúra egészéből érthető meg és nyeri el világos értelmezettségét: a szorongásban feltárult otthontalanság és a semmi az idő dimenzióját megnyitva megmutatja a halál fenomenjét, mely a lelkiismeret hívó szava által a jelenvaló létet legsajátabb lenni-tudására szólítja fel.

3.3. A daseinanalitikai szorongás-koncepció: szorongás, bűn, lelkiismeret

A szorongás ott keletkezik, ahol az ember „szorítóba” kerül, ahol nem tud távolságot tartani, ahol kiszolgáltatottá válik. A szorongás mégis elsődlegesen egy „egészséges” fenomén, a hiánya életveszélyes lehet. (KUNZ, 2002, 42. o.) Míg a szorongás és bűn fenoménje Bossnál külön-külön értelmeződik, addig Condrau hangsúlyozza mély összefüggésüket, és a pszichoterápia alapproblémájának tartja. Boss Heideggerre alapozva kétségbe vonja a szorongás és bűn összetartozását. (JENEWEIN, 2002, 107. o.) A szorongás, bűn, és lelkiismeret nem magától értetődő attribútumai az emberi egzisztenciának. Zavarják a jó közérzetet, a lelki élet harmóniáját, az ember önmagával való elégedettségét, így inkább igyekszik távol tartani a hétköznapoktól. „A mai életnek két értéke van: a teljesítmény és az élvezet.” (CONDRAU, 1992, 197. o.) A hétköznapi valóság nem tud mit kezdeni a szorongással; nem hallja meg benne a lelkiismeret hívását, nem ismeri fel benne elszalasztott lehetőségeit, amellyel tartozott volna önmagának. Mind személyes, mind orvosi-terápiás szempontból a könnyebb út a gyógyszeres kezelés. A szorongáscsökkentők fenomenológiai-antropológiai nézőpontból a daseint redukálják, beszűkítik a testi-lét és a hangolt-lét korlátozottságára. Léven a szorongás alaphangoltság, a dasein egészében sérül, ha gyógyszeres kezelést kap; elvész ezzel a létezés egészlegességének megragadása, és a legfontosabb kérdések feltevése.

Condrau hangsúlyozza azt a félreértést, miszerint bizonyosnak vesszük, hogy amit a testünkben tapasztalunk, az a testi fenomén lényege. Nem. Valójában a test a dasein egzisztenciáléinak ontikus kifejeződése. (CONDRAU, 1992, 198. o.) Hiszen a testi-lét az emberi létező alaptermészete, és sohasem pusztán egy testi dolog. A szorongás vegetatív tüneteit a testünkben érezzük, azonban az életünkről üzen. Hogyan kapcsolódik a világhoz a szorongás? Mitől szorong, és miről van szó a szorongásban? Heidegger és a daseinanalízis szerint alapvetően mindig ugyanarról: a világban-benne-lenni-tudásról, az egzisztenciáról, a daseinról.

3.3.1. Az egzisztenciális szorongás összefüggése az egzisztenciális bűnrel

Mi dolga a bűnnek a szorongással? Továbbra is fontos hangsúlyozni, hogy a bűnt daseinanalitikai szemszögből nem morális vagy jogi értelemben értjük, hanem éppúgy mint a szorongást, egzisztenciális értelemben. A magyar nyelvben egyetlen szó, a bűn nem

adja vissza ezt az árnyalatnyi jelentéskülönbséget: az ember inkább *tartozik*, és legfőképpen önmagának. A bűn egzisztenciális fogalma mindig a jelenvalólét legsajátabb lehetőségeinek megvalósításáról, illetve meg nem valósításáról szól. A szorongás mitőlje és miértje maga a *dasein*, így a szorongás élménye annak egész egzisztenciális struktúráját feltárja. Ugyanilyen egzisztenciális struktúrája van a bűnnek, és a lelkiismeret hívásának, mely a hangoltság, megértés és beszéd által karakterizálódik.

Az egzisztenciális értelemben vett bűnben, éppúgy mint a szorongásban, a *dasein*ről magáról van szó. A bűn, a szorongáshoz hasonlóan csak akkor tekinthető patológiásnak, ha nem adekvát, vagy nagyon erős. Mindenfajta patológiában valamilyen szinten megjelenik. Az ember eredendően bűnös, élethossziglan, haláláig. Akkor is, ha a lehető legtulajdonképpenibb módon él. „A bűnösségünk a születéssel kezdődik és a halállal végződik. (...) Az akárkibe való beleveszésben maradunk bűnösök” (CONDRAU, 1962, STÜTTGEN, 1992, RECK, 2002, 87. o.) Épp ez az egzisztenciális bűn egyik legfőbb jellegzetessége: az ember-lét már a kezdetektől fogva bűnös-lét, hiszen a számtalan lehetőség közül csak néhányat tud önmagához mérten beteljesíteni. A többi megvalósítatlan marad, és e tekintetben amíg léteznek, a jelenvalólét *tartozik* önmagának.

A bűnös-lét további aspektusa, hogy *felelősséggel tartozik*, a *dasein* nyitottságából ered. A nyitott- és szabad-lét azt is jelenti: látni, elfogadni, megérteni, beengedni az utunkba kerülő, minket megérintő embereket, dolgokat, és élethelyzeteket. Az ilyen értelemben vett nyitottság válaszkészséget is követel, a bűnös-lét felelősségét. „Aki lemond erről a felelősségről, bizonytalan talajon áll. Elveszíti önmaga-létét, kiskorú lesz, függő, akárki.” (CONDRAU, 1992, 200. o.) A bűn, mint a *dasein* léte, eredendőbb, mint minden róla való tudás, ahogyan már korábban idéztük.

Stüttgen mutatott rá, hogy a bűnösnek-érezni-magam egészen mást jelent mint a bűnös-lét. A bűnös-léte mindig a gond felelőssége határozza meg. (STÜTTGEN, 1992, 197. o.) Ebben az értelemben a bűn a gond meg nem élt dimenziója. A jelenvalólét nem vette gondba saját lenni-tudását.

A lelkiismeret-képződés problematikája a pszichoanalitikus eljárás bevezetése óta fontos kérdés. Freud a *Totem és tabu* című írásában a tabut mint a lelkiismeret legrégebbi formáját értelmezi. (CONDRAU, 1992) Azonban a tabu is, hasonlóan a felettes-énhez, a kívülről jött tilalmak belsővé vált formáját képviseli. „A tabu ősrégi tilalom, melyet a primitív emberek valamely nemzedékére egyszer kívülről kényszerítettek rá, azaz valószínűleg a korábbi generáció véste beléjük erőszakosan. E tilalmak oly tevékenységekre irányultak, melyekre erős hajlandóság élt bennük.” (FREUD, 1995, 53. o.)

Ezen a ponton látszik leginkább a daseinanalitikai lelkiismeret értelmezéssel a különbség: Freud egy külső tilalmi rendszer bevezetését tartotta szükségesnek ahhoz, hogy az emberben élő hajlandóságokat megfékezze, kiegyensúlyozza. Strukturális személyiségelméletének egyensúlyi pontja a felettes-én tilalmi rendszere és az énből kiinduló elhárító mechanizmusok. A daseinanalitikai személyiségmodellben nincs ilyen külső „instancia”: a világ van, és az élet. Bár túlságosan egyszerűnek tűnik, ez komoly feladat elé állítja a jelenvalólétet. A benne élő, erős belső hajlandóságokat, - Freud szavaival ösztönöket – a saját maga teremtette időben, térben, és lehetőségek által tudja megélni, megvalósítani, vagy elfedni. Arányaiban sokkal nagyobb felelősséget ruház a daseinanalízis az emberre, nyitottságára, az egész-lét iránti igényére. A szorongás és bűn egzisztenciális felfogása megmutatja, hogy az ember maga szabja lehetőségeit, korlátait, bűneit és szorongásait. Egész múltját, jelenét és jövőjét. A pszichoanalízis lelkiismeret definíciójának magja szintén a szorongás és bűn összekapcsolása, azonban morális értelemben. A lelkiismereti szorongás Freud nyomán lényegében bünszorongás, a tilalmak megszegésének értelmében. Így tehát az egzisztenciális bűn fogalmát, ahogy a daseinanalízis használja, nem elégíti ki a freudi definíció. Hiszen Freud az emberi psziché határait nem lépi át, míg a daseinanalízis időben és térben is kitágítja a határokat, a jelenvalólét nyitottságának és szabadságának függvényében. Sőt, a két bűnfogalom fordított arányban áll egymással: „minél inkább aláveti magát az ember a morális uralomnak, annál inkább bűnössé válik egzisztenciális értelemben” (CONDRAU, 1992, 203. o.).

A daseinanalitikai lelkiismeret felfogásban a hívás nem csak a nyitottságra hív, hanem az emberi kapcsolatokra is, és a dasein teljes egészére. A benne rejlő lehetőségek, tehetség, adottságok kibontakoztatására, melyekből csak egynéhányat tud megvalósítani, és a többi tekintetében bűnös marad. Ez az egzisztenciális bűn nyilvánul meg a lelkiismeretben, és „bűn marad, amit nem lehet egy pszichoanalitikus kúrával kioltani”. (CONDRAU, 1992, 202. o.) Condrau olyan szoros összefüggést lát a bűn és szorongás fenoménje között, hogy bünszorongásról (*Schuldangst*) beszél. Ez a szó eredetileg Freudtól származik, aki mint lelkiismereti szorongást értette. A lelkiismerettel-bírni-akarásnak vannak-e tulajdonképpen és nem tulajdonképpen módjai? Mindig „működik”-e, vagy csak a kitüntetett alaphangoltságokban, mint például a szorongás, mely feltárja a jelenvalólét egészét? Az ember mindig nyitott-e a lelkiismeret hívásának meghallására? És ha meghallotta, nyitott-e annak megértésére? A nem tulajdonképpen létmódokban, az akárki előtt a bűnös-lét elzárt. Hiszen az akárki nem választ, és nem önmagaként él:

kiszolgáltatott a világnak, a kéznéllevő dolgoknak, amely által meghatározott. Kierkegaard épp ekkor beszél a kétségbeesésről és búskomorságról: amikor az ember nem választotta önmagát. A hallás megértése a választani tudás, és választani akarás. Ezen a ponton a bűn, lelkiismeret és szorongás összefüggéseinek egyik lényeges momentumához értünk: az a hangulat, amiben a lelkiismeret hívásának megértése történik, és amiben a *dasein* otthontalansága feltárul, az a szorongás. A lelkiismerettel bírni akarás egyben a szorongás megélésére való képességet jelenti. Így a szorongás egzisztenciális értelemben a *dasein* egészségességének legmélye, és egyben kizárólagos lehetősége az önmagává válásra. Amíg az ember a szorongást nem engedi be világába, amíg nem érzi meg az otthontalanság csendjének tiszta hívását, addig ez a felelősség elkerülését jelenti. Menekülést önmaga elől, az azonban megnöveli az egzisztenciális bűnt. A szorongás megmutatja a nyitottságnak, mint egzisztenciálénak egy fontos oldalát: a dolgok, emberek és önmaga komolyan vételét, választását, és felelősségét. Nyitottságot a kellemetlenre, a fájdalomra, az elmúlásra. A nyitottság egyben kiállás is, egyenes derékkel és teljes vállszélességgel valami mellett, amit önmaga választott, vagy a mellett a szituáció mellett, amelybe az önmaga választotta útján került. A lelkiismeret tehát csak a tulajdonképpeni létmódok lehetőségét megadó alaphangoltságokban hív, mint a szorongásban. Nem tulajdonképpeni formájában téves, és rugalmatlan elképzelések zsákutcájába kerül: az akárki azt hiszi, a lelkiismeret megmondja, mi az igaz, megmondja, mivel van dolga és mivel nincs.

A szorongás és bűn a *dasein*analitikai terápia alapproblémái, melynek feladata nem egy paradicsomi, szorongás és bűnmentes állapot, hanem sokkal inkább segíteni felismerni ezt a bűnt, és elviselni, élni vele. „Az az ember, aki elismeri egzisztenciális bűnös létét, és belülről elfogadja, nem pusztán intellektuálisan, az szabad tud maradni a neurotikus bűn érzésektől.” (CONDRAU, 1992, 203. o.) Heidegger és a *dasein*analízis rámutat, hogy a lelkiismeret hívása a gond hívása, mely visszahívja az akárkibe való beleveszettségéből.

3.3.2. A lelkiismeret hívása és a lelkiismerettel-bírni-akarás

A *dasein* mindig hangolt, és mindig megértő. Felvetődik a kérdés, hogy a hétköznapi élet, az akárki létmódjának mennyire sajátja ez a megértés, és a meghallás. „Szükségszerű-e az akárkibe hanyatlani?” (SPITZER, 2004, 110. o.) Ahol az élet leginkább igénybe vesz, ott a legnehezebb meghallani a *dasein* saját tulajdonképpeniségét. Ott azonban szorongás is van, és ahol szorongás, ott közelség is: önmagunk és a szabadság közelsége. (Uo.) A szorongásban önmagunk és a világ egyben a legközelebbi és

legtávolabbi is. A *dasein* önmagát elsősorban legősibb létmódjaiból érti meg; azokból a létmódokból, melyek saját létének gyökereihez legközelebb vannak. „A legősibb lehetőségek nem veszíthetők el.” (Uo., 114.o.) Az ember minden pillanatban figyelni tud rájuk és önmagát megnyitni nekik; méghozzá a lelkiismeret által. A lelkiismeret hívásként értelmeződik, ami a *dasein*t tulajdonképpen létezéséhez hívja. Spitzer rámutatott, hogy Heidegger szerint a hívás a csendbe hív, és a hallgatás módusában beszél. Döntő fontosságú, hogy a *dasein* ezt a hívást hallani akarja és mint hívást gondjaiba veszi. „Ha a lelkiismeret hívása hívás a csendbe, akkor a csend megtalálása egy útja lehet önmagunk megtalálásának is”. (SPITZER, 2004, 110.o.) A lelkiismeret hívásának meghallása feltételezi tehát az egyedül-lenni-tudás képességét; a hallani-tudás a lelkiismereten túl önmagunk meghallását nyithatja meg.

A lelkiismerettel-bírni-akarás a lenni-tudás faktikus lehetőségeit nyitja meg: az ember szeretne legsajátabb önmagává válni. Beszélhetünk-e ekkor tudatos, akarati folyamatról, racionális döntésről? Nem. A lelkiismerettel-bírni-akarás nem is tudattalan folyamat. Sokkal inkább történés, a lelkiismeret hívásának meghallása és megértése arra a létszférára vonatkozóan, amely eddig rejtve maradt előtte. A meghallani-tudás a jelenvalólét önmagából fakadó lehetősége, mely a *dasein* eredendő nyitottságából származik. Heidegger a *Lét és időben* írja, hogy a lelkiismerettel-bírni-akarás az ember szorongásra való készségét mutatja. A szorongás bátorsága megnyitja a lét megtapasztalásának titkos lehetőségét. (CONDRAU, 1992, 198. o.) A bátorságra egy gondolat erejéig térjünk ki. Tillich ugyancsak létbátorságról beszél, amikor az ember a szorongás nyitottságában megtapasztalja annak mélységeit és magasságait. Jaspers, bár magát a szót nem említi, szintén utal rá, a határszituációk megélésével kapcsolatban. Mi tehát a bátorság egzisztenciális értelemben? Az önmagunkat kétségek nélkül választás lendülete. Első lépés egy úton, amelyről tudjuk, hová indulunk. A szorongás élményének döntő mozzanata talán épp az a bátorság, amellyel a semmi és a nemlét szakadékai felett könnyedén átlépünk.

3.3.3. Egzisztenciális szorongás és a halálhoz-való-lét

Áttekintettük eddig a szorongás kapcsolatát a bűnnel és a lelkiismerettel. Ennek a komplex működésnek azonban még van egy eddig nem elemzett aspektusa, mégpedig a jelenvalólét halandósága. A szorongás alaphangoltságában teljesedik ki az ember véges-léte. A halál ténye valamilyen módon minden embert foglalkoztat, akár beteg, akár

egészséges, a legmélyebb alapokat érinti. A halandóság, mint fentebb az egzisztenciáléknál megvizsgáltuk, nem valami, ami az élet végével eljön. „Az ember halálhoz-való-létét egész életén át teljesíti be. (...) A halál állandó jelenléte által minden pillanat történeti súlypontot kap.” (HELTING, 1999, 103. o.) Ha minden pillanat csak egyszer történhet meg, akkor nem mindegy, hogy valamit most, vagy később intézünk el. Nem mindegy, hogy mikor vállaljuk fel azt a fájdalommal teli nyitottságot, amely beengedi a szorongás hangoltságát, és rávilágít legfontosabb, eddig elhanyagolt kötelességeinkre. A szorongás és halál éppúgy immanensen összefügg, mint a szorongás és a bűn. Épp ezért a *dasein*analízisben a szorongás koncepcióját a halállal nyomatékosabban ki kellene bővíteni. Hiszen felhívja a jelenvalólét figyelmét a nem-lenni-tudásra, ezzel együtt az élet elmaradt lehetőségeinek beteljesítésére. Egzisztenciális értelemben sosincs „késő”. Sosem mondhatjuk, hogy már nincs időm rá. Még a halál előtti néhány pillanatban sincs késő a beteljesítésre, arra, hogy a *dasein* *tegyen* valamit önmagáért. Csak ebben a tettben tud tulajdonképpen módon megnyugodni, és békében *elmúlni*. A halálhoz-való-lét az általunk kevésbé fontosnak tartott pillanatokra is szentel figyelmet, azokra a pillanatokra, amikor elmulasztottunk megtenni lényeges döntéseket. Ebben az értelemben mutatja meg a halál a *dasein* bűnös-létét. Hiszen a meg nem élt pillanatok egzisztenciális értelemben fokozzák a bűnt.

Összefoglalva, a szorongás alaphangoltsága a maga történetiségében felfogva visszahozza a hétköznapok minden percének súlyát. A felelősséget, az ember kimeríthetetlen feladatainak és kötelességeinek létjogosultságát. A halál tudata a lelkiismerettel-bírni-akarásra kényszeríti a jelenvalólétet, amely lehetőségei mellett saját bűnös-létét is megéri. De milyen hatással van az emberre a számtalan elmulasztott lehetőség? Megbetegítheti-e? Lehet-e ennek tudatában teljes, tulajdonképpen életet élni? A bűnös-lét tudata önmagában nem betegíthet meg, csak ha a *dasein* félreérti, ha a világ más dolgaival csak azok elrejtettségben találkozik. Condrau bemutatja, hogy a bűnszorongásból hogyan fejlődnek ki bizonyos neurotikus és pszichotikus betegségek. (HELTING, 1999, 104. o.) Minden betegség mögött megtaláljuk az egzisztenciális szorongás jelenségeit, azonban ügyelni kell arra, hogy nem lehet minden jelenséget erre redukálni. A betegség fenoménje minden embernél maga mutatja meg, hogy hol akadt el az önmegvalósításban, amely maga a betegség miértjére adható válasz.

Összefoglalva, a szorongás, bűn, és lelkiismeret nem azonos módon viszonyulnak múlthoz, jelenhez, jövőhöz. Épp ez az, amely a terápiás munkában felfedhető és segíthet a beteg-lét sérült egzisztenciáléit meggyógyítani. A bűn mint tartozás, a megvalósítatlanul maradt lehetőségek értelmében, a világra jövetelünk pillanatától egészen a halálig

megmarad. A bűn-kérdés ismét a halandósághoz vezet, éppúgy, mint a szorongás; a halandóság jelentése nem az elmúltban van, hanem a jelenben és a jövőben, mint nyitottság-lehetőség.

3.3.4. False Dasein

A szorongás legmélyén, az otthontalanság és semmi megtapasztalásával a jelenvalólét lehetőséget kap legsajátabb lenni-tudásának beteljesítésére. Arra, hogy önmaga legyen. Az önmagává-válni-tudás ontológiai jellegű kérdés, mely ontikus szinten teljesíti be magát, vagy válik nem-önmagává. Heidegger az akárki analízisében a hanyatló, nem-tulajdonképpen daseint írja le. Vajon attól, hogy valaki nem önmaga, akkor már akárki? Heidegger a Lét és időben nem tisztázza ennek problematikáját. Felfogásomban a nem-önmaga-lét azt jelenti, a jelenvalólét még nem hallotta meg a legsajátabb lehetőségeit, még nem hallja és nem érti a hívást. Ezt az önmaga-keresés időszakát szorongás hatja át; ez választásra és felelősségre bírja a daseint. Ezen a ponton nem akárki, messze van attól, hogy belevevessen az egymással semmire sem kötelező útvesztőibe.

A fejezet címe - False Dasein - a jelenvalólét tulajdonképpeniségére és nem tulajdonképpeniségére utal röviden abból a szempontból, hogy miként alakul ki a hamis önmaga szerveződés, ami nem akárki, de nem is önmaga. Így a heideggeri gondolatokon túl több szempontot ad a hamis személyiség-szerveződés kialakulására és értelmezésére. Ezen a ponton kapcsolódik több huszadik századi gondolkodó is - Laing, Jaspers, Sartre és May - ahhoz az elképzeléshez, hogy a hamis self az ontológiai bizonytalanságból származik. Ez az ontológiai bizonytalanság vezet a mindenben korlátozott jelenvalóléthez. (MILLS, 1997, LAING, 1960, MAY, 1995)

3.3.5. A szorongás a különböző kórképekben

A szorongás daseinanalitikai koncepcióját áttekintve világossá vált, hogy a jelenvalólét kitüntetett alaphangoltságaként kikerülhetetlen mind az egészséges, mind a beteg- lét szemszögéből. Ontikusan és ontológiailag is érintett a dasein, azonban a különböző kórképekben változó mértékben tárulhat fel a szorongás alaphangoltsága. Vajon minden betegség mögött a szorongást találjuk-e, és feltételezhető-e, hogy a terápiás munkában valamilyen formában megmutatkozik, és értelmezhetővé válik? Feltételezésünk, hogy a beteg-lét **minden** betegségképének legmélyén a szorongást találjuk, annak **mértéke**

azonban **változó**, annak függvényében, hogy a *dasein* nyitottsága az egzisztenciális szorongásra, az egzisztenciális bűnre, és a halálhoz-való-létre milyen fokon akadályozott. Vonhatunk-e párhuzamot abban, hogy a lelkiismerettel-bírni-akarás akadályozottsága összefügg az egzisztenciális szorongás mértékével? Differenciáltabban megfogalmazva: az ember a lét azon alapidimenzióiban, egzisztenciáléiban sérül, ahol legsajátabb lehetőségei akadályozottak, ahol nem „hallja” meg a lét hívószavát. Mivel az előző fejezetből kiderült, hogy a *dasein* eredendően bűnös, így a meg nem valósított lehetőségek az egzisztenciális szorongás **állandó jelenlétét** eredményezik. A beteg-lét kórképeiben azonban mind különbözőképpen ismerhető fel az egzisztenciális szorongás, és annak komplex összefüggésrendszere a bűn, lelkiismeret, és halál kapcsán. Az idői dimenziót is figyelembe véve, a szorongás e három lényegi jellemzője különbözőképpen mutatkozhat meg a különböző betegségekben. E fejezet és e kérdéskör megválaszolása és igazolása azonban sok gyakorlati megfigyelést és vizsgálatot igényel.

3.4. A pszichoanalitikus szorongás-koncepció

A pszichoanalízis szorongásfelfogásának összefoglalása azt tűzi ki célul jelen értekezés kereteiben, hogy rámutasson a két diszciplína (pszichoanalízis és daseinanalízis) eltérő fogalmiságára, módszertanára, gondolkodásmódjára, emberképére, ugyanakkor megtalálja azokat a találkozási pontokat, amelyek bővíthetik a szorongásról eddig szerzett tapasztalatokat. Kiindulásként újra tisztázni kell, hogy ugyanaz a fogalom mást jelent a pszichoanalízisben és mást ontológiailag. Freud a szorongás (*Angst*) és érzelem (*Affekt*) szavakat felcserélhetőként használja írásaiban, mint az energiák egységének kifejezését, még az ő terminológiája sem egységes e tekintetben. A pszichoanalízis szorongásfelfogása metapszichológiai kontextusban a strukturális és topografikus személyiségdimenziókra terjed ki; melyben a külvilág mint veszélyeket közvetítő és védekezésre serkentő közeg jelenik meg. Fundamentálontológiailag a világban-benne-létbe belevetetten létező jelenvalólét kitüntetett alaphangoltsága. Már ebben a pillanatban megmutatkozik egy lényeges különbség: míg Freudnál a szorongásnak mindkét elméletében meghatározott kiváltó oka van, addig a daseinanalízisben a szorongás létmeghatározottsága alapján a létezés állandó velejárója. Azonban mindkét elméletben rendkívül komplex, sokrétű, és összetett jelenségként értelmeződik a szorongás, mely az egész emberről szól: „A szorongás problémája olyan csomópont, melynél a legfontosabb és legkülönbözőbb kérdések találkoznak, egy rejtély, melynek megoldása egész lelki életünkre rá kell hogy világítson” (FREUD, 1940, in: EICKHOFF, 2000, 7. o., FREUD, 1994, 321.o.). Értekezésem nem tűzi ki célul a teljes pszichoanalitikus szorongás koncepció feldolgozását, hiszen Freud kortársai és munkatársai szintén aktívan reflektáltak a szorongás problematikájára. A fókuszban konkrétan a freudi tan áll, azon pontok mentén kiemelve, melyek az ontológiai szorongásfelfogással összekapcsolhatók, vagy kontrasztba állíthatók: egyedüllét, otthontalanság, és elhárítások.

3.4.1. A Freudi szorongás koncepció alakulása; első és második szorongáselmélet

Freud a szorongás és védekezés két elméletét alkotta meg; az elsőt munkássága korai éveiben, 1895-ben *Über die Berechtigung, von der Neurasthenie einen bestimmten Symptomenkomplex als „Angstneurose” abzutrennen* címmel, a másodikat 1926-ban

Hemmung, Symptom und Angst címmel. E két fő írás mellett azonban folyamatosan fejlődött, alakult a szorongás felfogása, mely öt fázisra osztható. (COMPTON, 1972a, 4. o.)

- I. 1900 előtt
- II. 1900 körül
- III. 1902-1914
- IV. 1914-1919
- V. 1919-1940

Az első fázis az 1900 előtti időszak, ekkor Freud a szorongás kapcsán elsősorban a szomatikus és szexuális faktorokat tartotta szem előtt. Első szorongáselmélete szerint a szorongást a felhalmozódott testi libidó okozza, ami nem tud pszichésen levezetődni. Elsősorban energetikai töltete van, amelyet egészen a strukturális modell bevezetéséig, és a második szorongáselméletig meg is tartott. 1895-ös írásában törekedett elválasztani a szorongásos neurózist a neuraszténiától. Fliess biológiai koncepciója hatott rá, aki a szexuális viselkedés különböző variációit klinikai tünetekkel kötötte össze; figyelembe véve a motivációt és az élettörténeti kontextust: a neuraszténiában az izgalom elszegényedése, a szorongásos neurózisban pedig felhalmozódása figyelhető meg. (EICKHOFF, 2000, 8. o.) A szorongásos neurózis ma is használatos leírása tehát Freudtól származik: szabadon lebegő, felismerhető ok nélkül fellépő, sőt, a halál „veszélyét” is magába foglaló élmény. A szorongás szubjektív élménye hasonlóan fogalmazódik meg ontológiai megközelítésből is, azonban a testi-lét akadályozottsága sosem lehet kizárólagos oka a szorongásnak. Ontológiailag nem a testben történnek a szorongást keltő folyamatok, hanem a világban. Freud már ekkor két magyarázatot adott arra, hogy a szomatikus szexuális izgalom miért transzformálódik át szorongássá: vagy az endogén ingerek felhalmozódása miatt, vagy valamilyen veszélyre adott reakcióként. (COMPTON, 1972a, 5. o.) A veszélyre adott reakciót itt még nem kötötte össze az énnel; de a védekezés és szorongás kapcsolatára rávilágított. 1895 áprilisában kezdett el Freud egy olyan tudományos munkát, *A tudományos pszichológia terve* címmel, mely máig publikálatlan maradt, azonban hasznos momentumokat tartalmazott a szorongáselmélet fejlődéséhez. (Uo.) E munkájában ritkán használta a szorongás szót, helyette a „kellemetlenség”-et gyakrabban, amely az énbén működő mechanizmusok függvénye, és amelyért a neurózisok kifejlődését tartotta felelősnek. Nagyon hasonlít ez az 1926-os szorongás felfogáshoz, mert a pszichológiai faktorokat hangsúlyozza a szomatikus tényezők helyett. Összefoglalásképp, az 1900 előtti időszak jellemzője, hogy az érzelem, izgalom és szorongás szavak megkülönböztethetetlenek, valamint a szorongásban kiszülő izgalom két eredetét

különböztette meg. A pszichés eredet a hisztéria és más pszichoneurózis okozója, a szomatikus eredetű izgalom az aktuálneurózisoké. A középpontban mindkét esetben a szexuális izgalom áll. Már itt az 1900-as évek előtt is megjelent a szorongás pszichológiai magyarázata, miszerint válasz egy külső veszélyre, azonban ez is energetikai alapon értelmeződik: amint egy bizonyos szintnél nagyobb a külső veszély, akkor aktiválódik a szorongásválasz.

A második fázisban, 1900 körül olyan mentális fenomének felé fordult Freud, mint az álom, felejtés, vicc; legfontosabb műve ebből az időből az *Álomfejtés*. Bár megállapítja, hogy a szorongás inkább a neurózisok problémája, mint az álmoké, mégis kitér benne olyan kérdésekre, mint a szorongás és tudattalan, szorongás és cenzúra viszonya. A szorongást a vágyakkal és elképzelésekkel hozta összefüggésbe, amely a tudattalanhoz tartozik. A szorongás eredetét ezidőtájt őt felől jelölte meg Freud: válasz a veszélyre, a pszichés libidó transzformációja, a szomatikus libidó transzformációja, kardiorespirális vagy más szomatikus diszfunkció, illetve az elfojtott vágyak kitörése. (COMPTON, 1972a, 13. o.) E tényezők közül nem mindenhol világos a szorongással való oksági reláció. A korszak fontos hozadéka, hogy a tudattalan is szerepet kap a szorongásban, még komplexebbé téve a szorongás fenoménjét. Ontológiailag a tudattalan folyamat mint a lét elrejtettsége értelmeződik, amely, ellentétben a pszichoanalitikus felfogással, nem tartalmaz szorongást. Az elrejtettség és elfedettség mint a *dasein* meg nem ismert, és meg nem valósított lehetősége válik a szorongás forrásává abban a mértékben, amennyiben a *dasein* nem önmaga. Az álmoknak nagyon fontos szerepe van a szorongás megismerésében és terápiájában, mint fentebb láthattunk.

A harmadik fázisban, 1902-1914 között Freud kitartott az aktuálneurózisok és pszichoneurózisok klinikai dichotómiájánál. A szexuális és énösztönök ellentétéből származik a szorongás dinamikája, melyet esettanulmányaiban bemutat. A kis Hans és a Farkasember sokat elemzett esetei eleinte alátámasztották azt a feltételezést, hogy a szorongás transzformált libidó. (COMPTON, 1972a, 15. o.) Az 1905-ben megjelent *Három értekezés a szexualitás elméletéről* című írásában igazolta az infantilis szexuális fejlődés felfogását az infantilis szexuális izgalmak és vágyképzetek megfigyelésével. (DÜE, 1986, 14. o.) Ez továbbra is megerősítette az ökonómiai szorongásfelfogást. A szorongás és születés közötti reláció először 1910-ben jelenik meg Freudnál, melyben a születés mint minden későbbi szorongásélmény prototípusa értelmeződik. 1913-ban a *Totem és tabu*ban jelenik meg a szorongás és bűn kapcsolata. (FREUD, 1995) A bűn intenzív érzése, amely

sok neurózisban domináns, a neurotikus szorongás szociális modifikációja. Ebben az időszakban Freud alapvető ökonómiai szemlélete nem változott a szorongásról.

A negyedik fázis, 1914-1919-ig fontos tapasztalatokat hozott a klinikai elmélethez; a nárcizmus bevezetése után Freud még közelebb jutott a szorongás központi történéséhez. Ebben az időszakban különítette el a neurotikus és reális szorongást, és még mindig megmaradt az aktuál- és pszichoneurózisok kettősségénél. (COMPTON, 1972a, 27. o.) 1916/17-ben *A Bevezetés a pszichoanalízisbe* 25. előadásában részletesen kitért a szorongásra, mélyebben bemutatva a születés és szorongás kapcsolatát, és a különböző szorongásfajtákat. (FREUD, 1994, 321-334.o.) A szorongásjelzés kifejezést itt használja először Freud. (DÜE, 1986, 39. o.) Valamint ekkor vezette be a szorongást az én-rendszerbe. Ez az első olyan momentum, amely találkozik a *daseinanalízissel*: a szorongásnak az énhez van köze, a freudi énfogalom azonban egészen más mint a jelenvalólet.

A szorongáselmélet fejlődésének utolsó fázisa 1919-1940- re tehető. Freud az első Világháború után fontos elméleti újításokat vezetett be a pszichoanalízisbe⁶²; 1920-tól kidolgozta „második topografikus modelljét”, az ösztön-én, én, és felettes-én rendszerét, (ERŐS, 2003, 489.o.) amely a legfontosabb változást hozta a szorongás elméletében. Az 1926-os *Gátlás, tünet és szorongás* című írásában a szorongást továbbra is a neurózis fő problémájának és alapfenoménjének tartja. Rámutat arra, hogy az én a központi helye a konfliktusok és a veszély felismerésének, így csak az én képes szorongást létrehozni és érzékelni. Az én pedig mindig a pszichés realitás alapján dönt a szorongás kimeneteléről. Lényeges ezen a ponton, hogy a szorongás hozza létre az elfojtást, nem az elfojtás a szorongást. (Uo, 12.o.) A szorongás működését a veszély és tehetetlenség fogalmakon keresztül írja le: „A szorongás a traumában érzett tehetetlenségre adott eredendő reakció, amely később, a veszélyhelyzetben mint segélykérő jel termelődik újjá. Az én, amely a traumát passzívan élte át, most aktív módon ismétli meg annak legyengített formában történő felidézését, abban a reményben, hogy lefolyását irányíthatja.” (FREUD, 2003, 587.o.) Az én szeretné a saját folyamatait maga irányítani; minél inkább a hatáskörébe vonzza a szorongást, annál inkább tud védekezni ellene. A betegség azért képződik, hogy az ént megszabadítsa a veszélyes szituációtól. Amint megakadályozzuk a szimptomaképződést, belép az ént fenyegető veszély. (DÜE, 1986, 36. o.) Ezen a ponton

⁶² Fontos lépés volt a második szorongáselmélethez az 1925-ben a *Selbstdarstellung* című írásában tett megállapítás: a neurotikus tünetek nem közvetlen a valós élményből táplálkoznak, hanem vágyfantáziákból. A neurózis szempontjából a pszichés realitás többet jelent, mint a materiális. (EICKHOFF, 2000, 10. o.)

felmerül a kérdés, hogy a védekezésből létrehozott szimptomaképződés valóban az én érdekeit szolgálja-e? Vagy épp attól véd meg, amivel szembe kellene néznie? A szorongás mint veszélyhelyzetre adott reakció párhuzamba állítható a hanyatlás ontológiai fogalmával; a hanyatlásban a *dasein* nem akar önmaga lenni. A veszélyre adott reakcióként megjelenő szorongásjelzés ontológiai kontextusban épp a hanyatlásba hívja az ént; védekezzen, védje meg magát a veszély elől. Ezzel a védekezéssel elmúlik ugyan a szorongás, de az én világhoz való viszonyában sérül. Szimptomát hoz létre, amely egzisztenciális értelemben sohasem lehet egyensúlyi állapot. Hiszen a beteg-létben az összes egzisztenciálé sérül. A mindennapi életben az új elmélet alapján az én jóformán folyamatos védekezésre kell hogy berendezkedjen, amely felveti a kérdést: folyamatos veszélyhelyzetekben, folyamatos védekezésben, és folyamatos szorongásban él az ember? Mindenesetre „a szorongás mint az én válasza a veszélyes szituációra többféleképpen magyarázható – strukturálisan, dinamikusan, adaptációsan, de nem energetikailag”. (COMPTON, 1972a, 38. o.)

Freud visszatér régebbi esettanulmányaihoz, a kis Hanshoz és a Farkasemberhez, és mindkét esetben megtalálja azt a közös pontot, hogy a szorongás nem az elfojtás következménye, hanem az oka. Mindkét esetben a szorongás tartalma az én kasztrációs szorongása. Freud a pszichoneurózisokban központi jelentőségűnek látja a kasztrációs szorongást, melyben a szorongás mint egy veszélyes esemény jelzése jelenik meg. „A szorongás a veszélyes helyzetre adott reakció, a szimptomaképződés a veszélyhelyzet elkerülése” (FREUD, 2000, 73. o.) A lényegi különbség a két elmélet között⁶³ a szorongás és védekezés közötti oksági relációban keresendő. (COMPTON, 2002, 28. o.) Meg kell különböztetni azonban a veszélyhelyzetre adott reakciót és a szorongásaffektust. Mindkettőben szerepet kapnak az énfunkciók, de a szorongásaffektus tartalmazza az én korábbi fejlődési fokán keletkezett válaszait is a traumatikus szituációra, amely a szorongásaffektusnak változó intenzitást és minőséget kölcsönöz. Compton hívja fel a figyelmet, hogy a veszélyhelyzetre adható olyan válasz is, amely nem tartalmaz szorongást. (COMPTON, 1972b, 388. o.)

Brenner mutatott rá, hogy Freud 1926-os írásában a kellemetlenség (*unpleasure*) kétféle jelentését különböztette meg, és mindkettőt szorongásnak nevezte. Egyik értelemben a kellemetlenség traumatikus helyzetben jelenik meg; ez a reakció független az én fejlettségi fokától; ez az, amit korábban Freud automatikus szorongásként jelölt. Másik

⁶³ További különbségekről 1933-ban beszélt a *Neuen Folge der Vorlesungen zur Einführung in Psychoanalyse* című 32. előadásában. (FREUD, 1940, id: EICKHOFF, 2000, 7. o.)

értelemben kellemetlenség jelenik meg veszélyhelyzetben, amely csak akkor lehetséges, ha az én fejlődése elért egy bizonyos fokot. Ez az, amit Freud jelző szorongásnak nevezett. (BRENNER, 1974, 29. o.) Freud később már megkülönböztette a kellemetlenséget a szorongástól; nem lehetnek szinonimák. A kellemetlenség egy tág terminus, és a kevésbé differenciált affektív állapotokra használható. (COMPTON, 1972a, 39. o.) 1926 után letisztult az is, hogy a szorongásaffektus nem a pszichés energia manifesztációja, hanem az én tapasztalata. A libidó felhalmozódása közvetlenül már nem okoz szorongást, hanem a szorongásjelzés motiválta védekezést. Freud megmaradt annál az elképzelésénél, hogy az infantilis fóbiák a kasztrációs szorongás kifejeződései. (Uo.)

Az 1926-os szorongáselméletet követően számtalan szerző foglalkozott a szorongással⁶⁴. Compton a freudi koncepció néhány alapvető nehézségére hívta fel a figyelmet, melyet érdemes átgondolni. (COMPTON, 1980, 739. o.) A szorongás második elmélete egyidejűleg tartalmaz szomatikus és mentális komponenseket, melyekhez nagyon különböző empirikus adat és elméleti keret társul; ez nehézzé teszi áthidalni a szoros kapcsolatban álló szorongás-összetevőket. További probléma a veszélyhelyzet, a kellemetlenség szorongás általi előrejelzése; nem tematizálható a freudi elméletből pontosan, hogy a veszélyt, a kellemetlenséget melyik fenomén írja le leginkább? A fájdalom, szégyen, bűn, feszültség vagy a szorongás? A szorongás anticipációs természete által kitüntetett; fájdalom, szégyen, bűn anticipációja váltja ki a szorongást. Ezen a ponton visszapillantva az ontológiai felfogásra, mely eredendően feltételezi a szorongást és bünt, mint egzisztenciális fenoméneket, a freudi szorongás koncepció nem fed le a létezés teljes egészét. Mind Freud, mind az őt egyik legalaposabban tanulmányozó szerző, Allain Compton megmarad a pszichoanalitikus emberképnél, és rész-folyamatokban, rész-aspektusokban értelmezik az emberi szorongást. A szorongás eredetét Compton folyamatosan vizsgálja tanulmányaiban, azonban megmarad a veszély, trauma, energia, jelzés dimenziókban.

⁶⁴ Steven P. Roose és Robert A. Glick könyvükben a szorongás legkülönbözőbb perspektíváit ötvözik a klinikai tapasztalatokkal. CHASE, J. (1998) Anxiety as Symptom and Signal. Edited by Steven P. Roose and Robert A. Glick. *Psychoanal Quarterly*, 67:326-328. Továbbá: BRENNER, C. (1953) An Addendum to Freud's Theory of Anxiety. *International Journal of Psychoanalysis*, 34:18-24.

3.4.2. A haláltól és büntől való szorongás

„Fenntartom azt a feltételezésem, hogy a haláltól való szorongás a kasztrációs szorongás analogonjaként fogható fel, és a szituáció, amelyre az én reagál, a védő felettes-éntől való elhagyatottság. (...) Így ez minden veszélytől való védettség végét jelenti” (FREUD, 2000, 73. o.) Elszakadás, elhagyás, védtelenség; a születéssel és a halállal is asszociálódnak. Freud a gyermekkori szorongás tárgykapcsolati aspektusára is rámutatott: a gyermeknek hiányzik valaki, akit azelőtt szeretett. A hiány, az elszakadás, az egyedüllét váltja ki a szorongást. Eickhoff említésre érdemesnek tartja, hogy Freud a *Túl az örömelven*-ben felvázolt halálösztön-koncepciót nem integrálta be második szorongáselméletébe. (EICKHOFF, 2000, 18. o.) Freud a *Gátlás, tünet és szorongás*-ban sem tekinti primér szorongásnak a haláltól való félelmet. Klein ezzel kapcsolatban párhuzamosan az élettől való félelemről ugyanolyan hangsúllyal beszél. (KLEIN, 1948, 115. o.)

Melanie Klein fiatal gyermekek analízise során tett megfigyelései alapján a szorongást a halálösztön veszélyéből vezette le. A szorongás eredete nála a haláltól való félelem. (KLEIN, 1948, 115. o. COMPTON, 1972b, 342. o.) Klein nem biztos abban a freudi megállapításban, hogy a kasztrációs szorongás a halálfélelem analogonja. Ha elfogadjuk a halálösztön létezését, akkor el kell fogadnunk annak mély befolyását is az emberi lélekre. Így a halálösztön belső működéséből származik a szorongás. Nincs szükség arra, hogy kasztrációs szorongásként értelmeződjön. Klein a gyermekek analízise során azt tapasztalta, hogy a megsemmisüléstől való félelem nagyon erős kisgyermekkorban. A daseinanalízis szintén megerősíti a gyermekkori szorongások intenzív létét. Klein felfogása azon a ponton, hogy a végső elmúlástól, a haláltól való félelmet kapcsolja a szorongás keletkezéséhez, egzisztenciális szorongásként értelmeződik. Azonban pszichoanalitikus alapon, melynek következményeként a haláltól való szorongást az énhez kapcsolja elsősorban, és nem az idői dimenzióhoz. A fundamentálonológiai felfogáson alapuló daseinanalízis, mint azt a haláltól való szorongás fejezetében látni fogjuk, szorosan kapcsolódik az időbeliséghez. A haláltól való szorongás ebben az értelemben átfogja a múltat, jelent, és jövőt, a világban-benne-lét által. Sem Kleinnél, sem Freudnál nem kap a világ az énnel ilyen szintű vonatkoztatást. Klein felfogásában az introjekció és projekció korai folyamatai vezetnek az én kialakulásához. Ebben a folyamatban, az infantilis agresszív impulzusokból fejlődik ki a bűn. Klein ebben a kontextusban szintén morális bűnről beszél, hasonlóan Freudhoz, nem egzisztenciálisról.

Freud a bűn eredetét az Ödipusz-komplexushoz köti; más helyeken még korábban teszi a bűn eredetét, az örökös küzdelemre Erósz és Thanatosz között. A bűn minden értelmezésében valamilyen ambivalencia konfliktusból származik. A felettes-éntől való szorongást Freud lelkiismereti szorongásnak nevezi.

3.4.2.1. Elszakadás és otthontalanság

Freud 1916/17-ben az első szorongást az anyától való elszakadás élményéből eredezteti. Elsősorban élettani magyarázatot fűz hozzá; a születés miatt a belső légzés megszakadása óriási ingerfokozódással jár, ez vezetődik le a szorongásban. (FREUD, 1994) Itt írja le Freud először az első szorongás kitörést, felismerve a születési aktus veszélyhelyzetét, melynek nem asszimilált tartalma sohasem éri el a tudatelőttest. A szorongás így egy régi emlékképre való visszaemlékezés. A szorongás forrása és mintaképe a születés aktusa; az első szorongásos állapot ismétlésére való hajlandóság beoltódott az emberi szervezetbe. Hermann-nál és a budapesti iskola képviselőinél a szorongás szintén az elszakadás élményével áll kapcsolatban. Freud azonban itt elhatárolja magát Ranktól, aki a születési szorongást mint elszakadást értelmezi. A szorongás így az elszakadás szimbólumaként minden hasonló élménynél megjelenne. Freud szerint a születés nem élhető meg az anyától való elszakadásként, hiszen az anya mint tárgy ismeretlen. (FREUD, 2000) Freud annyit mond, hogy a születés az első szorongásélmény; és ezzel forrása és előképe a későbbi szorongásélményeknek; azonban nincs még pszichés tartalma. Mégis lehetségesnek tartja a szorongást az én kialakulása előtt is. (DÜE, 1986, 43.o.) A szorongás magja egy jelentőség teli élmény ismétlése. A gyermekkori szorongás kifejlődésének három esetét említi: amikor a gyermek egyedül van, amikor sötétben van, és amikor idegennel van a megbízható anya helyett; mindhárom helyzet egyetlen jelentésre redukálódik, a szeretett, vágyott személy hiányára. Ebben a kontextusban a szorongás mint tárgyvesztésre adott reakció értelmeződik. A kasztrációs szorongást és az összorongást az elszakadás analógiája köti össze. (COMPTON, 1972, DÜE, 1986, 44. o.) Freud tehát az ökonómiai szituációból a tárgyvesztéshez jutott el, amit veszélyhelyzetként értelmezett. A későbbi szorongásos élmények is a korábbi traumák tompított ismétlése, így végső soron a tárgyvesztés, az anya elvesztése „szimbolikusan” minden szorongáshelyzetben jelen van. A szorongás legmélyén tehát Freudnál az anya hiányzik; a daseinanalízisben pedig önmagunk, és a tulajdonképpen világban-benne-létünk. Lehet-e párhuzamot vonni köztük? Lehet-e a legsajátabb lehetőségre való rátalálást az anya hiányán keresztül

értelmezni? Ontológiailag a szorongásban nincs tárgykapcsolat, nincs interszubsztivitás; olyan hiányként értelmeződik, melyben minden távol van, nem csak az anya. A többi ember is, a világ, a tárgyak, és a legsajátabb önmaga is. Freud a gyermekkori szorongások típusait is a szeretett tárgy hiányára vezette vissza. Végző soron, ebben az értelemben egzisztenciális szorongásról beszél.

A fejlődés során változnak a szorongás feltételeit jelentő veszélyhelyzetek is: különböző fejlődési szakaszokban különböző, meghatározott szorongásfeltételek játszanak szerepet. (FREUD, 2000, 85. o.) Az alábbi táblázat foglalja össze:

Életkor	Veszélyt jelentő szituáció
Az én éretlenségének időszaka	Pszichés tehetetlenség veszélye
Első gyermekévek	Az önállótlanághoz vezető tárgyvesztés veszélye
Fallikus szakasz	Kasztráció veszélye
Latencia szakasza	Felettes-én szorongás veszélye

Az összes veszélyhelyzet és szorongás feltétel egymás mellett, egyidejűleg is fennállhat, és megjelenhet a szorongásban; illetve az én el is hagyhat bizonyos szorongás formákat. A második freudi elmélet tehát a szorongás négy dimenzióját írja le, melyből a kasztrációs szorongás, mint fentebb láttuk, a haláltól való szorongásnak is megfeleltethető. A szorongást okozó veszélyhelyzet és az azt követő neurózisforma között szoros összefüggés van. A gyermekkori szorongásokat tehát minőségileg el tudta különíteni egymástól, a veszélyhelyzetek függvényében; azonban számtalan más oka is lehet a gyermekkori szorongásnak. A freudi fenomént szemlélve két lényeges irányban mutatkozik meg a veszély: egyrészt az ént veszélyeztető helyzetekben, másrészt az énhez kötődő szeretett tárgyakkal kapcsolatban. Vagy önmaga van veszélyben, vagy az a szeretett személy, aki által az önmaga meghatározódik.

Freud a szorongáson belül 1919-es, *Unheimliche* című írásában megkülönböztetett egy kísértetieset. (*Unheimliche*) Ez nem ugyanaz a Heideggernél tárgyalt otthontalansággal, mely a világban-benne-léthez és a hanyatlásba meneküléshez áll közel. Közös vonás a hátborzongató, a kísértetiesen otthontalan érzése. A kísérteties freudi értelmezését több, egymáshoz fűződő jelentés jellemzi: elfojtathoz való visszatérés - regresszió, visszatérés az én fejlődésének korábbi fázisába, kasztrációs félelem, és az ugyanaz megismétlése. (DÜE, 1986, 117. o.) Freud elemzése szerint a *heimlich* szó két fogalomkörhöz tartozik: egyrészt bizalmas, kellemes a jelentése, másrészt rejtettet, titkosat is jelent. „Kísérteties

mindaz, ami titok, tehát rejtettnek kellett volna maradnia, mégis feltárult.” (FREUD, 2001, 251. o.) Az elrejtett, elfojtott jelenség az ismétléssel párosulva alkotja Freudnál a kísértetieset, a szorongást keltőt. Az ösztöntörekvésekből származó ismétlési kényszer az egykor bizalmas, kellemes élményeket egy traumával összekapcsolva kísértetiesessé teszi. Heidegger, mint fentebb láttuk, a *Lét és időben* a szorongáshoz kapcsolja a hátborzongatóan otthontalant, mint nem-otthon-létet. A szorongás és otthontalanság azonban nem ugyanaz. Veszély, amire a szorongás válaszol és utal, továbbá szoros viszonyban van a térbeliséggel. A heideggeri hátborzongatóan otthontalan érzése megfellelthető-e a freudi kísértetiesnek? Élmény szinten igen, hisz jellemzőjük a meghatározhatatlanság, az otthonosság hiánya, és van benne valami ijesztő. Eredetüket tekintve azonban egész másról van szó, és ez a szorongásra is igaz lesz. A freudi kísérteties eredete az ösztönén, a tudattalan és a külvilág, valamint a kasztrációs komplexussal is összekapcsolja. Heideggernél a hátborzongató a jelenvalólét meg nem élt életéből, és meg nem valósított lehetőségeiből fogant, és egzisztenciális értelemben felfogott.

3.4.3. Az én szerepe a szorongásban és az elhárítások

Freud első szorongáselmélete a felhalmozódott libidó szorongás általi levezetődéséről szólt, ebben az ökonómiai magyarázatban a szorongást egy eredménynek tekintette. (LAPLANCHE, PONTALIS, 1994) A szorongás új, 1926-os elméletében a szorongásnak jelzőfunkciót tulajdonít: az énből kiinduló elhárítás egyik kiváltója lesz. Így az én a szorongásos állapotok egyedüli forrásává válik. „Mivel az én nem szexuális energiákból dolgozik, ez az újítás a szorongás és libidó közötti kapcsolatot lazítja” (FREUD, 2003, 581. o.) A szorongásjelzésben korábbi szorongásreakciók tompított reprodukálása történik védelmi célból, az identitás integritásának megőrzése céljából. Az én a szorongásos helyzetekben a korábbi traumát passzívan éli meg; ennek az ismétlésnek az ad reményt, hogy „lefolyását maga tudja levezetni” (DÜE, 1986, 44. o.) Ha az én „beleviszi” magát a szorongásba, könnyebben meg tud küzdeni; a freudi szorongás – és ismétlésfogalom az én szerepének visszaadásáról, aktívvá tételéről szól.

A *Gátlás, tünet és szorongás*-ban Freud a szorongást az énhez kapcsolva két irányból eredőnek tekinti: egyrészt egy trauma várása a veszély anticipálása által, másrészt annak megismétlése. Ennek a traumatikus veszélyhelyzetnek a magja Freudnál kezdetben az ingerfokozódás, ezt 1926-ban a reménytelenségnek nevezte. (DÜE, 1986, 45. o.) A szorongásjelzés tehát veszélyhelyzetet jelent; a különböző veszélyhelyzetek különböző

szorongás mintázattal járnak, mint fentebb láthattuk. Ennek kapcsán tért vissza Freud egy olyan terminushoz, amelyet még kutatásai legelején használt, majd elvetett: a **hárítás**. A hárítás „mindazon technikák általános megjelölése, amelyekkel az én esetleg neurózishoz vezető konfliktusai során él.” (FREUD, 2003, 583.o.) A hárítás tehát az én védelme az ösztönigényekkel szemben, melyben az elfojtás a hárítások egy fajtája lesz.

Az én a külső-belső világ veszélyei ellen hivatott a szorongással védekezni, de ez a védekezés már egy konfliktusban álló énből származik. Ezt bizonyítja a szorongás élménye, ami noha megvéd attól, hogy az ösztönén és a külvilág felől érkező ingerek elárasszák az ént, mégis jelzi a személynek, hogy már „kicsúszott a talaj a lába alól”. Ebben az új elméletben a szorongás már nem kizárólag dezintegratív funkciót tölt be, hanem akár az ellenkezője is lehet: lehetőséget ad a veszély elleni felkészülésre, lehetőséget a választáshoz. A választás lehetősége az emberi lét számára az alternatívák számát kettőre redukálja⁶⁵: mindennemű állásfoglalás a lét határhelyzeteiben a szorongás irányát jelöli ki. Vagy pozitív, integratív irányba indul el a szorongás által beindított folyamat, vagy az én sikertelen védekezése esetén a dezintegráció, a szétesés negatív irányába. Az élet szorongással teli, kritikus pillanataira adott válaszok tehát a szubjektum önmeghatározásának alapjává válnak, egyfajta önteremtéssé, vagy önpusztítássá.

Felmerül itt a kérdés, hogy a pszichoanalízis diszciplínája szerint vajon az ember maga dönti – e el a szorongás kimenetelét, illetve milyen pszichoszomatikus, affektív és kognitív folyamatokkal van összefüggésben a szorongás, melyek befolyásolhatják, hogy „mi lesz utána”. A kérdésre Freud válasza: minden attól függ, hogy az én milyen típusú cenzúrára képes mozgósítani, és milyen közel engedi a veszélyt. Fontos, - és ez már önismereti jellegű kérdés - hogy az én elismerje, felismerje a lappangó szorongást, amely egy meghatározhatatlanságában a múlt homályába vesző, kellemetlen affektust idéz fel.

Az elhárító mechanizmusok kérdése ontológiai értelmezésben lényegét tekintve szintén átfedést mutat a pszichoanalízissel. Az elhárító folyamatok végcélja elnyomni mindazon módosulásokat, melyek veszélybe sodorhatják az individuum integritását és stabilitását. (LAPLANCHE, PONTALIS, 1994) Ennek érdekében egyfajta „inverz realitást” hoznak létre, amely keretek között az én konfliktusmentesen működhet. Egyszóval, ahol elhárítás van, ott szorongás is. Ontológiai alapon az elhárító mechanizmusok a hanyatlás

⁶⁵ Nem szeretném, ha ez a gondolat túlzott redukcionizmusnak tünne, természetesen a két alternatíva számtalan, árnyaltabbnál árnyaltabb problematikát és létmódot takar, a kettes szám pedig az előjel irányára vonatkozik. (pozitív/negatív)

létmódjaiként definiálódnak, szintén sajátos realitást hozva létre. Az ilyen megkonstruált, személyre szabott realitásnak mindig védekező funkciója van.

3.5. A haláltól való szorongás

A haláltól való szorongás kérdéskörét külön fontos kiemelni, hiszen az időbeliség és betegség képződés szempontjából döntő jelentőségű mind a pszichoanalízisben, mind a daseinanalízisben. A halál a mi mai kultúránkban nincs a 'helyén'. Az ember nem tud vele mit kezdeni, mint ahogyan önmagával sem. Maga az élet válik kézzelfoghatatlanná, ha elveszítjük annak tudását, aminek súlya volt az életükben. Hiába tudunk a halálról tárgyilag, ismeretben többet, mint más korokban; mégis „a lényegét nem tudjuk: hogy hányadán is állunk voltaképpen vele”. (CSEJTEI, 2001, 193. o.) Kudarcnak, műszaki hibának tekintjük, és már abban sem vagyunk biztosak, hogyan viszonyuljunk a haldoklóhoz, vagy éppen gyermekeink halállal kapcsolatos kérdéseihez. (POLCZ, 1995. 26. o.)

3.5.1. Heidegger és a Daseinanalitika helye a filozófiai thanatológiában⁶⁶

Korábban láttuk, hogy a halál filozófiai elemzésének kiindulópontja, hogy a halál az egzisztencia egész struktúrájában jelen van. A filozófiai vizsgálódáshoz így a létezés bármely aktív megnyilvánulása megfelelő kiindulási pontként szolgálhat. (BOROS, 1998, 37. o.) A filozófia halálhoz való viszonyába enged betekintést a huszadik század egyik jelentős teológusának, Hans Urs von Balthasarnak⁶⁷ három korszakos felosztása. (CSEJTEI, 2002. 16. o.) Az első a *mitikus-mágikus* korszak, melyben a halált mindig valamilyen rossz szellem, varázsló, boszorkány váltja ki, és a társadalom tagjait nem egyenlően érinti. A vezetőik halála az „igazi” halál, ettől különbözik az idegenek és a nők halála. (CSEJTEI, 2002. 17. o.) A második a *metafizikai* korszak, mely Platón és a keresztény teológia

⁶⁶ *Thanatológia*: a halál mibenlétével filozófiai szempontból foglalkozó tudományterület. Különbözik az *orvosi thanatológiától*, mely egy gyakorlati szakdiszciplína, és a terminális állapotban lévő betegek kezelésének és ellátásának technikája. (CSEJTEI, 1998. 8. o.)

⁶⁷ Hans Urs von Balthasar: „*Der Tod im heutigen Denken*” In: *Anima*, 11.évf. (1956) Id: Csejtei, 2002. 29.o. Hans Urs von Balthasar teológusként nemcsak a halállal, hanem a szorongás problematikájával is foglalkozott, e két téma jóformán elválaszthatatlanná vált egymástól a huszadik században. A teológia, filozófia és pszichoanalízis határai azonban nem kölcsönösen átjárhatók, amint erre fenti tanulmányunkban is rámutatunk. Hans Urs von Balthasar a pszichoanalízist egyenesen „kíméletlennek” nevezi, „mérgező ellenmérgek”. H.U. von Balthasar: *Der Christ und die Angst*. Einsiedeln 1953. S. 55/56. Id. Condrau, 1962. 37.o.

tanításai alapján értelemmel ruházta fel a halál felfoghatatlan tényét az által, hogy az emberben egy sajátos reményt ültetett el. (CSEJTEI, 1998. 8. o.) Ez a hagyományos metafizikai világbé a XIX. század környékén megroppanni látszott, amikor a halál státusza alapvetően megváltozott: már nem átmenetet jelentett a földi és az örök élet között, hanem sokkal inkább határt. Jaspers a halált úgynevezett határszituációkkal hozta összefüggésbe, mellyel kezdetét vette a harmadik, *egzisztencialista* korszak. Jaspers egyedülálló viszonyt tételezett a saját halálunkkal; szerinte az emberben mindig marad valami közölhetetlen, valami elmondhatatlan, épp azért, mert a saját elmúlása titkát ki-ki csak maga értheti meg és élheti meg. Schopenhauer, Nietzsche és Kierkegaard mindhárman a metafizikai és az egzisztenciális korszak küszöbén helyezkedtek el. Heidegger és Jaspers már az egzisztencialista halál-felfogást képviselték. (CSEJTEI, 2001. uo.) E felfogás gyökeresen újat hozott a halálról való gondolkodásban: az emberi élet jelenébe helyezve a halált az önismeret, az énkép és identitás megtalálásának feltételeként tapasztaljuk.

Heidegger volt az, akinek halál-felfogása az 50-es évektől egyre nagyobb hatást gyakorolt az orvostudományra és pszichiátriára. Heidegger sokat merített Jasperstől: az ember bizonyos döntő, lényegi szituációkban, határszituációkban áll, melyek a véges létezéssel elkerülhetetlenül adóttak. Jaspers hat évvel volt idősebb Heideggernél, kettejük filozófiájában és bonyolult, különös barátságában⁶⁸ Kierkegaard volt az első közös pont. Így ír erről Jaspers: „Heidegger volt az egyetlen, aki valóban fontos volt nekem. A legrejtettebb kérdések összefüggéseire jutott el.” (JASPERS, 1998)

A halál mint határ végső horizontként lehetőséget ad az élet egészének megpillantására. (CSEJTEI, 1998. 16. o.) Ez a gondolat adja az ontológiai halál-felfogás lényegét: nem azzal segít az életben, hogy az elmúlással folyamatosan rettegésben tart, hanem egy olyan hermeneutikai időértelmezés lehetőségét teremti meg, mely az élethez való alapvető hozzáállást változtatja meg. Az 'egész' megpillantása által a jelen, a múlt és jövő másként konstituálódik. Súlyos lesz a pillanatnak, a kimondott szónak. Lehetőség az identitás határainak és célkitűzéseinek tisztázására. A halál mint határ az által hogy bekapcsolja az irreverzibilitást a személyes szférába, lehetőséget ad a választásra: vagy

⁶⁸ Heidegger és Jaspers 1920-ban Husserl házában ismerkedett meg, ekkor Husserl Heidegger mentora volt. Hamar kialakult közöttük az a szellemi közelség, mely a filozófiáról vallott hasonló nézeteken alapult. Mindketten elégedetlenek voltak az „akadémikus filozófiával”, melyet az egyetemeken tanítottak. Kapcsolatuk 1933 táján megromlott, amikor Heidegger állítólagos kapcsolatba került a nemzetiszocializmussal. „A Jaspers kezdeményezésére 1949-ben felújított barátság a korábbi kötődésnek már csak az árnyéka volt.” (ETTINGER, 2001) Jasperst élete végéig vonzotta Heidegger szellemi nagysága, csaknem négy évtizeden át, 1928-tól 1964-ig készített feljegyzéseket Heidegger műveiről, viselkedéséről, jelleméről. (Uo.)

menekülünk előle, vagy törődünk vele, gondjainkba vesszük. A halál hermeneutikai elemzése horizontális síkon mozog, így a jövőbe mutat, ellentétben a fenomenológiával, mely a múlt mélységei felé tendál vertikálisan. (Uo.29.o.) A heideggeri halálértelmezésben tehát megjelenik az időbeliség és a történetiség. A halállal szoros kapcsolatban áll a gyász, melyre értekezésemben nem térek ki.⁶⁹

3.5.2. Dasseinanalízis - a halálhoz-való-lét

Korábbi fejezetekben már volt ugyanerről a témáról szó, itt a halálhoz-való-lét további aspektusait szeretnénk kiemelni. „Ha az élet úgy viszonyul a biztos halálhoz, hogy kézzelfoghatóan birtokolja, akkor válik az élet önmagában láthatóvá. A halál képes látást adni az életnek, és állandóan legsajátabb jelene és benne, magában növekvő, mögötte halmozódó múltja elé vezeti.” (CSEJTEI, 1998. 19.o.) A halál az élet elfogadására szólít, az életére, amely mi magunk vagyunk. A halál ontológiai értelmezése az individuum időbeliségére és történetiségére hívja fel a figyelmet. Az időfogalom felől végiggondolva az elmúlás nem micsoda (*Was*), hanem a jelenvalólét mikéntje (*Wie*). „A halál nem dolog, hanem eredendően hermeneutikum; az ember sohasem 'hal meg' 'csak úgy', hanem mindig vala-miként fejezi be életét.” Heidegger így ír erről: „Csak az ember hal meg. Folyamatosan, amíg a földön lakozik, amíg létezik...” (HEIDEGGER, 1989) Ez egy kitüntetett állapot. Heidegger szerint a halál az emberi értelem számára igenis megragadható, mégpedig a gond fenoménjében konkretizálódva. (HEIDEGGER, 1989, 410. o.) Valaminek az értelmét felfogni azonban sokkal több, mint valaminek az okait pontosan tudni. A halál értelme túl van a racionalitáson, felfogása tetőtől talpig, testestül lelkestül igénybe vesz. Ontológiai értelemben tulajdonképpeni létmód az, amely képes a halálhoz való előrefutással önmaga legsajátabb lehetőségeire rátalálni. Ekkor tudni fogja a honnan-t

⁶⁹ A gyászra való képtelenség szoros összefüggésben állhat a halál tényének tagadásával. A tárgyvesztést követően a másik sokszor idegen énrészként él tovább a személyben. „Csupán szimbolizálhatatlan hiány jöhet létre akkor, ha nincs fogalmunk róla, mit jelent elveszíteni valakit.” (MITCHELL, J, 1999) Ez a másik elvesztésének meg nem értése. „A sérülést okozó esemény megfoszt a felismerés képességétől”. A felismerés hiányában viszont mimetikus, identifikációs tartalékainkra szorulunk, hogy valahogy „ellegyünk”. (Uo.) Sok múlik azon is, hogy a társadalom hogyan kommunikálja a gyászt, hogyan fogadja a gyászolót. „Néha magunk sem tudjuk igazán, hogyan kell a gyászolóval viselkednünk, inkább messze elkerüljük.” (KAST, 1995) Minél erőteljesebb egy társadalomban a halál elfojtása, annál kevésbé spontán a viselkedés, és annál nehezebben viseli a gyászt. (Uo.) A halálról nem csak a gyászon keresztül lehet tapasztalatunk. „Az élethez való kötődés képessége összefügg a leválás, leválasztás képességével is. Aki nem kötődik az élethez, az sem a másiktól, sem önmagáról nem képes leválni, képtelen a másikat és önmagát kívülre helyezni.” (HÁRS, KOMÁLOVICS, 2000. 5.o.)

és a hová-t. A halál értelmének a keresése magában foglalja a halál megértésének, értelmezhetőségének és értelmességének a kérdését.

Segít még jobban megérteni a halált, ha alaptulajdonságait Heidegger halálanalízise alapján sorra vesszük. Az *eredendőség* két összetevője a teljesség és hitelesség. Teljesség élhető meg, ha a létező a maga maradéktalan mivoltában tud megnyilvánulni, és ez akkor lesz hiteles, ha rátalál a rá leginkább jellemző létezőmódra. (CSEJTEI, 1998, 49. o.) Ha ezt átgondoljuk, nagyon nehéz hitelesnek lenni a mai világban; a társadalom és kultúra ezt nem könnyíti meg. Olyan ideálokat és értékeket közvetít, melyek egyértelműen sikerorientáltak: mind a testkép, mind a személyiségkép akkor 'piacképes', ha igazodik ezekhez a kimondatlan elvárásokhoz. Legfőképpen így a lényeg hiányzik az életből; a középpont megtalálása, mely annyit jelent: otthonra lenni önmagunkban. A halál mint *végéhez-viszonyuló lét* kitüntetett lehetőségekhez viszonyuló létként jelenik meg, és nem azt jelenti, hogy képzeletben a saját halála foglalkoztatja. Sokkal inkább rámutat arra, hogy az ember saját halálával értse meg önmagát. Két jellemzője van a végéhez-viszonyuló létnek: a küszöbön-állás és a magaelőzés. A magaelőzésben az ember látja magát a jövőben, jobbnak, mint most, látja a lehetőségei, melynek a küszöbén áll. Fontos, hogy a valódi önmaga küszöbén álljon. A halál mint *kitüntetett lehetőség* elsősorban a megértés lehetőségét adja. A megértés szembesülés a tényállással, és egyfajta tudomásulvétel, méltósággal. A megértés az élet előrehaladtával fokozatosan mélyül el, ahogy fokozatosan veszítjük el énünk darabjait a halállal vagy kudarccal véget érő kapcsolataink által. Az önazonosság legmélyebb magja tehát a halál, melynek valódi megértése az életet ülteti el az életben. A társadalom elvárásainak megfelelni akaró emberből ez a fajta megértés hiányzik, ez a fajta harmónia, mely békét ad, és nem lázadást. Heidegger a halált magát a létezés konstituáló alapjává teszi. (Uo.)

A mások halálának kapcsán a heideggeri ontológia egyik gyenge pontjához érkeztünk: a magánvalóság, elszigeteltség hangsúlyozott. Heidegger szerint a valódi értelemben nem tapasztaljuk mások halálát, mindig csak ott vagyunk mellette. (Uo.) Nem lehet helyettesíteni, a halál mindenkor az enyém és mindenkor a másiké: a legsajátabb, vonatkozás nélküli enyémvalóság.

3.5.3. A pszichoanalitikus halálkoncepció

Freud 1920-ban, a *Túl az örömelelven* című írásában vezette be a halálösztön és az *életösztönök* dualisztikus felfogását, amelyet későbbi írásaiban élete végéig ismételt

megerősített. E halálöszton felfogás az egyetlen olyan freudi elmélet, amelyet még saját követői is nehezen fogadtak el. Státusza a mai napig kétséges, egyike a “legelbűvölőbb” és egyben a legvitatottabb, legnehezebben értelmezhető fogalmaknak. Freud és Ferenczi Sándor között zajló levelezésekben jól nyomon követhető a halálöszton fogalmának kidolgozása, amelynek során az élet és a halál kérdéseit a filogenezis biológiai és természetfilozófiai kontextusában vitatták meg. (ALBERT, 2002. 4. o.) Az új fogalom sejteni enged, hogy megalkotásában Freud saját élettörténete is szerepet játszott; számára személyes jelentősége volt a halálnak: Sophie lánya 1920 januárjában váratlanul meghalt influenzában, kedvenc unokája úgyszintén, és folyamatosan kísértette saját, gyógyíthatatlan állkapocsrákja. (SULLOWAY, 1987, 392. o.) A halálöszton koncepció elsősorban tehát spekulatív, teoretikus megfontolásokon alapult, és nehezen tudta elhelyezni más pszichikus működési elvek között. Mindezzel rámutatott arra, hogy a halál, az elmúlás jelen van az ember életében, mindennapjaiban, azonban negatív, kérdéses, bizonytalan eredettel és előjellel.

A halálöszton az ösztöntörekvések olyan alapvető kategóriáját jelöli, melyek ellentétben állnak az életösztonokkal, és a feszültségek teljes leépítésére törekednek, arra, hogy a szervezetet visszajuttassák a szervetlen állapotba. „A halálösztonok, amelyek előbb befelé irányulnak és önpusztításra törekednek, másodlagosan kifelé irányulnak és agressziós, valamint destruktív ösztöntörekvések formájában nyilvánulnak meg.” (LAPLANCHE, PONTALIS, 1994, 207.o.) A halálöszton koncepciójának keletkezésében szerepet játszott az ismétlési kényszer klinikai jelensége, mely a szervezet legkorábbi állapotának visszaállítására, a nemlét felé törekszik. Bár elméletét ökonómiai szinten a Fechner-féle stabilitáselvvel azonosította, (SULLOWAY, 1987, 402. o.) ontológiailag is éppúgy értelmezést nyerhet. Az ember magában hordozza saját nemlétét, és ez mindig azokban a pillanatokban jelenik meg, amikor a legnagyobb szüksége lenne a létre, amikor ezer szállal kötődne az élethez. Freud a halálöszton elméletével filozófiailag is rámutatott az emberi lélek paradoxonjára; élni akarunk, de ha nem találjuk a megfelelő utat, egyszerűen visszafordulunk. A halálösztonnak egyértelmű irányultsága a múlttól szól, a rombolásról, akkor, amikor kontrollálhatatlanná válik valamely ösztöntörekvés. Ezekben a pillanatokban van az ember legtávolabb önmagától: az agresszióval és a destruktívval is a jövőt akarná, de nincs *eszköze* hozzá. A freudi elmélet nem nyújt eszközt a lét és a nemlét áthidalására, arra, hogy az embert a saját élete, és önmaga építése felé fordítsa. A rombolás megtöri a világhoz való kapcsolódásunkat; távolságot, kitöltetlen, és betölthetetlen tereket teremt. Szorongást kelt, a legfájdalmasabbat: „A félelem fajtái közül talán éppen a halál

okozta szorongás az, amelynél nincsen gonoszabb fajtája az aggódás démonának” (ERŐSS, 2001, 17.o.) Ugyanez a halál képes azonban arra is, hogy visszaadja a világot; még többet belőle, mint amiről valaha is álmodtunk.

3.5.4. A pszichoanalitikai és daseinanalitikai halál-felfogás összevetése

A pszichoanalitikai és daseinanalitikai halál-felfogás között az eddigiek alapján úgy tűnik, hogy áthidalhatatlan szakadék tátong. Nézzünk meg néhány alapvető különbséget, és kapcsolódási pontot, mely tisztázza a két különböző koncepciót, ezzel egyúttal közelebb is hozva egymáshoz. (CONDRAU, 1992, 23-28. o.)

Freud az ember *ösztöntermészetéből* indult ki, fenomenológiailag azonban nem az ösztönből, hanem a *létezésből* kezdünk a halálról gondolkodni. Heideggernél nincs utalás egy anorganikus állapotba való regresszióra. Heidegger halálhoz-való-létről beszél, mely minden más, mint pusztán feszültségmentesség. Sokkal inkább valamilyen megfoghatatlan, elképzelhetetlen, idegen és otthontalan, de erőt adó emberi élmény. Az ösztönből kiindulva a passzivitás, a lemondás felé jutunk, mely a felszínen marad, a létből kiindulva pedig az aktivitás, és a harc önmagunkért kerül előtérbe. A *Sein zum Tode* az ember halálhoz való viszonya: „Ha az életnek van értelme, akkor kikerülhetetlenül az élet igenlése egyben a halál igenlése is.” (CONDRAU, 1991, 79.o.)

A freudi halálösztön a múlt kezdetéhez húz; Heidegger a halált a jövőhöz kapcsolja, a létező önmagára találásának utolsó lehetőségeként.

Freud a halálösztönt nem korreláltatta a haláltól való szorongással. A haláltól való szorongás az új, 1926-os elmélet szerint is az énből kiindulóan védekezésre készítet, megmaradva az intrapszichés struktúrák között. Heideggernél azonban a halálhoz-való lét lényegében szorongás. Heidegger tehát „kinyitotta” a haláltól való szorongást, és az ember önmagára találásának egyetlen lehetőségeként jelölte meg. Az emberi lét maga egy halálhoz való lét.

Freudnál a halálösztön determinált. Heidegger az ember halálra való szabadságáról beszél. Hiszen ha a szabadság jövőbeni, úgy a halálhoz való lét jelenvaló. Az ember tudatában van saját létének, és tudja végességét, halandóságát is. Így a halál az élet minden pillanatában jelen van.

Ez a tudás nem racionális, és nem is azt jelenti, hogy az embernek minden időben tudatosítania kell halandóságát. Ez a tudás egzisztenciális: a létmegértés közvetlen nyitottságában nyilvánul meg. Egyfajta hozzáállást jelent az élethez: az egész életvezetést,

ami meghatározza hozzáállásunkat dolgainkhoz, elhárításainkhoz, betegségünkhöz és gyógyulásunkhoz. Legtöbbször persze kísérlet a halállal való szembenézés elkerülésére. Freud a halál tudatát kezdetben – ugyanúgy, mint minden más negatív modalitást, - radikálisan kizárt a tudattalan területéről, és csak 1920-ban emelkedett a pszichikus rendszer középpontjába, a két alapvető erő egyikeként. (ALBERT, 2004) Egy öt évvel korábbi írás, az *Időszzerű gondolatok a háborúról és a halálról* 1915 már tanúsítja Freud azon ráeszmélését, hogy a háború miképpen változtatta meg a halálhoz való viszonyunkat: “Nyilvánvaló, hogy a háború a halálnak a hagyományos felfogását el kellett söpörje. A halál itt nem hagyja magát letagadni, hinnünk kell neki. Az emberek itt valóban meghalnak (...), s a halálnak ez a halmozódása véget vet a véletlenszerűség képzetének. Az élet ismét érdekessé válik, visszanyerte teljes tartalmát.” (FREUD, 1995, 177.) Freud felveti, hogy a halálnak az őt megillető helyet kell biztosítani “és az eleddig oly szorgalmasan elnyomott tudattalan halálviszonyunkat egy kissé előtérbe helyezni.” (FREUD, 1995. 184. o.)

Heidegger szerint nincs szükség sem a tudatra, sem a tudattalanra, hogy megtapasztaljuk a jelenvalólét végességét. Magára az életre van szükség. Ennek a ténynek gyakorlati következményei vannak nemcsak az egészségesen funkcionáló egyéneknél, hanem különösen a neurotikusoknál és a pszichoszomatikus betegségeknel.

A halál kapcsán felmerül a büntudat kérdése; Freud tudattalan büntudatról beszél, Heidegger szerint a bűn egzisztenciális, és a jelenvalólét alapja.

A halálhoz-való létet nem szabad félreérteni az élet pesszimista felfogásaként. Az ember folyamatosan hal meg, azaz halandóként lényegül. Azonban a heideggeri fundamentálonológia sem ad pontos választ arra, hogy mi a halál tulajdonképpen, és mit jelent az élet vége. Egyszerűen a jelenvalólét önmagát végesnek tapasztalja. A végességet nem csak biológiai értelemben értjük, hanem a hétköznapi tapasztalat értelmében is, az időbeliség és térbeliség különböző módozataiban. A végesség megtapasztalása a daseinanalitika szerint megmutatkozik az elhárításokban, a gyűlöletben, a féltékenységben, szeretetnélküliségben, az agresszivitásban.

Talán a legegyszerűbb dolgokat a legnehezebb megérteni: azt, hogy a kimondott szónak súlya van, mely maga az elmúlás. Szókratésznek mindig is igaza volt: az ember halandó és tagolt beszédű. Hiszen a gyász is az enyém, az élet is.

3.6. A szorongás összehasonlítása - pszichoanalízis és daseinanalízis

Értekezésemnek ebben az egyik utolsó, záró fejezetében az időbeliségen keresztül vizsgálom röviden a már áttekintett szorongáselméleteket, a szorongás, bűn és lelkiismeret egymáshoz való viszonyát, és a halál szorongásban betöltött szerepét. Ehhez kiindulásképpen a múlt, jelen, jövő ontológiai felfogását választottam, melyet az alábbi táblázat foglal össze: (FEHÉR M., 1992 alapján)

	Tulajdonképpeni	Nem tulajdonképpeni
Múlt	Ismétlés-visszahozás	Felejtés
Jelen	Pillanat	Meg-jelenítés
Jövő	Előrefutás	Várakozás

A daseinanalitikai szorongáskonceptió felfogásában - Heideggerrel összhangban – a szorongás az egész egzisztenciális struktúrát lefedi. Ez azt is jelenti, hogy a szorongás legmélyén a múlt, jelen és jövő egységes egészként jelenik meg mint lehetőség. A szorongás a semmin és a hátborzongató otthontalanságon keresztül a tulajdonképpeniség lehetőségét kapja meg. Ez az önmagává válás lehetősége is egyben, mely komplex egységet alkot a bűn és a lelkiismeret fenoménjeivel. A lelkiismeret hívását a szorongás hangolja, és a legsajátabb lenni-tudásra szólít. A lelkiismeret hívásának meghallása és megértése a végénél-lét, a halál felől történhet, a halálhoz-való-előrefutás által. A hívás megértése a lelkiismerettel-bírni-akarás, amely egyben a szorongás megélésének a képessége is, és a bűnös-lét tudomásul vétele. A bűnös-lét a róla való minden tudásnál eredendőbb. A jelenvalólét létének alapjaiban bűnös; tartozik azzal, hogy meghallja a lelkiismeret hívását, amely a jelenvalólét önmagáját hívja, önmagához, és beteljesítse legsajátabb lehetőségeit. A halálhoz-való-lét, a bűnös-lét, a szorongás és a lelkiismeret hívása végigkísérik az életet a kezdetektől az elmúlásig; összetartoznak, dinamikájuk egymást határozza meg. A jelenvalólét minél inkább a nem-tulajdonképpeni létmódokba és az akárcibe hanyatlík, annál inkább bűnös marad egzisztenciális értelemben, annál erősebben szorong, annál kevésbé hallja meg a lelkiismeret hívását.

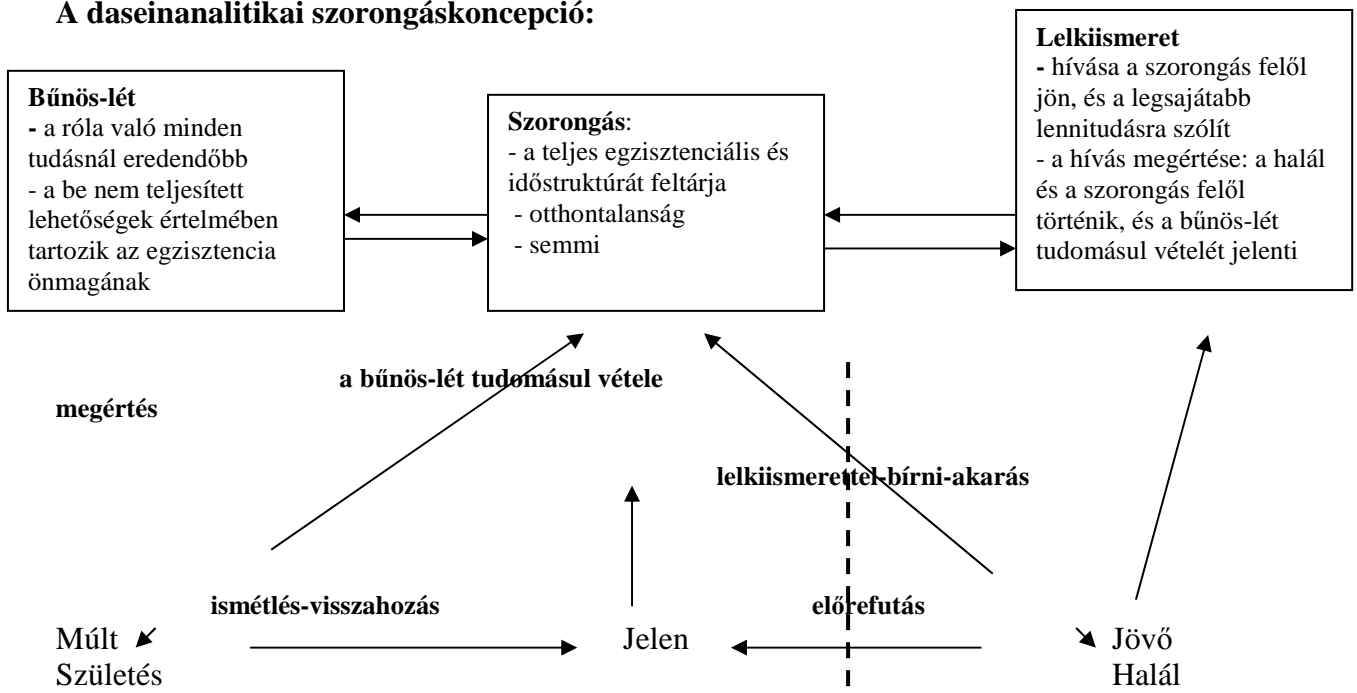
Ebben az összefüggésrendszerben a lelkiismerettel-bírni-akarás, a meghallás és a megértés az a pont, ahol a terápiás munkában a gyógyítás lehetősége mutatkozik. Ennek

egyetlen oka van: a lelkiismerettel-bírni-akarás a halál megértése által történik, a halálhoz való előrefutás mozzanatában. A halálhoz való előrefutás azonban addig nem lehetséges, amíg a múlthoz való viszony az ismétlés-visszahozás által nem kerül a létezés fókuszába. A szorongás pozitív funkciója elsősorban az időhöz és a történetiséghez való viszony tisztázásán alapul. A beteg-lét gyökerei a jelenhez, múlthoz és jövőhöz való viszonyban tárulnak fel. Elsősorban a halál fenomenjének megértése által lehet az egészséges egzisztenciamódokhoz visszatérni. A halál fenomenjét pedig a szorongás fedi fel. Az alábbi ábra sematikus mutatja ezt az összefüggésrendszert. A szaggatott vonallal a beteg-lét megértésének helyét és a terápiás gyógyítás kiindulópontját jelöltem, mely valahol a jelen és a jövő között helyezkedik el. Ezen a ponton ellentétben áll a pszichoanalízissel, mely mindezeket a múltban keresi. A daseinanalízis sem „hanyagolja” el a múltat, az élettörténet feltárása a terápiában kitüntetett szerepet kap.

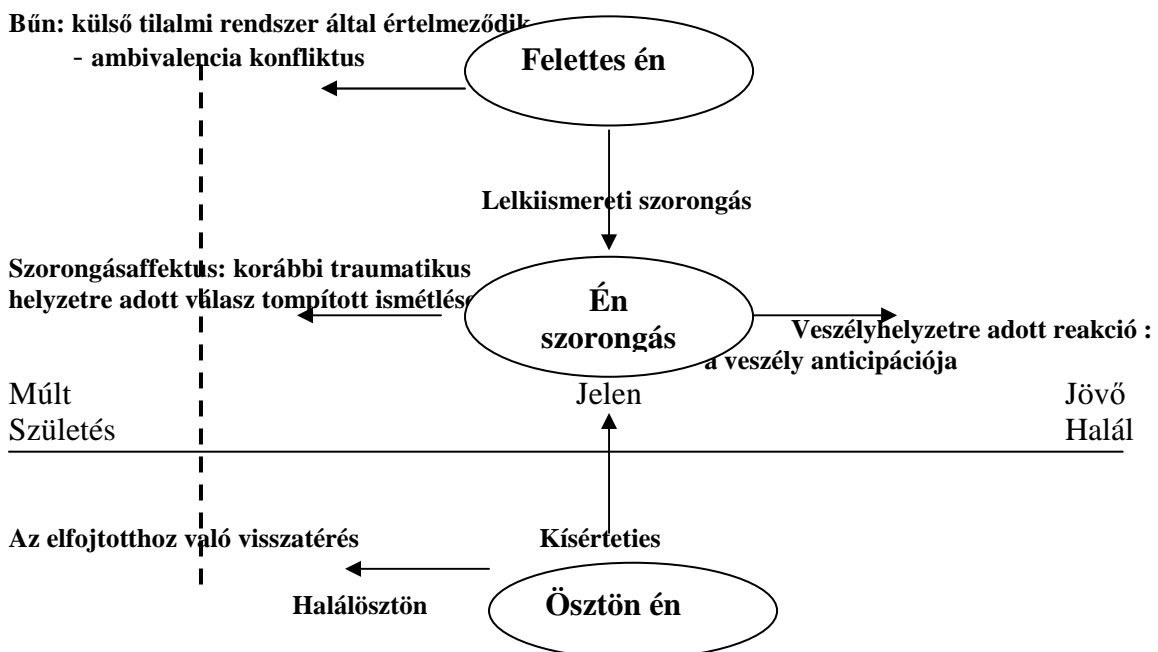
A pszichoanalízis egészen más irányú mozgásokat feltételez az idői dimenzióban. Von Uslar is vizsgálta korábban, hogy hogyan néz ki az időhöz való viszony a különböző terápiás iskolákban. (von USLAR, 1992, 143. o.) Freudnál a múlt hangsúlyosságára és az élettörténet jelentőségére utal. Ez utóbbi mint az aktuális szituáció előtörténete kapott hangsúlyt. A jövő egyetlen ponton kap szerepet Freudnál von Uslar szerint, az élettörténet tisztázása által egy konfliktusoktól mentesebb jövő érdekében. (Uo.) Ehhez még egyet hozzáteszünk; a szorongás anticipációja is a jövőbe mutató mechanizmus. Freud felismerte a szorongás fontosságát, és hatását az egész lelki életre: rámutatott, hogy a szorongás a születéssel, a múlttal, a védekezéssel és az otthontalansággal áll kapcsolatban, valamint a teljes személyiségstruktúrával. Láttuk, hogy a szorongás második elmélete az ént tette a szorongás kiindulópontjává. A szorongás két irányból jöhet: a korábbi trauma megismétlése által, illetve a veszély anticipációja által. Ez utóbbi, bár úgy tűnik a jövőbe mutat, valójában a múlttal van kapcsolata: a veszély előrejelzése védekezésre készíteti az ént, mely a jelenhez és múlthoz kapcsol. A szorongásnak mint védekezésnek a freudi elméletben van egyfajta passzivitása; nem kezdeményez, hanem válaszol. A szorongásaffektusban tompított formában megjelennek a korábbi traumatikus szituációkra adott válaszok, ami szintén a múlt irányába mutat. A veszély elleni védekezéssel a szorongás ugyan megvéd a 'bajtól', de elzár a jövőtől. Ontológiai értelemben ez a nyitott-lét beszűkülését jelenti; a freudi szorongásfelfogás döntően két egzisztenciálét érint: a testi-létet és a hangolt-létet. A védekezés eredménye a szimptomaképződés, amely sohasem lehet egyensúlyi állapot. A freudi lelkiismeret magja a szorongás és bűn összekapcsolása. A lelkiismeret képződés a felettes én funkciója, mely morális alapon, külső tilalmi rendszer

interiorizálása által működik. A bűn így mindig ambivalencia konfliktust jelent; forrása nem az én megvalósíthatatlan lehetőségei, hanem a felettes én, a külvilág és a külső normák. Freud a halálösztönt nem hozta összefüggésbe a szorongással, csak közvetett módon, amennyiben a kasztrációs szorongás analogonjaként tekintette. Melanie Klein mutatott rá, hogy a szorongás közvetlen forrása a halálösztön. Fontos összefüggés mutatkozott a freudi kísérteties és a heideggeri otthontalan között. A kísérteties az elfojtathoz való visszatérést jelenti, míg az otthontalanság előre, a lehetőségekbe hív. Heidegger tehát a szorongásélményt fenomenológiailag, a létre való tekintettel vizsgálta, Freud a neurózisokkal kapcsolatban. Az alábbi ábrán szintén szaggatott vonallal jelöltem a szorongás orientációját, mely elsősorban a múlt felé tart. A terápiás munka szintén ezen a területen működik, a jelen és a múlt között.

A daseinanalitikai szorongáskonceptió:

A pszichoanalitikus szorongáskonceptió:

3.7. Észrevételek a szorongás daseinanalitikai pszichoterápiájához

A szorongás az emberi egzisztencia természetéből kifolyólag folyamatosan jelen van az életünkben. „Mindig veszély, de egyidejűleg kihívás is, hogy kibontakoztassuk legyőzésének képességét.” (HICKLIN, 1990, 143. o.) „A szorongás, noha szenvedéses állapot, mégsem betegség, ezért nem a patológia tárgya” (CONDRAU, 1962, 76. o.) A szorongás legyőzése semmiképp sem egy paradicsomi, szorongásmentes állapotot jelent; a szorongásmentesség különösen intenzív elhárítást takar. A végső kérdés a jelenvaló lét lehetőségeinek kibontakoztatása. A terápia feladata feltárni, hogy a különböző neurotikus és pszichotikus betegségképek mögött milyen szorongások gyökereznek; mindezt a „világosabb-fénybe-engedéssel”, a fenomenológiai módszerrel. (HICKLIN, 1982, 159. o.)

A pszichoterápiában a fent tárgyalt egzisztenciális dimenziók egymással átfedésben jelennek meg: a dasein önmagát elveszti, ha a kötelességének nem tesz eleget, és ennyiben bűnös lesz. A bűn elválaszthatatlan a szorongástól. A bűnt itt újfent a *tartozás* értelmében értjük: magamnak annyival tartozok hogy önmagam legyek. Az ontológia a daseinanalitikus pszichoterápiában a daseint mint világban-benne-létet értelmezi, lehetőségre, és világra való nyitottságként. A szorongás fenoménjét félreértjük, - ahogy tette Binswanger és Gebattel is - (CONDRAU, 1962, 78. o.) ha nem a világban-való lét kitüntetett feltárultságaként értelmezzük, ami lehetővé teszi a lét egészének megragadását. Condrau ezzel összefüggésben két megállapítást tesz a pszichoterápiát illetően (CONDRAU, 1962, 101. o. CONDRAU 1974):

- ❖ A szorongás ott jelenik meg, ahol hiányzik az ember önmegvalósítása, tehát végső soron ez bűnszorongás (*Schuldangst*) Ahol behatároltak, korlátozottak a lehetőségek.
- ❖ A szorongás a biztonságnélküliség, a szeretetnélküliség talaján keletkezik. Ahol hiányzik a szeretet és hiányzik a megértés.

Ha valaki sosem éri el a teljes önmegvalósítást, állandóan szorongást és bűnt fog érezni. A szorongás akkor lesz neurotikus-megbetegítő, ha az ember a kötelességeit szorongás elhárítás céljából megtagadja. Ekkor az „én-terhelést” a neurotikus „én-tehermentesítő” folyamatok veszik át. Bossnál a szorongás és a bűn két lényeges, de külön fenomén, Condrau arra törekszik, hogy összekösse őket. Értekezésemben Condrau ezen gondolatait fejlesztettem tovább. Az önmegvalósítás tehát a bűn és szorongás egzisztenciális karaktere,

mindenkinél megjelenik, aki a *dasein*lehetőségeit nem használja ki, aki a talentumát nem növeli, hanem csökkenti. A *dasein*analízis a szorongás legyőzésére a szabadon, nyitottan, a higgadság (*Gelassenheit*) hangulatában való éltet javasolja. (HICKLIN, 1990, 146. o.) Ez egy olyan kapcsolati készséget feltételez, ami elismeri a másikat, jót akar neki, és meghagyja saját érték-és rend-vonatkozásait. Condrau a higgadság mellett a terápia másik legfontosabb elemeként a jóságot emeli ki. (CONDRAU, 2000, 31. o.) A jóságot a hitelesség értelmében, a tiszta, valós reakciók és emberi megnyilvánulások értelmében. Hasonlóan Rogers kongruencia fogalmához és terápiai elképzeléseihez. (Lásd ROGERS, 1965, 1975).

A szorongást Wyss az antropológiailag orientált pszichoterápiában az emberi kommunikáció szemszögéből vizsgálta, többek között, hogy milyen kommunikációs formában történik a szorongással való megküzdés. A szorongást az emberi kommunikáció alapstruktúrájának tartotta. (WYSS, 1976, id. CSEF, 1996) A *dasein*analitikai terápiaiban is fontos hangsúlyt kaphatnak ezek a gondolatok.

Értekezésem tapasztalatai alapján a szorongásos betegekkel folytatott terápiai munkához további három észrevétel mutatkozott. Elsősorban, az önmagaság tulajdonképpeniségének kérdése kiemelten fontos. Heidegger elsőként fogalmazta meg a halál és az önmagaság kapcsolatát, mely központi jelentőségűvé vált a *dasein*analitikai terápiaiban is. A halál megértése által 'működik' a lelkiismerettel-bírni-akarás, mely a másik fontos észrevétel: az ontológiai értelemben vett lelkiismereti funkció erősítése segítheti a szorongás megértését és az önmagára találást. Harmadik észrevételünk a csend kérdése. A lelkiismeret hívása, annak meghallása, az ember önmagával való kapcsolatában fontos a csend fenoménje, a csendben-lenni-tudás. A terápia csendre taníthat; az ember önmagával töltött idejének tartalmas voltára.

Összegzés, következtetések

„Csakhogy a filozófia, lényege szerint, sohasem könnyíti meg, mindig csak megnehezíti a dolgokat. (...) A megnehezítés visszaadja a dolgoknak, a létezőnek a súlyát (a létét). (...) Mert a megnehezítés minden nagy dolog keletkezésének egyik lényegi alapfeltétele.” (HEIDEGGER, 1995, 7. o.) A megnehezítés nem a bonyolultat és a zavarosat jelenti, hanem éppen azt a végtelen egyszerűséget és elkötelezettséget, mellyel letisztulnak a képletek. Binswanger, Boss, Condrau, és Holzhey-Kunz gondolatai megmutatták, hogy a daseinanalízisen belül milyen értelmezéseket nyerhet az ember önmagáért vívott harca. Hiszen e harc csatateréi a betegségképek, a beteg-lét, amely az egész embert érintve az összes egzisztenciálét megzavarja. A szorongás vizsgálata a szorongás folyamatára figyelve térképezte fel a keletkezését, mélypontját, és feloldódását. E folyamat szoros velejárója a bűn, lelkiismeret és halál, amely az idői dimenziót hozva az alaphangoltságba, több fontos tapasztalatra is rámutatott. Értekezésem legfontosabb eredményeit tézisről tézisre foglalom össze.

1. A daseinanalízis története összefüggésben áll a pszichoanalitikus, az antropológiai, a humanisztikus és egzisztenciális irányzatokkal.

A daseinanalízis legszorosabb összefüggésben a pszichoanalízissel áll; nemcsak Sigmund Freud, hanem Jung is fontos szerepet játszott a daseinanalízis történetében. Binswanger Jungnál írta disszertációját Bünghölzliben, és Jung mutatta be először Freudnak 1907-ben. Jung indította el Binswanger szakmai-tudományos pályáját, de sem mélyebb emberi, sem szakmai kapcsolat nem alakult ki köztük. Medard Boss szintén Freudnál kezdett megismerkedni a pszichoanalízissel, később Jung felé fordult, akivel 1938-1947-ig szoros szakmai kapcsolatban állt.

A fenomenológiai-antropológiai irányzat is szorosan összekapcsolódott Binswanger nevével. Weizsäcker, Minkowski, Gebattel, Strauss a fenomenológiára támaszkodva a pszichiátrián és pszichológián belül képviselték az antropológiai szemléletmódot. A daseinanalízis, a humanisztikus pszichológia és az egzisztenciális irányzatok filozófiai gyökerei hasonlóak; a husserli fenomenológia, Heidegger és az egzisztencialista filozófusok. A különbség az, hogy a daseinanalízis közvetlenül a heideggeri fundamentálonológiára építve az ontológiai dimenziót hangsúlyozza a gyógyításban.

Hasonló gyökereket és kapcsolódásokat találtunk a logoterápiával és egzisztenciaanalízissel is: Frankl Freud és Heidegger hatása alatt állt, azonban Scheler filozófiája más irányba vitte, mint Binswanger és Boss.

A daseinanalízis történetében két helyen találtunk magyar vonatkozásokat; Ferenczi Sándor kapcsán, aki Freuddal folytatott levelezésében közvetve reflektált Binswangerre, illetve Szilasi Vilmos révén, aki Husserl tanítványaként Binswanger kései korszakában meghatározó szerepet játszott.

2. A daseinanalitikai szemléletmód jelentős mértékben lefedi az emberi problémák széles skáláját, ontológiai dimenziót nyitva a betegségek értelmezésének.

A daseinanalitikai szemléletmódot Binswanger, Boss, Condrau és Holzhey-Kunz gondolatai határozzák meg; mind a négy gondolkodó némiképp másképp közelítette meg az emberi problémákat, és másképp értelmezték az egyes betegségképeket. Egyvalamiben közősek: elképzeléseik a beteg-lét lényeges dimenzióit lefedik.

Binswanger kevés hangsúlyt fektetett a pszichoterápiára, a fókusz elsősorban az álom fenomenológiájára, a jelenvalólétre mint szeretetteljes együttlétre, valamint a pszichopatológiai fenomének empirikus-fenomenológiai analízisére helyezte. Célja a pszichiátria elméleti megalapozása volt, irányzatát ezért **pszichiátriai daseinanalízisnek**, vagy antropológiai pszichiátriának nevezik. Az 1930-as *Álom és egzisztencia* című munka fontos jelentőségű volt; talán egész akarata és hatása ebben az írásban teljesült be. Ebben rámutatott arra, hogy az egzisztencia értelmét a világ, a megélt tér hordozza. Ezzel kitágította a pszichoanalízis tér- és időfogalmát. Álomértelmezése ez által tudja az emberi létmódok még több lehetséges jelentését felfedni. A vidék, az otthon, a sorsközösség, a szülőföld, az ezerszer végigjárt ismerős utak az egzisztencia alapvető értelmét jelölik ki. Az otthon szerepére hívta fel a figyelmet: az otthon, otthonosság, biztonság, és ennek hiánya, az otthontalanság egzisztenciális értelemben a szorongás fontos aspektusai. Binswanger ráérezett arra, hogy Freud nem számol a jövővel és az ember történetiséghez való viszonyával. Ennek hiányában nem tulajdonképpen maradhat. Binswanger hívta fel a figyelmet arra, hogy az álom jelentésértékének megállapításához nem a pszichológiai elemzéseket, terminusokat kell mértékül venni. A haláltól való szorongás az egzisztenciát a legmélyebben érintő szorongástípus; egyben az időbeliség szorongásban való megjelenése.

Az 1942-es *Grundformen und Erkenntnis menschlichen Daseins* című fő művének legkomolyabb félreértése volt, hogy a heideggeri ontológiát ontikus területen használta, a daseint szubjektumként értelmezte; és félreértette a heideggeri gond fogalmát.

Bossnak nem volt célja a daseinanalízisből iskolát létrehozni, és elsősorban fenomenológiai kutatási módszernek, illetve szemléletmódnak tartotta. Sem filozófiának, sem pszichoterápiás eljárásnak nem tudta elképzelni. Betegszemléletét **fenomenológiai patológiának** nevezte: „pusztán” a fenomén értelem- és jelentéstartalmát kereste az egészséges és beteg emberi egzisztencia megértésében. A beteg-lét mögött nem keresett specifikus okokat, önmagában mint beteg-létet, tekintette, mely az egészség privációja. Ezen az alapon hozta léte motivációs patológiáját, melyben a motívumokat nem a klasszikus pszichológiai értelemben értette, hanem fenomenológiailag. A múlt élményei, eseményei a jelenvalólét alapjait, az egzisztenciálékat a maguk elrejtettségében szűkíthetik be: az aktuális betegség jelentés-összefüggéseit meghatározva. Boss a betegségek leírásánál kiemelt egy-egy domináns lét-alapot, amellyel kapcsolatban a dasein nyitottsága nagy mértékben beszűkült, illetve akadályozott. Ez az alapgondolat képezi a patológiája lényegét.

Boss tehát a daseinanalízist empirikus kutatási módszernek és szemléletmódnak tekintette, ez által az egész orvostudomány és pszichológia számára emberléptékű „talajt” szándékozott teremteni. **Condrau** ezt a széles perspektívájú, általános megalapozást tudatosan fókuszálta a daseinanalitikus pszichoterápiára, **neuróztanra** és pszichoszomatikára. Számára a daseinanalízis a filozófiához és a pszichoterápiához tartozik. Condrau patológia felfogásában abban különbözik Bosstól, hogy nála nem egy specifikus egzisztenciálé áll a középpontban, hanem több. A különböző betegségekben az összes, illetve a legtöbb egzisztenciálét figyelembe veszi, és megvizsgálja, hogy az érintett egzisztencia módok ontikus megjelenése hogyan sérült. Condrau betegségkoncepciójában, Bosshoz hasonlóan, a betegség mint priváció, mint az egészség hiánya épp az egészségre utal. Az egészséges emberi egzisztencia struktúráját és működését kell ismerni ahhoz, hogy a beteg-lét lényegéről fogalmat tudjunk alkotni. Bossal ellentétben, megtartja a neurózis, pszichózis, és pszichoszomatika fogalmát. Neuróztanában nem véletlenül esik nagyobb hangsúly az összes egzisztenciáléra: Boss klasszifikációjából hiányzik számára a következetes, mélyreható ismertetés. Értekezésemben Condrau neuróztanát vizsgáltam meg, pszichóztanával és a daseinanalitikai pszichoszomatikával e disszertáció keretei között nem foglalkoztam. Így a beteg-lét Condrau-féle értelmezése disszertációmiban nem mutatta meg a teljes repertoárt.

Boss betegségfogalmának lényege az ember nyitott egzisztenciamódjainak beszűkülése, akadályozottsága volt, mely problematikusnak tűnt **Holzhey-Kunz** számára. A *dasein* nyitottságát ilyen szempontból normának kellene értelmezni, mely kijelöli a betegség határait; minél inkább akadályozott a *dasein* összes egzisztenciálét érintő nyitottsága, annál inkább beszélhetünk beteg-létről. Megközelítését **hermeneutikus patológiának** nevezte, mellyel a betegség értelmét próbálta megérteni. Boss tipikusan passzívnak fogta fel az emberi lényeket, ezen a ponton találkozunk Holzhey-Kunz és Condrau bírálata; a Boss-féle klasszifikáció és betegségfelfogás nem visz közelebb a betegség valódi lényegéhez. Condrau úgy próbálta ezt kiküszöbölni, hogy a betegségcsoportokat nem az egyes egzisztenciálék akadályozottsága alapján különítette el, hanem a főbb kórképek fenoménjeit írta le az összes érintett egzisztenciálé értelmezésével. Holzhey-Kunz még egy lépéssel tovább ment, amikor a hermeneutikára kiemelt hangsúlyt fektetve értelmezte a beteg-létet. A beteg-lét nála azt jelenti: ébernek lenni arra, ami az egészséges ember előtt elzárult. Kritikai észrevételei megmutatják a *dasein*analízis fogalmiságának dinamikáját, és egyben nehézségeit.

Az ontológiai szemszögből kibővíti a betegségek értelmezési horizontját, lefedi az emberi problémák jelentős skáláját, azonban gyenge pontja, hogy nagyon nehezen lehetséges az egyes betegségcsoportok egymástól való elkülönítése.

3. A szorongás fundamentálonológiai megalapozottsága eddig elfedett kérdéseket nyit az emberi problémák gyógyításában: az egész-lét kérdését, a betegségek mögött meghúzódó időbeliséget, és a szorongás egészséges és beteg voltának határvonalait illetően.

A szorongás fundamentálonológiai elemzése kapcsán három olyan területet találtunk, amely a szorongás legfontosabb aspektusait jelenthetik. Az egész-létet, a jelenvalólét struktúrájának és az egzisztenciálék összességének értelmében, csak a kitüntetett alaphangoltságok tudják feltárni a maga teljességében. Egyik ilyen alaphangoltság a szorongás. A szorongás legmélyebb pontja a semmi megtapasztalása után a meg nem élt, vagy rosszul megélt lehetőségek elengedése, és a legsajátabb önmagára találás. A hangoltságban lepleződik le a jelenvalólét struktúraegésze, ez „jelenvalólétünk alaptörténete”. Ez az önmagát-választás és -megragadás szabadsága az, amiért kitüntetett lehet a szorongás, és amiért a hangoltságok alapjául szolgálhat. A szorongás hangolja a

lelkiismeret hívását, és a szorongás biztosítja a jelenvalólét eredendő létegeszének explicitté tételét, mint gondot.

A betegségek mögött meghúzódó időbeliség kérdése elsősorban a halál fenomenjéhez való viszonyon keresztül értelmezhető. A *dasein*analízis fundamentálonológiai megalapozottsága a halálhoz való előrefutással, egyben a jelenhez, múlthoz, jövőhöz való tulajdonképpen és nem tulajdonképpen viszonyulással segíti a beteg-lét értelmezését.

Az egészség és betegség határvonalait az egzisztenciális szorongás azon a ponton módosítja, hogy a szorongást az élet természetes velejárójának tekinti, elengedhetetlen feltételének az ember önmagára találásához. Nem megszüntetni kell, hanem a jelenvalólét gondjaira bízni.

4. Az egzisztenciális szorongás elméleti vonalon komplex összefüggésrendszert alkot a bűn, a lelkiismeret és a halál fenomenjeivel, mely rámutat a szorongás belső dinamikájára, működésmódjára.

A *dasein*analízisben Condrau elsőként hangsúlyozta a szorongás, bűn és lelkiismeret mély összefüggéseit, és a pszichoterápia alapproblémájának tartja. A bűnt *dasein*analitikai szemszögből nem morális vagy jogi értelemben éri, hanem egzisztenciális értelemben. A magyar nyelvben egyetlen szó, a bűn nem adja vissza az egzisztenciális értelemben vett jelentését: az ember inkább *tartozik*, legfőképpen önmagának. A bűn egzisztenciális fogalma mindig a jelenvalólét legsajátabb lehetőségeinek megvalósításáról, illetve meg nem valósításáról szól. Épp ez az egzisztenciális bűn egyik legfőbb jellegzetessége: az ember-lét már a kezdetektől fogva bűnös-lét, hiszen a számtalan lehetőség közül csak néhányat tud önmagához mértén beteljesíteni. A többi megvalósítatlan marad, és e tekintetben amíg létezik, a jelenvalólét tartozik önmagának. A szorongás és bűn egzisztenciális felfogása megmutatja, hogy az ember maga szabja lehetőségeit, korlátait, bűneit és szorongásait. Egész múltját, jelenét és jövőjét.

A bűn, lelkiismeret és szorongás összefüggéseinek lényege az a hangulat, amiben a lelkiismeret hívásának megértése történik, és amiben a *dasein* otthontalansága feltárul, az a szorongás. A lelkiismerettel bírni akarás egyben a szorongás megélésére való képességet jelenti. Így a szorongás egzisztenciális értelemben a *dasein* egészségességének legmélye, és egyben kizárólagos lehetősége az önmagává válásra. A lelkiismeret tehát csak a tulajdonképpen létmódok lehetőségét megadó alaphangoltságokban hív, mint a

szorongásban. A lelkiismerettel-bírni-akarás az ember szorongásra való készségét mutatja. A halál tudata a lelkiismerettel-bírni-akarásra kényszeríti a jelenvalólétet, amely lehetőségei mellett saját bűnös-létét is megérti.

5. A Freud által felvázolt szorongás koncepció az idői dimenzióban más, ellentétes irányú mozgásokat feltételez; szemben az ontológiai felfogással.

A daseinanalízis kibővítette a pszichoanalitikus szorongás koncepció tér- és időfogalmát azzal, hogy a halálhoz-való-lét által a jövőre helyezte a hangsúlyt. Ontológiailag nem a testben történnek a szorongást keltő folyamatok, hanem a világban, ez tágabb teret ad a szorongás képződésének és megértésének. A veszélyre adott reakcióként megjelenő szorongásjelzés ontológiai kontextusban épp a hanyatlásba hívja az ént, hogy védekezzen, védje meg magát a veszély elől. Ezzel a védekezéssel elmúlik ugyan a szorongás, de az én világhoz való viszonyában sérül. A haláltól való szorongás átfogja a múltat, jelent, és jövőt, a világban-benne-lét által. Sem Kleinnél, sem Freudnál nem kap a világ az énnel ilyen szintű vonatkoztatást. A freudi halálösztön az ösztönén részeként tehát a múltba hív. A freudi kísérteties eredete is az ösztönén, a tudattalan és a külvilág, és szintén a múlt felé mutat. Heideggernél a hátborzongató a jelenvalólét meg nem élt életéből, és meg nem valósított lehetőségeiből fogant, és egzisztenciális értelemben felfogott. A freudi elmélet nem nyújt eszközt a lét és a nemlét határainak áthidalására, arra, hogy az embert a saját élete, és önmaga építése felé fordítsa.

Értekezésem végére eljutottam a heideggeri fundamentálonológia, a freudi pszichoanalízis és a daseinanalízis szorongásképéből született olyan komplex, egzisztenciális megközelítéshez, mely egy hosszú kutatás első állomásának végét jelenti. Most magán a daseinon a sor, hogy „megszóaljjon”. Gyakorlati kutatás következhet ezután, hogy az élet mutassa meg a jelenvalólét szorongásainak megannyi elfedett titkát. Céloom a témát az alábbi két tézis mentén empirikusan is megvizsgálni:

1. A szorongás, mint alaphangoltság különleges helyet foglal el az ember életében. Egzisztenciális szorongásként értelmezve kiegészítheti más tudományterületek - pszichoanalízis, pszichológia, orvostudomány - elképzeléseit.
2. Az egzisztenciális szorongás, bűn, lelkiismeret és halál mély összefüggései minden patogén kórképben megtalálhatók. A szorongás az egyetlen, amely meg tudja

nyitni az ember legsajátabb lehetőségeit, így mint gyógyító potenciál kihasználható a pszichoterápiás szituációban.

A diagnosztikai, pszichológiai módszerektől, irányzatoktól függően a szorongás fenoménje mást- és mást láttat magából; egy összehasonlító vizsgálat erre bővebb választ adhatna. Feltételezésünk, hogy a beteg-lét minden betegségképek legmélyén a szorongást találjuk, annak mértéke azonban változó, annak függvényében, hogy a dasein nyitottsága az egzisztenciális szorongásra, az egzisztenciális bűnre, és a halálhoz-való-létre milyen fokon akadályozott.

Befejezésképp, néhány technikai jellegű dolgról: értekezésemben a hagyományos hivatkozási rendet megbontottam azzal, hogy a nem szó szerinti hivatkozásokat is sokszor oldalszámmal jelöltem. Ennek oka, hogy megkönnyítse a daseinanalitikai szakirodalomban való eligazodást, a pontos utánakeresések érdekében. A másik, hogy kétféle *Lét és idő* kiadást használtam; ennek pusztán gyakorlati oka volt. Fontos szólni arról, hogy a heideggeri filozófiát csak a legszükségesebb mértékben elemeztem; a témához szorosan kapcsolódott volna a gond, az idő, a történetiség és az akárki vizsgálata. Céloom elsősorban a daseinanalitikai pszichoterápia és irányzat bemutatása volt. Az 1. sz. mellékletben elkezdtem egy daseinanalitikai szótárt kialakítani, mely a legfontosabb, a témakörhöz kapcsolódó szakkifejezéseket tartalmazná. Ebben a formában egy lehetőség, melyet a jövő feladata teljessé tenni.

Értekezésem legfontosabb tapasztalata az volt, hogy a lét közelsége, és az élet maga a legfőbb gyógyító potenciál. Mert kibékíti a múltat, jelent, jövőt az elmúlással.

Most van ez az élet.

Irodalom

- ALBERT, J. (2002) *Az élet elbeszélhetőségének kérdései Freud: "Túl az örömelven" című tanulmányában* Kézirat. Elhangzott: a Pécsi Tudományegyetem Pszichológiai Doktori Iskola Elméleti pszichoanalízis műhelykonferenciáján
- BOEREE, C. G. (1997) *Ludwig Binswanger* www.ship.edu/~cgboeree
- BALASSA, P. (1986) *Utószó* In: Kierkegaard, S. *Félelem és reszketés* Európa Könyvkiadó
- BÁNFALVI A. (1998) *A szabadság arcai a pszichoanalízisben* Osiris Gond
- BÁNFALVI A. (2001) *A pszichoanalízis mint álcás nő* In: *Thalassa* 2001/2-3. 55-83. o.
- BINSWANGER, L. (1930) *Traum und Existenz.* In: *Neue Schweizer Rundschau* XXIII. 1930. n. 9. szept. 637-685, n. 10. oct. 766-779. o.
- BINSWANGER, L. (1922) *Einführung in die Probleme der allgemeinen Psychologie* Berlin: Springer-Verlag
- BINSWANGER, L. (1956) *Erinnerungen an Sigmund Freud* A. Francke AG Verlag Bern
- BINSWANGER L. (1942) *Grundformen und Erkenntnis menschlichen Daseins.* Zürich: Max Niehans 4. Aufl. München: Ernst Reinhardt 1942, 1964.
- BINSWANGER, L. (1947) *Freuds Auffassung des Menschen im Lichte der Anthropologie* In: *Ausgewählte Vorträge und Aufsätze Band I. Zur phänomenologischen Anthropologie* A. Francke AG. Verlag, Bern
- BINSWANGER, L. (1960) *Daseinsanalyse und Psychotherapie, II.* *Acta psychother. psychosom. orthopaedag.* 8:251-266.
- BLANKENBURG W. (1977) *Die Daseinsanalyse.* In: *Die Psychologie des 20. Jahrhunderts.* Zürich Kindler Verlag AG 941-963.
- BOER, J. A., SITSSEN, J. M. (1994) *Handbook of Depression and Anxiety* Marcel Dekker, Inc. New York, Basel, Hong Kong
- BÓKAY, A. (1992) *Az ismétlés: a lélek titkos törvénye* In: Kierkegaard Budapest, Fekete Sas Kiadó Budapest
- BOROS, L. (1998) *A halál misztériuma Az ember a végső döntés helyzetében* Vigilia, Budapest
- BOSS, M. (1947) *Sinn und Gehalt der sexuellen Perversionen* Bern 1966 (3)
- BOSS, M. (1957) *Psychoanalyse und Daseinsanalytik* Bern
- BOSS, M. (1987) *Vorwort,* In: *Zollikoner Seminare,* Vittorio Klostermann Frankfurt am Main, 1987

- BOSS, M. (1973) *Medard Boss* In: Pongratz, L. I. *Psychotherapie in Selbstdarstellungen*. Huber, Bern, 75-106.
- BOSS, M (1965) *A Psychiatrist Discovers India* (H.A.Frey, Trans.) London, Oswald Wolff
- BOSS, M. (1978) *Praxis der Psychosomatik. Krankheit und Lebensschicksal* Benteli Verlag Bern
- BRENNER, C. (1974) *Depression, Anxiety and Affect Theory*. The International Journal of Psychoanalysis. 55:25-32.
- BRENNER, C. (1953) *An Addendum to Freud's Theory of Anxiety*. International Journal of Psychoanalysis, 34:18-24.
- BUBER, M. (1994) *Én és Te* Európa Könyvkiadó Budapest
- BURNHAM, D. (1985) *Kierkegaard's Truth: The Disclosure of the Self*. Psychiatry and the Humanities, Vol. 5. Psychoanal Quarterly, 54:316-320.
- CALEK, O., Ruzicka, J. (1995) *Daseinsanalytisch orientierte Gruppenpsychotherapie* In: *Daseinsanalyse* 12:1-4.
- CALEK, O. (2004) *Konstruktivismus und Phänomenologie in der Psychotherapie* *Daseinsanalyse* 20: 129-134.
- CALEK, O. (2002) *Die psychotherapeutische Gruppe als ein ursprüngliches Phänomen* *Daseinsanalyse* 18-2002:67-78.
- CHASE, J. (1998) *Anxiety as Symptom and Signal*. Edited by Steven P. Roose and Robert A. Glick. *Psychoanal Quarterly*, 67:326-328.
- CSEF, H. (1996) *Die Bedeutung der Angst in der anthropologisch-integrativen Psychotherapie* *Daseinsanalyse* 13:1:17-31.
- CSEJTEI, D. (2001) *Filozófiai etűdők a végességre* Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém
- CSEJTEI, D. (1998) *A halál hermeneutikája* Ikon
- CSEJTEI, D. (2002) *Filozófiai metszetek a halálról A halál metamorfózisai a 19-20. századi élet-és egzisztenciálfilozófiákban* Pallas Stúdió/Attraktor Budapest
- CSORBA, J. (1989) *Egzisztencializmus a pszichoterápiában* In: *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1989/1.
- COHN, H. W. (2002) *Heidegger and the Roots of Existential Therapy* Continuum London New York
- COMPTON, A. (2002) *Anxiety and Defuse* Erwin, E. (szerk.) *The Freud Enciklopedia. Theory, Therapy and Culture*. Routledge New York London

- COMPTON, A. (1972a) *A Study of the Psychoanalytic Theory of Anxiety. I. the Development of Freud's Theory of Anxiety*. Journal of American Psychoanalytic Assotiation, 20:3-44.
- COMPTON, A. (1972b) *A Study of the Psychoanalytic Theory of Anxiety. II. Developments in the Theory of Anxiety Since 1926*. Journal of American Psychoanalytic Assotiation, 20: 341-394.
- COMPTON, A. (1980) *A Study of the Psychoanalytic Theory of Anxiety. III. a Preliminary Formulation of the Anxiety Response*. Journal of American Psychoanalytic Assotiation, 28:739-773.
- CONDRAU, G. (1991) *Der Mensch und sein Tod certa moriendi condicio* Kreuz Verlag Zürich
- CONDRAU G. (1962) *Angst und Schuld als Grundprobleme der Psychotherapie*. Bern und Stuttgart, Verlag Hans Huber
- CONDRAU, G. (2000) *Anmerkungen zur Geschichte der Daseinsanalyse* Daseinsanalyse 16:4-33.
- CONDRAU, G. (2005) *Viktor E. Frankl und Martin Heidegger – ihr Einfluss auf die Psychoteherapie der Neuzeit* Daseinsanalyse 21-2005:87-98.
- CONDRAU G. (1989) *Daseinsanalyse. Philosophisch-anthropologische Grundlagen. Die Bedeutung der Sprache*. Freiburg Schweiz Bern Stuttgart Toronto, Universitätsverlag Verlag Hans Huber, 1989.
- CONDRAU G. (1992) *Sigmund Freud und Martin Heidegger Daseinsanalytische Neurosenlehre und Psychotherapie* Universitätsverlag Verlag Hans Huber
- CONDRAU G. (1974) *Einführung in die Psychotherapie. Geschichte, Schulen, Methoden, Praxis* Geist und Psyche Fischer
- CONDRAU, G. (2003) *Daseinanalytic Psychotherapy* www.daseinanalyse.com
- DÜE, M. (1986) *Ontologie und Psychoanalyse. Metapsychologische Untersuchung über den Begriff der Angst in den Schriften Sigmund Freuds und Martin Heideggers*. Hain Verlag bei athenäum
- EICKHOFF, F.-W. (2000) *Einleitung* In: Freud, S. (2000) *Hemmung, Symptom und Angst* Fischer Taschenbuch Verlag
- EDELHEIT, H. (1967) *Binswanger and Freud*. The Psychoanalytic Quarterly, 36:85-90
- EDTINGER-STÜCKMANN, S. (2005) „Mami, ich hab geträumt – vom Papi, er hat ins Loch reingeschaut!“ (Kevin, 3;4) Daseinsanalyse 21-2005:98-116.
- ERŐS, F. (1993) *Díványkeveredések* BUKSZ, 1993:20-23

- ERŐS, F. (1996) *Ferenczi, a derék katona* BUKSZ, 1996
- ERŐSS, VEÉR, A. (2001) *A halál enciklopédiája* Glória Press
- ETTINGER, E. (2001) *Hannah Arendt-Martin Heidegger Egy kapcsolat története* Osiris Budapest
- FAZEKAS, T. (2004) *Der Mensch braucht Beziehung* Peter Lang Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien
- FAZEKAS, T., PLASS, C. A. (2004) *The need for Psychotherapy* Shaker Verlag Aachen
- FEHÉR, M. I. (1992) *Martin Heidegger, Egy huszadik századi gondolkodó életútja*, Göncöl Kiadó, Budapest
- FENICHEL, O. (1944) *Types of Anxiety Neuroses* Psychoanalytic Quarterly 13:122.
- FICHTNER, G. (1992) *Einleitung* In: Sigmund Freud Ludwig Binswanger Briefwechsel 1908-1938 S. Fischer
- FOUCAULT, M. (2000) *Bevezetés Binswanger: Álom és egzisztencia című művéhez* In: Nyelv a végtelenhez Tanulmányok, előadások, beszélgetések Latin Betűk Debrecen
- FRANKL, V. E. (1988) *...mégis mondj Igent az Életre! Egy pszichológus megéli a koncentrációtábor* Pszichoteam Mentálhigiénés Módszertani Központ Budapest
- FRANKL, V. E. (1996) *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben* Kötet Kiadó
- FRANKL, V. E. (1997) *Orvosi lélegkondozás A logoterápia és egzisztencia-analízis alapjai* UR Könyvkiadó
- FREUD, S. (2003) *Válogatás az életműből* Válogatta: Erős Ferenc Európa Könyvkiadó, Budapest
- FREUD, S. (1981) *Emlékezés, ismétlés, átdolgozás* In: *Pszichoterápia* (szerk.)Buda Béla, Gondolat Budapest, 1981.
- FREUD, S. (1994) *Bevezetés a pszichoanalízisbe* Gondolat-Talentum Budapest, 1994 323.o.
- FREUD, S. (1920) *A halálösztön és életösztönök* Múzsák, 1991
- FREUD, S. (2000) *Hemmung, Symptom und Angst* Psychologie Fischer
- FREUD, S. (1915) *Gyász és melankólia* In: *Ösztönök és ösztönsorsok* Cserépfalvi Kiadása
- FREUD, S. (1995) *Időszerű gondolatok a háborúról és a halálról* In: *Tömegpszichológia. Társadalomlélektani írások.* Cserépfalvi Kiadása
- FREUD, S. (2001) *A kísérteties* In: *Művészeti írások* Filum 245-281.

- FREUD / BINSWANGER (1992) *Sigmund Freud Ludwig Binswanger Briefwechsel 1908-1938*
S. Fischer, G. Fitchner
- FREUD / FERENCZI (2000) *Levelezés I/1. kötet 1908-1911 Szerk.: E. Brabant, E. Falzeder, P. Giampieri-Deutsch Thalassa Alapítvány-Pólya Kiadó, Budapest*
- FREUD / FERENCZI (2002) *Levelezés I/2. kötet 1912-1914 Szerk.: E. Brabant, E. Falzeder, P. Giampieri-Deutsch Thalassa Alapítvány-Pólya Kiadó, Budapest*
- FREUD / FERENCZI (2002) *Levelezés II/1. kötet 1914-1916 Szerk.: E. Brabant, E. Falzeder, P. Giampieri-Deutsch Thalassa Alapítvány-Pólya Kiadó, Budapest*
- FREUD / FERENCZI (2003) *Levelezés II/2. kötet 1917-1919 Szerk.: E. Brabant, E. Falzeder, P. Giampieri-Deutsch Thalassa Alapítvány-Pólya Kiadó, Budapest*
- GULYÁS, G. (2000) *Kötve hinni* In: Kierkegaard, S. *Szerzői tevékenységéről* Latin Betűk Debrecen
- HÄBERLIN / BINSWANGER (1997) *Briefwechsel Paul Häberlin, Ludwig Binswanger 1908-1960* J. Luczak, Gerhard Fichtner
- HÄCKER, H. O., STAPF K. H. (2004) *DORSCH Psychologisches Wörterbuch* Verlag Hans Huber Bern Göttingen Toronto Seattle
- HARMAT, P. (1994) *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis. A budapesti mélylélektani iskola története, 1908-1993.* 2. kiadás Budapest
- HÁRS GY. P., KOMÁLOVICS Z. (2000) *A tárgyvesztés nyelve – az irodalom margóján*
Kézirat. Elhangzott: A Határ-lét és perem-szöveg című műhelykonferencián,
2002.03.10.
- HAESLER, L. (1993) *Sigmund Freud-Ludwig Binswanger, Briefwechsel 1908-1938* The International Journal of Psychoanalysis 74:1077-1080.
- HEINER, S. (1993) *Die Gewissenslehre S. Freuds und das neue Verständnis des Gewissens in der Daseinsanalyse von M. Boss und seinen Schülern* Diplomarbeit Universität Wien
- HEIDEGGER, M. (1987) *Zollikoner Seminare*, Vittorio Klostermann Frankfurt am Main
- HEIDEGGER, M. (1993): *Freudről és a pszichoterápiáról*, In.: Filozófusok Freudról és a pszichoanalízisről, ford.: Vajda Mihály, Cserépfalvi Kiadó, Budapest
- HEIDEGGER, M. (1995) *Bevezetés a metafizikába*, ford. Vajda Mihály. Ikon, Matúra Bölcsélet
- HEIDEGGER, M. (1989) *Lét és idő*, ford.: Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István, Vajda Mihály Gondolat, Budapest

- HEIDEGGER, M. (2001) *Lét és idő* ford.: Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István, Vajda Mihály második, javított kiadás Osiris Budapest
- HEIDEGGER, M. (1992) *Az idő fogalma A német egyetem önmagyilatkozása A rektorátus 1933/34* Kossuth Könyvkiadó
- HEIDEGGER, M. (1998) *A dolog és a nyelv. Két tanulmány.* Ford. Joós Ernő Sylvester János Könyvtár, Sárvár
- HEIDEGGER, M. (2001b) *A fenomenológia alapproblémái* Osiris / Gond-Cura Alapítvány Budapest
- HEIDEGGER, M. (1995) *Költemények A gondolkodás tapasztalatából* Societas Philosophia Classica
- HELTING, H. (1999) *Einführung in die philosophischen Dimensionen der psychotherapeutischen Daseinsanalyse*, Shaker Verlag
- HELTING, H. (2002) *Philosophische Aspekte der daseinsanalytischen Traumauslegung* Daseinsanalyse 18:90-104.
- HERMANN von F-W. (2004) *Medard Boss und die Zollikoner Seminare Martin Heideggers* Daseinsanalyse 20:8-20.
- HERZOG, M. (1991) *Der Begründer der Daseinsanalyse Ludwig Binswanger* Neue Zürcher Zeitung Nr. 267. 1991. november 16.
- HERZOG, M. (Hg.) (1995) *Ludwig Binswanger und die Chronik der Klinik „Bellevue“ in Kreuzlingen Eine Psychiatrie in Lebensbildern* Berlin; München; Quintessenz
- HICKLIN, A. (1984) *Daseinsanalyse und Narzissmustheorie* Daseinsanalyse 1:81-131 (1984)
- HICKLIN, A. (1990) *Das menschliche Gesicht der Angst* Kreuz Verlag
- HICKLIN, A. (1982) *Begegnung und Beziehung. Ein Versuch, zu umschreiben, was Freisein in Beziehungen sein könnte* Benteli Verlag Bern
- HOLZHEY-KUNZ, A. (1997) *Die Daseinsanalytik von Sein und Zeit als Grundlage einer hermeneutischen Psychopathologie* In: Vetter H. Siebzig Jahre Sein und Zeit. Wiener Tagungen zur Phänomenologie Peter Lang Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien
- HOLZHEY-KUNZ, A. (2001) *Leiden am Dasein. Die Daseinsanalyse und die Aufgabe einer Hermeneutik psychopathologischer Phänomene* Wien Passagen Verlag
- HOLZHEY-KUNZ, A. (2002) *Das Subjekt in der Kur. Über die Bedingungen psychoanalytischer Psychotherapie* Wien Passagen Verlag

- HOLZHEY-KUNZ, A. (1992) *Psychotherapie und Philosophie. Von der Daseinsanalytik zur Daseinsanalyse* Daseinsanalyse 9:2-3:153-163.
- JAENICKE, U. (1992) *Die Bedeutung der Traumauslegung in der Psychotherapie* Daseinsanalyse 9:189-195.
- JAENICKE, U. (2002) *Der Konflikt im Zwang* Daseinsanalyse 18:28-40.
- JENEWEIN J. C. (2002) *Grundgedanken zur Daseinsanalyse und daseinsanalytischen Psychotherapie bei Gion Condrau unter spezieller Berücksichtigung der Unterschiede zu Medard Boss* In: Daseinsanalyse 18:104-114.
- JENEWEIN, J. C. (2000) *Daseinanalytisch orientierte Psychotherapie eines angstneurotischen Patienten* Daseinsanalyse 16:85-99.
- JASPERS, C. (1998) *Filozófiai önéletrajz* Osiris Kiadó Budapest
- JOÓB, M. (1999) *Utószó*, In.: Paul Tillich: *Létbátorság*, Teológiai Irodalmi Egyesület 197-198.o.
- KAPPELER, A. O. (1880) *Zur Erinnerung an Dr. Ludwig B.* In: *Correspondenz-Bl. für Schweizer Aerzte* 10, 1880 Gerhard Fichtner
- KENDE, B.H. (1991) *Egzisztenciális szorongás, duális kapcsolat, és/vagy Ödipusz-komplexus* In: *A megtalált nyelv* (szerk.) Erős Ferenc, Ritter Andrea, Új Mandátum Könyvkiadó Budapest, 2001 145.o.
- KIERKEGAARD, S. (1993) *A szorongás fogalma* Göncöl Kiadó
- KIERKEGAARD, S. (2000) *Szerzői tevékenységéről* Latin Betűk Debrecen
- KIERKEGAARD, S. (1993) *A halálos betegség* Göncöl Kiadó
- KIERKEGAARD, S. (1986) *Félelem és reszketés* Európa Könyvkiadó
- KIERKEGAARD, S. (1994) *Vagy-vagy* Osiris-Századvég, Budapest
- KIERKEGAARD, S. (1982) *Az esztétikai és az etikai közötti egyensúly a személyiség kidolgozásában* In: Sören Kierkegaard írásaiból Gondolat Budapest
- KIERKEGAARD, S: (1993) *Az ismétlés* Ictus Kiadó
- KLEIN, M. (1948) *A Contribution to the Theory of Anxiety and Guilt.* The International Journal of Psychoanalysis 29:114-123.
- KAST, V. (1995) *A gyász Egy lelki folyamat stádiumai és esélyei* T-Twins Kiadó
- LANG, H. (1977) *Phänomenologisch-antropologisch orientierte Psychiatrie und Psychologie im Französischen Sprachraum* In: *Die Psychologie des 20. Jahrhunderts.* Zürich Kindler Verlag AG 964-974. o.
- KUNZ, A. (2002) *Therapie einer Patientin mit generalisierter Angststörung* Daseinsanalyse 18:40-56.

- LAING, R. D. (1960) *Das geteilte Selbst. Eine existentielle Studie über geistige Gesundheit und Wahnsinn* Kiepenheuer und Witsch
- LÄNGLE, A. (2004) *Dialogik und Dasein* Daseinsanalyse 20:211-227.
- LAPLANCHE, PONTALIS, (1994) *A pszichoanalízis szótára* Akadémiai Kiadó Budapest
- LARSSON, B. (1995) *Sigmund Freud – Ludwig Binswanger. Briefwechsel 1908-1938.* The Psychoanalytic Quarterly, 64: 769-773
- Lexikon der Psychologie* (2000) Spektrum Akademischer Verlag Heidelberg Berlin
- Lexikon der Psychologie* (2000) Bertelsmann Lexikon Verlag Gütersloh
- LOWENFELD, Y. (1957) *Erinnerungen an Sigmund Freud* The Psychoanalytic Quarterly, 26: 416-419.
- LOWENFELD, H. (1967) *Ludwig Binswanger – 1881-1966* Bulletin of the American Psychoanalytic Association 23:459-460
- LUBINSZKI, M. (2003) *Létanalízis és pszichoanalízis. Sigmund Freud és Ludwig Binswanger kapcsolata* Thalassa (14) 2003, 2-3: 157-168
- MAY, R. SCHNEIDER, K. J. (1995) *The Psychology of Existence. An Integrative, Clinical Perspective* McGraw-Hill, Inc.
- MILLS, J. (1997) *The False Dasein: From Heidegger to Sartre and Psychoanalysis* Journal of Phenomenological Psychology 1997. 28(1):42-65.
- MITCHELL, J. (1999) *Trauma, felismerés és a nyelv helye* Thalassa, 1999/2-3.
- NEMES, L. (1998) *Adalék a Freud-Ferenczi viszonyhoz: egy lehetséges interpretáció* In: Alkotó és alkotás, Animula, Budapest 145-154
- PAULAT, U: (2001) *Medard Boss und die Daseinsanalyse – ein Dialog zwischen Medizin und Philosophie im 20. Jahrhundert.* Tectum Verlag Marburg
- POLCZ, A. (1995) *Meghalok én is?* Osiris Kiadó Budapest
- PLÉH, CS. (1992) *Pszichológiatörténet* Gondolat Budapest
- PÖGGELER, O. (1989): *A hermeneutikai filozófia, ford.* Bognár László, In.: Magyar Filozófiai Szemle, 1989/1
- PÖGGELER, O. (2004) *Martin Heidegger: Die Philosophie und die Problematik der Interpretation* In: Philosophen im Porträt. Leben und Werk grosser Denker. Primus Verlag 369-387.

- RECK, H-J. (2002) *Jenseits von Eden und der Realität der Sterblichkeit* Daseinsanalyse 18:83-90.
- RECK, H-J. (1992) *Daseinsgemässe therapeutische Begleitung* Daseinsanalyse 9:2-3:263-275.
- REICHERT, T. (2000) *Gesundheit und Heilsein bei Martin Buber* Daseinsanalyse 16:164-188.
- ROGERS, C. R. (1965) *Terápiás kapcsolat: jelenlegi elméletek és kutatások* In: Pszichoterápia Gondolat Könyvkiadó Budapest, 1981, 181-197.o.
- ROGERS, C. R. (1975) *Az empátikus létezési mód: egy el nem fogadott létmód* In: Pszichológiai tanácsadás a pályaválasztásban Módszertani füzetek 27. 37-69.o.
- RORTY, (1997) *Heideggerről és másokról*, ford. Barabás András, Beck András, Bulajos István, Kelemen István, Vitézy Zsófia, Jelenkor Budapest 46.o.
- SÁRKÁNY, P. (2003) *A logosz terápiája. A logoterápia filozófiai nézőpontja és horizontja.* Thalassa,
- SCHELER, M. (1979) *A formalizmus az etikában és a materiális értéketika* Gondolat Kiadó Budapest
- SCHMIDL, F. (1959) *Sigmund Freud and Ludwig Binswanger.* The Psychoanalytic Quarterly, 28: 40-58.
- SCHWEIGKOFER, H. (1993) *Die Gewissenslehre S. Freuds und das neue Verständnis des Gewissens in der Daseinsanalyse von M. Boss und seinen Schülern* Diplomarbeit eingerichtet an der Grund- und Integrativwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien
- SCHWENDTNER, T. (2005) *Die Problematik des Anfangs der Metaphysik in Heideggers Vorlesungen vom Wintersemester 1929/1930* Daseinsanalyse 21-2005:70-87.
- SELYE, J. (1976) *Stressz distressz nélkül* Akadémiai Kiadó Budapest
- SPITZER, CH. (2004) „*Und es listet die Seele Tag für Tag der Gebrauch uns ab*” Daseinsanalyse 20:110-121.
- SRTOBL, R. (2004) *Alltägliche Beziehungen und ihre Störungen aus daseinsanalytischer Sicht* Daseinsanalyse 20:157-168.
- STÜTTGEN, T. (1992) *Verantwortlichkeit des Psychotherapeuten für die Schuld des Patienten* Daseinsanalyse 9:2-3:196-204.
- SULLOWAY, F. J. (1987) *Freud, a lélek biológusa Túl a pszichoanalitikus legendán* Gondolat Kiadó
- SZAKÁCS, F. (szerk.) (1997) *Pszichopatológiai Vademecum* Tankönyvkiadó Budapest

- SZUMMER, Cs.(szerk) (1993) *Filozófusok Freudról és a pszichoanalízisről*, ford.: Vajda Mihály, Cserépfalvi Kiadó, Budapest
- TENGELYI, L. (1991) *Felelősség-etikai és fundamentálonológiai bűnértelmezés*, In.: Utak és Tévtutak / Előadások Heideggerről, Atlantisz, Budapest
- TILLICH, P. (1999) *Létbátorság*, Teológiai Irodalmi Egyesület 49. 49-59.o.
- TRINGER, L. (1996) *A szorongás és a szorongásos zavarok* UCB Magyarország
- VON USLAR, D. (1992) *Psychotherapie und Anthropologie* Daseinsanalyse 9:2-3:143-153.
- VON USLAR, D. (1996) *Psychologie und philosophische Hermeneutik* Daseinsanalyse 13:1:1-17.
- VON USLAR, D. (1996) *Anthropologische Psychologie* Daseinsanalyse 13:4:208-223.
- YALOM, I. D. (2003) *Egzisztenciális pszichoterápia* Animula
- WETTER, H. (1990) *Die Konzeption des Psychischen im Werk Ludwig Binswangers* Peter Lang Bern Frankfurt am Main New York Paris
- WUCHERER-HULDENFELD A. K., FOERSTER H.D. (2001) *Daseinsanalyse. Einführung in Theorie und Praxis* Urheberrechtlich geschütztes Manuskript Wien, 2001
- WUCHERER-HULDENFELD A. K. (2004) *Freuds Seinsverständnis aus daseinsanalytischer Sicht* Daseinsanalyse 20:342-353.
- VAJDA, M. (1993) *A posztmodern Heidegger* T-Twins 53.o
- VAJDA, M: (2004) *Európa fogalma a filozófia történetében. Retteg, s ezért a természet urává és birtokosává akar válni* In: Magyar Tudomány 2004/5. 555.o.
- WEIGERT, E. (1960) *Sörren Kierkegaard's Mood Swings*. International Journal of Psychoanalysis, 41:521-525

1. sz. MELLÉKLET – daseinanalitikai alapfogalmak –

Az alábbiakban olyan német szavak és kifejezések listáját kezdtem összegyűjteni, amelyek a daseinanalitikai szakirodalomban gyakran előfordulnak, és fordításuk problematikus, vagy nem mindig egyértelmű

Angstbewältigung- szorongással való megküzdés, a szorongás legyőzése. A megküzdés itt nem pszichoanalitikus értelemben értendő, hanem fenomenológiailag, beteljesítésként; annak beteljesítése, amire a szorongás hív

Anwesend - jelen lévő

Beeinträchtigung- akadályozottság

Begegnen- megérint, utunkba kerül

Befindlichkeit - hangoltság

daseinsmässig- jelenvalólét-szerű

drohen - fenyegetés; mint figyelmeztetés, általában a szorongás, a semmi és a nemlét irányából éri a jelenvalólétet

enthüllen – felfed, láthatóvá tesz

Entfaltung- kibontakoztatás

Entschlossenheit - eltökéltség. Benne teljeseedik ki a bűnös-lét átvétele. (Düe, 1986, 116.o.)

Erschlossenheit- hozzáférhetőség, feltárultság

Entweltlichung – világtól való megfosztás, elidegenedés a világtól

Entwurf - terv

Erkenntnis- felismerés

freilegen – kibont, feltár

Fehlhaltung – téves cselekvés

Geborgenheit- biztonság, védettség

Gegend – környék, vidék, tájék

Herkunft – származás, eredet

Leib – test, melyet a világban-benne-lét határol

Nichtigkeit- semmisség

Offenständigkeit –

Offenheit – nyitottság

Schuld – tartozás, adósság, bűn, vétek, teher

Schuldangst – büntől való szorongás

Schwermut - búskomorság

Seinsvollzug – lét-beteljesítés, a terv alapján

Unverborgenheit – elrejtetlenség. Joós Ernő másik jelentését adja: önkinyilatkoztatás.
(Heidegger, 1998, 14.o.)

Unvermeidlich- kikerülhetetlen

Un-zuhause - otthontalanság

Verborgenheit - elrejtettség

Vernehmen-können – meghallani-tudás

Verschlossenheit – elzártság

Verzweifeln- kétségbe esni

Vollzug – beteljesítés, foganatosítás

Vorverständnis – előzetes megértés

Wahrnehmbar – észrevehető, felfogható

Weltbezug – világhoz kapcsolódás

Weltverhältnis - világhoz való viszony

Wurzeln- gyökerezik

Zugänglich – hozzáférhető, megközelíthető

Zugangsweise – a léthez, és a Dasein saját lehetőségeihez való hozzáférési módok

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Életem egyik legszebb, és legküzdelmesebb időszaka volt ez az elmúlt öt év, amikor a daseinanalízist kutattam. Sok türelem kellett hozzám, mert megszállottan követtem sehova sem vezető álmaimat. Végül munkához láttam; kívülről folyamatosnak tűnt a haladás.. akik elkísértek utamon, tudják, mennyiszor elakadtam. Nekik szeretném most megköszönni, hogy segítettek szakmailag, emberileg, a legmesszebbmenőkig. Erős Ferenc professzornak, Fazekas Tamásnak és Takács Istvánnak.

Köszönöm az Österreichisches Daseinsanalytisches Institut für Psychotherapie, Psychosomatik und Grundlagenforschung - nak a szemináriumokat, beszélgetéseket, és az értékes szakirodalmakat. Ugyanezt Gion Fidel Condraunak és Hansjörg Recknek.

Köszönöm a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Karának az alkotónapokat.

Végül, köszönettel tartozom szüleimnek.

Valamint Sanyinak és Ádámnak.

Miskolc, 2006-09-10

Lubinszki Mária